

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Pád české učitelské elity 1945 – 1955

Decline of the Czech teacher's elite 1945-1955

Autor práce: Bc. Pavlína Císařová

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Praha 2016

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Pád české učitelské elity 1945 – 1955* vypracovala samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury. Zároveň souhlasím, aby byla má práce zpřístupněna studijním účelům.

V Praze dne 6. března 2016

.....
Bc. Pavlína Císařová

ANOTACE

Diplomová práce se věnuje dějinám českého učitelstva a primárně se zaměřuje na středoškolské profesory. Smyslem je vyjít ze základního toku dějin, které tradičně rytmezují politické proměny. Téma se tak zaměřuje k hlubšímu pochopení transformace českého školství, proměnu a vývoj jednoho mnohovevstevnatého profesního stavu či nakonec i proměnu celé české společnosti v polovině 20. století. Období 1945 – 1955 je poznamenáno změnami politickými, hospodářskými a ekonomickými. Hlavně to jsou však roky velkých změn ve školství, na něž se práce zaměřuje z pohledu dějin učitelstva s ohledem na školské zákony. Podrobněji se věnuje konkrétním případům na gymnáziích, na nichž poukazuje na odlišný vývoj ve vnitrozemí a v pohraničí. Tato práce nabízí ucelený pohled na problematiku, která je doposud zpracována jako celek pouze v ideologicky zaměřených publikacích.

KLÍČOVÁ SLOVA

pád, elita, středoškolské profesory, školské reformy, školské zákony, dějiny učitelstva

SUMMARY

This dissertation focuses on history of czech teachers, primarily high school teachers. The idea is to originate everything from the basics of history that is traditionally in rythm with political changes. This thesis is focused on deeper understanding of transformation of czech education, changes and developpement of one multilayered professional status or in the end a change of czech society in the first half of the 20th century. The time period between 1945 and 1955 is well known for its political, bussines and economic transitions. The main focus of this disertation is to show from the history of teachers which they are related to the teaching laws, the big modification that has happened at the time period. Concrete examples are presented in a detailed developpements which are different between inland and borderline gymnasiums and the way the teaching is conducted. This disertation offers complete picture of this topic, that is until now processed only in ideologically orientated publications.

KEY WORDS

decline, elite, high school teachers, school reforms, school laws, history of teachers

1. Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího školství	14
1.1. Školství a zákony	17
1.1.1. Obecně	17
1.1.2. Školský zákon z roku 1953	20
1.2. Statistika	22
1.3. Pedagogická periodika	28
1.3.1. Věstník československých profesorů	28
1.3.2. Střední škola	31
1.3.3. Gymnasium	33
1.3.3.1. Shrnutí periodik	34
2. Dějiny učitelstva	36
2.1. Vývoj v českých zemích 1918 – 1945	38
2.1.1. Všeobecně	38
2.1.2. Školní inspektor Gustav Werner	53
2.1.3. Ghetto Terezín	54
2.2. Vývoj v českých zemích 1945 – 1955	56
2.2.1. Všeobecně	56
2.2.2. Vzdělávání učitelů	69
3. Gymnázia	72
3.1. Vnitrozemí	72
3.1.1. Kladno	72
3.1.1.1. Založení gymnázia	72
3.1.1.2. Předválečná a válečná léta	74
3.1.1.3. Roky 1945 – 1955	78
3.1.2. Rakovník	81
3.1.2.1. Založení gymnázia	82
3.1.2.2. Předválečná a válečná léta	83
3.1.2.3. Roky 1945 – 1955	86
3.1.2.3.1. Učitelé zproštění obvinění z kolaborace	90
3.1.2.3.2. Přesazování učitelů do pohraničí	91
3.2. „Sudety“	93
3.2.1. Chomutov	93
3.2.1.1. Tradiční německé gymnázium	94
3.2.1.2. České gymnázium	96

3.2.1.2.1. Vznik a počátky	96
3.2.1.2.2. Gymnázium v letech 1945 – 1948	99
3.2.1.2.3. Gymnázium v letech 1948/1949 – 1952/1953	102
3.2.1.2.4. Gymnázium po roce 1953	102
3.2.2. Kadaň	103
3.2.2.1. Tradiční německé gymnázium	104
3.2.2.2. České gymnázium	106
3.3. Shrnutí	112
ZÁVĚR	113
Seznam pramenů a literatury	117
A. Prameny	117
B. Literatura	118
a) Dobová	118
b) Odborná	119
C. Periodika	123
D. Cizojazyčné zdroje	124
E. Internetové zdroje	124
F. Další	125
Přílohy	126
A. Textové	126
Seznam příloh	126
Přílohy	127
B. Obrazové	145
Seznam příloh	145
Přílohy	147

ÚVOD

„Učitelství jest těžký, robotný úřad, vysilující duši, ochromující fantazii, pijící sílu z organismu; děti přicházející do školy jsou zlé, svéhlavé, bludně vychované bytosti, rafinované, zlomyslné, zhýčkané, zbloudilé, instinktivně nepřátelské a ve velikém procentu úžasně neschopné; vracím se po pěti hodinách vyučování fyzicky i duševně vysílen, dizgustován, umrtven, zatemněn, tupý, mdlý a sešlý. Pouze noc jest vyhražena mé duševní práci a i tu nedostavuje se vždy dispozice, vstřebaná celodenním rozechvíváním nervového systému a stálým krvácením intelektuálním.“¹

Otokar Březina v dopise Anně Pammrové, 1892

Citátem Otokara Březiny si dovoluji uvést téma této diplomové práce. Představuje totiž autentické vyjádření pocitu, jaký měl učitel ze svého povolání a učitelského poslání ve své době. S nadsázkou lze říci, že i v dnešní společnosti často zaznívají názory nespokojených učitelů, z citátu je však patrné, že takový pohled na učitelskou profesi je do jisté míry kontinuální. Problematika dějin učitelstva stále ještě není frekventovanou součástí českého historického výzkumu, byť mnohé počiny poslední doby ukazují, že toto výzkumné pole získává na popularitě.² Vzhledem k tomu, že dějiny vzdělávání či „dějiny vzdělavatelů“ jsou velice širokým tématem, zaměřím se v této práci primárně na dějiny českého středoškolského učitelstva.³

Smyslem práce je vyjít ze základního toku dějin, které tradičně rytmitizují politické proměny. Mezníky let 1938, 1939, 1945, 1948, 1953 jsou obvykle i tradičními konci kapitol kompendií k dějinám školství. Obecně jsou tyto roky chápány ve smyslu politickém, hospodářském a ekonomickém. Takové dělení však, i přes svou zřejmou logiku, není pro výzkum českého školství zásadní, protože neumožňuje hlouběji chápat procesy jeho transformace. Nelze z něj vyčíst proměnu a vývoj mnohovevrstevnatého učitelského stavu v polovině 20. století.

Pro lepší orientaci v problematice je nutné hned z počátku vymezit základní pojmy, se kterými budu v tomto textu pracovat, jako např. učitel, profesor a škola.

¹ Čerpáno z http://www.jtpunion.org/spip/article.php3?id_article=2044 [cit. dne 1. 3. 2016]

² Srov. např. konferenci uspořádanou na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Střední školství v českých zemích v 18. až 20. století – kontexty, bilance, perspektivy výzkumu.

³ Tyto dějiny byly zpracovány již několikrát, ale ve většině případů se silným ideologickým podtextem. Více viz bibliografie.

Podle současné definice je *učitel* obecná osoba podněcující a řídící učení jiných osob, vzdělavatel. Tradičně byl považován především za zprostředkovatele poznatků žákům ve vyučování.⁴ V dobovém pedagogickém slovníku, který je svým vznikem vázán k období našeho zájmu, byla definice pojmu *učitel* následující. *Učitel je důležitým činitelem při vyučování. Jeho osobní nadání, jeho příprava, vzdělání psychologické, další studium se zračí v jeho dovednosti vyučovatelské. Na něm záleží, jaký duch ovládne školu, jaké podmínky pro učení se ve škole vytvoří. Svou přirozenou převahou se stává autoritou.*⁵ Porovnáním obou slovníkových hesel lze do jisté míry vypožorovat úpadek, přinejmenším jakousi proměnu maxim spojenou s prestiží tohoto povolání.

Termínem *profesor* se v České republice tradičně, avšak neoficiálně označují učitelé gymnázií nebo jiných středních škol.⁶ Zmiňovaný Oldřich Pech ve svém slovníku neuvádí definici slova *profesor*, jelikož ho vnímá jako součást učitelstva. Je tedy třeba hledat v dalších zdrojích. U Římanů se slovem *profesor* označoval veřejný, vládou ustanovený i placený učitel, zvláště učitel gramatiky a rétoriky. Od roku 1600 se začíná mluvit o profesorech univerzitních, zvaných též *doctores* nebo *magistri*. V této době dochází k posunu významu slova. A postupně pak tento titul – jak svědčí heslo v Ottově slovníku naučném – *tak náleží skutečným učitelům středních škol, obchodních akademií, hudebních konzervatoří a podobných učilišť, jimž se obyčejně uděluje titul po třech odsloužených letech ve školství (zkráceně profesor gymnázia, profesor reálky atd.)*⁷

Pojmem *střední školy* se rozumí soustava škol poskytujících střední vzdělání, následující po ukončení vzdělání základního. V Československu byl znám také typ střední všeobecně vzdělávací školy. K jejímu hlavnímu poslání patřilo vždy poskytovat střední všeobecné vzdělání a připravovat žáky studiu na vysoké škole.⁸ U Pecha definici termínu *střední škola* nenajdeme. Je ovšem více méně přirozené, že střední školy chápe jako instituce založené na organizačním nástinu z 15. září 1848, který je dílem Františka Exnera a Hermanna Bonitze. Vlastní střední školy pak dělí na klasická gymnázia, reálná gymnázia, reformní reálná gymnázia.⁹ Toto konstatování lze rozšířit. Středoškolská soustava – jak o tom bude řeč ještě později – prošla bohatým vývojem od reálek a různých typů gymnázií ve 30. letech, přes čtyřleté gymnázium ustavené po vzniku jednotné školy v roce 1948, přechodné

⁴ MAREŠ Jiří, PRŮCHA Jan, WALTEROVÁ Eliška. *Pedagogický slovník 2. rozšíření a přepracované vydání*, Praha: Portál, 1998, str. 326

⁵ PECH, Oldřich. *Příruční slovník pedagogický*. Praha: Česko – slovenská grafická unie a.s., 1939, str. 477 - 478

⁶ Tamtéž, str. 223

⁷ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XX., Praha: Paseka/Argo, 2000, str. 733

⁸ MAREŠ Jiří, PRŮCHA Jan, WALTEROVÁ Eliška. *Pedagogický slovník 2. rozšíření a přepracované vydání*, Praha: Portál, 1998, str. 290 - 291

⁹ PECH, Oldřich. *Příruční slovník pedagogický*. Praha: Česko – slovenská grafická unie a.s., 1939, str. 59 - 60

typy jedenácti- a dvanáctileté jednotné střední školy v 50. letech až po střední všeobecně vzdělávací školu 60. let. Právě v letech 1945 – 1955 došlo k markantním proměnám. Klíčové byly bezpochyby školské zákony z let 1948 a 1953. Má práce se bude soustředit na situaci středních škol a profesorského stavu ve zlomovém desetiletí částečně třicátých a především čtyřicátých a padesátých let.

Z tohoto důvodu se metodologickým vodítkem takto zaměřeného výzkumu stávají na prvním místě sociální dějiny. Ve své podstatě práce usiluje o načrtnutí dějin středních škol a naskicování kolektivní biografie československých středoškolských profesorů ve zlomových letech 1945 – 1955. Důraz pak klade hlavně na učitele v Čechách. Během těchto let byl vyvíjen nesmírný tlak na psychiku učitelů z hlediska zachování jejich vlastní i profesní integrity, jež byla zkoušena neustálými změnami nejen ve školství, ale i v samotném státu. Proto se jevílo jako vhodné práci pojmenovat *Pád české učitelské elity*, jako náznak hlubokých proměn, ke kterým došlo.

Dějiny učitelstva probíhaly kontinuálně s těmi společenskými. Pro pochopení námi vymezeného období je nutné nastínit předcházející vývoj. Jedná se o více, než sto let trvající snahu vytvořit školskou soustavu odpovídající potřebám moderního státu a pozvednout školství na vyšší úroveň.

S tím souvisela i prestiž učitelského povolání, již lze chápat jako hodnotu přisuzovanou veřejností této skupině osob. Je to hlavně reflexe statutové pozice dané skupiny mezi jinými profesními skupinami. Je však zajímavé, že všeobecně (přinejmenším dle dnešní pedagogické literatury) se sama profesní skupina tradičně podhodnocuje.¹⁰ Není však dnešní situace až výsledkem studovaného „pádu elity“? V očích společnosti i v rámci celého profesního stavu?

Cílem předložené práce je tedy objektivní analýza postavení středoškolského učitelstva. Učitelé se v rámci problematiky vymezují jako specifická profesní skupina, jejíž proměnlivost je těsně spjatá s dějinami školství. Práce se zaměří konkrétně na profesory gymnázií. Ta stojí v centru zájmu ať už přímo jako gymnázia, střední všeobecně vzdělávací školy nebo jako součást tzv. jedenáctiletky. Konkrétně nás tato skupina učitelstva bude zajímat v letech 1945 – 1955. Léta 1935 – 1945 reprezentují logický předstupeň vymezeného období, a proto je nelze vynechat.

Z hlediska ještě dlouhodobého vývoje lze doplnit, že otázka středního (i národního) školství je úzce spojena s celkovým emancipačním vývojem české společnosti.

¹⁰ MAREŠ Jiří, PRŮCHA Jan, WALTEROVÁ Eliška. *Pedagogický slovník 2. rozšíření a přepracované vydání*, Praha: Portál, 1998, str. 177 - 178

Svědectví o polemice nad těmito problémy podávají v letech 1846 – 1847 *Pražské noviny* a *Česká včela*. Byl to konkrétně Karel Havlíček Borovský, který jako první učinil předmětem veřejné diskuze právě učitelské otázky. V reakci na to s ním spojili síly i další učitelé a společně tak podnítily zvýšené úsilí o emancipaci českého učitelstva. Nebylo tajemstvím, že v té době zaostávalo toto úsilí za snahami učitelstva ve Francii či Německu.

Revoluční rok 1848 představoval významný mezník pro učitelstvo, které tak dosáhlo vývoje předurčeného již tereziánskými školskými reformami. Hluboké změny v ekonomické, politické a sociální struktuře habsburské monarchie umožnily vytvoření podmínek pro základ novodobého systému základního a středního školství. Právě v této době se začíná formovat tradice profesorů gymnázií. Ta se tak stávala podstatnou složkou vlastenecké společnosti ve městech a jejími představiteli byli právě profesori.

Revoluční události let 1848 – 1849 tak podnítily k návrhům na reformu školství. Univerzitní profesori, jako František Exner a Heřman Bonitz, se výrazně podíleli na přípravě dalekosáhlé reformy středního školství s názvem *Nástin organizace gymnasií a reálék v Rakousku*.¹¹ V rozporu se správnými směrnicemi Exner – Bonitzova *Nástinu* převládal názor, že těžištěm výuky jsou klasické jazyky. Nedbalo se pokynů zdůrazňujících význam matematiky a přírodních věd. Nové pojetí výuky a vzdělání se prosazovalo jen zvolna.¹² Tito dva tak svou reformou daleko předčili svou dobu, když hlásali, že jednostrannost jazykového a historického studia by měla být zmírněna studiem věd matematicko – přírodních.¹³

Mimo jiné byl roku 1849 přijat zkušební řád pro profesory středních škol a reforma filozofické fakulty, jež se měla stát místem pro vzdělávání kandidátů profesury. Tím byl zcela definitivně založen stav středoškolských profesorů.¹⁴ Učitelské vzdělání se nově upravovalo. Dosavadní šestiměsíční, popřípadě roční kurzy při hlavních a vzorných hlavních školách byly v červenci roku 1849 prodlouženy na dvouleté a později upraveny jako samostatné dvouleté učitelské ústavy.¹⁵

V rozmezí let 1848 – 1918 docházelo k vnitřním změnám v utváření „typu“ učitele. Starší literatura o něm hovořila jako o typu „obrozenecko-vlasteneckém“. Samozřejmě se nejedná o typ obecně platný, jelikož v této době dochází k velkému nárůstu učitelstva a jeho

¹¹ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 10

¹² Tamtéž, str. 30

¹³ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 170

¹⁴ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 170 - 173

¹⁵ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 32

vnitřní názorové diferenciaci. Citovat lze raný výrok později kontroverzního Zdeňka Nejedlého, který upozorňuje na generační proměnu.

„Všechna vědecká inteligence prodělala v 90. letech 19. století velkou proměnu. Starý svět myšlenkový, ovládaný někdejšími obrozenskými hesly, neodvolatelně odumíral, a přicházely nové ne ani tak někdy myšlenky jako spíše metody. Přicházejí, jak se tehdy říkalo, moderní generace. Moderní člověk již z konce století, z doby zcela vyspělého již období kapitalismu a buržoazie, a proto bez naivnosti starých a s tím větší vybíravostí této již nové společnosti.“¹⁶

S postupnou emancipací učitelstva jako takového dochází i k její kritice. Školský systém v habsburské monarchii, obecně charakterizovaný pražskými učiteli jako „umrlina“, dávno neodpovídal požadavkům novodobé společnosti s jejími ekonomickými a sociálními změnami v rámci mnohonárodnostního státu. Celkem vzato nikdy nedocházelo k extrémní kritice úrovně odborného vzdělání středoškolských profesorů. Naopak bývá někdy vytýkána přílišná specializace, která vede k přetěžování žáků ve vlastní oboru a k nedostatečnému zřeteli k ostatním oborům. Dlouhou dobu je však kritizována pedagogická část vzdělávání učitelů, která byla do 30. let 20. století hodnocena jako nedostatečná.¹⁷

Bylo by mylné se domnívat, že učitelé po reformě začali volat až s přelomem 19. a 20. století. To nám potvrzuje školská diskuze a praxe probíhající v této době. Ukázalo se, že koncept moderního školy a vzdělávání v ní byl příliš „utopický“ a nároky na něj kladené jsou v podstatě nedosažitelné. Koncepty a reformy školství vždy převyšovaly aktuální stupeň rozvoje. To byl hlavní důvod, proč bylo školství v podstatě neustále reformováno. Koncepty a ideje nikdy nepracovaly s tím, v jakém stavu se nachází. Z řad pedagogů tak zaznívala neustálá kritika a volání po nových a nových reformách.¹⁸

V 19. století se utváří i vrstva žen učitelek. Krokem k tomu bylo založení dívčích lyceí.¹⁹ V Rakousku se tak stalo v roce 1900, ačkoliv státem jim byla de facto odepřena podpora. Na lycea mohly navazovat učitelské ústavy pro dívky, jež byly částečně odlišeny učebními osnovami. Zaměřily se na předměty, kterým se na školách obecných učily jen

¹⁶ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Padesát let Učitelských novin*. Praha, 1936, str. 10

¹⁷ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 7 - 24

¹⁸ KASPER, Tomáš. KASPEROVÁ, Dana. *České učitelstvo na cestě k reformě školy*. IN: e – pedagogium, ročník III, 2012, str. 23

¹⁹ **Lyceum** = vyšší vzdělávací učiliště, připravující obyčejně ke studiu univerzitnímu viz OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XVI., Praha: Paseka/Argo, 1999, str. 502

dívky. Učitelky středních škol se ve větší míře objevují až na počátku 20. století.²⁰ První české gymnázium pro dívky bylo založeno v Praze a neslo název Minerva.²¹

Revoluce se tak díky významu pro urychlení změn ve školství začala označovat termínem *parastroj dějin*. Reforma školství začala být velmi rychle spojována s reformou učitelství a důležité místo zaujímal hlavně další vzdělávání učitelů.²² Zákon ze 14. května 1869 řešil konkrétně vzdělávání učitelů.²³

Jednalo se o tzv. Hasnerův školský zákon.²⁴ Můžeme v něm spatřovat určitou ironii. Tento zákon byl u nás vehementně odmítán s poukázáním na to, že se nejedná o školský zákon a jeho podtext je spíše politického rázu. Paradoxně však Hasnerův zákon přetrval i po zániku monarchie a platil v podstatě až do čtyřicátých let 20. století.²⁵

Od učitelů obecných a měšťanských škol se značně odlišovali již zmínění učitelé středních škol, reálků a hlavně profesori gymnázií. Byli to c. k. profesori, platově zařazení do vyšších tříd státního úřednictva. Při slavnostních příležitostech vystupovali v uniformách, s kordy po boku. Vzdělávali se primárně na univerzitách ve tříletém studiu (= trieniu). Je třeba zdůraznit, že mnozí z nich byli suplenty dříve, než dosáhli definitivního místa.

Samotná gymnázia byla až do roku 1866 ústavy německými, dokonce i v ryze českých městech, přestože platil zákon o výuce v řeči, která podporuje co nejvíce rozvoj žáků. Teprve roku 1866 bylo v Čechách deset gymnázií přeměněno na české ústavy.²⁶ Můžeme konstatovat, že se střední školy v českých krajích počestovaly.

V roce 1870 se v Praze konal první sjezd československého učitelstva a jeho příznivců. Položil základy tradice dalšího setkávání učitelů, která získala na významu založením *Ústředního spolku jednot učitelských v království Českém* (od roku 1901 *Zemský ústřední spolek* = ZÚS). Tento spolek se mimo jiné angažoval i v otázkách vzdělávání

²⁰ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 173 - 174

²¹ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 39

²² *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 7 - 24

²³ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 28

²⁴ **Leopold Hasner** = státník, od roku 1867 ministrem vyučování a je původcem zákonů o obecném školství (osmiletá návštěva, interkonfessnost školy při konfesním vyučování, státní dozor nad obecnými školami) VIZ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl X., Praha: Paseka/Argo, 1998, str. 942

²⁵ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 7

²⁶ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 25 - 49

učitelstva a usiloval o zrušení učitelských ústavů, jejichž náhradou mělo být vysokoškolské vzdělávání. Spolek definitivně zaniká s nástupem komunistického režimu ve 20. století.²⁷

Zákon o právu spolčování umožnil v sedmdesátých letech zakládání učitelských organizací. Nazývaly se učitelskými jednotami a mývaly symbolické názvy jako „*Budeč*“ nebo „*Komenský*“. Primárně se v nich sdružovali učitelé obecných a měšťanských škol, avšak spolupracovali s nimi i středoškolské profesoři. Tyto organizace měly mimořádný význam pro emancipaci učitelstva, umožnily totiž jisté rozvázání vztahů s církevní správou. Činnost těchto organizací se do značné míry zaměřovala na zlepšení hmotných a právních poměrů učitelů, kteří ani zdaleka nedosahovali platů úřednických kategorií. Platy učitelů v Čechách, nejbohatší zemi mocnářství, byly mnohem nižší, než v jiných zemích a platové úpravy závisely na zemském hospodářství, jež bylo v rámci monarchie neustále v krizi. Zároveň všechny reflektují události této doby, například založení *Ústřední matice školské*.²⁸

Ta byla založena roku 1880 a již od svého založení vedle *Národních obranných jednot* a menšinových jednot byla vždy spjata se jmény učitelů.²⁹ Zakládá se z popudu výboru *Spolku učitelských jednot* v Čechách z důvodu řešení problémů souvisejících s poněmčováním českého školství. Vzniká v reakci na vídeňský *Schulverein*, což byla německá organizace zřizující německé školy a opatrovny v českých obcích. Matice tedy měla působit jako spolek obranný a její stanovami vytknutý účel zní: „*Zřizovati, vydržovati a podporovati v zemích rakouských školy, jakož i opatrovny a školy mateřské s českým jazykem vyučovacím, zvláště v obcích takových, kde zřízení školy nebo opatrovny pro děti české nelze dosíci nákladem veřejným.*“³⁰

Celou dějinnou epochu, tak můžeme shrnout následovně. Historie učitelstva souvisí do značné míry se všemi proměnami probíhajícími ve státě. Odráží se v ní celkový vzestup vzdělanosti, rozvoj vědy a kultury a jejich zařazení do světového kontextu. Učitelstvo jako celek je však závislé i na vývoji školské soustavy a na celkové úrovni školství.³¹

²⁷ MARINKOVÁ, Helena. MOJŽÍŠOVÁ, Jarmila. *Činnost učitelských spolků – inspirace pro dnešek?* IN: *Řízení ve školství* číslo 6, 1997, str. 46 - 47

²⁸ KASPER, Tomáš. KASPEROVÁ, Dana. *České učitelstvo na cestě k reformě školy*. IN: *e – pedagogium*, ročník III, 2012, str. 24 - 25

²⁹ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 25 - 49

³⁰ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XVI., Praha: Paseka/Argo, 1999, str. 990

³¹ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 25

Před první světovou válkou krystalizují základní představy o společenském poslání učitelstva a formulují se postupně jako požadavky. Nejen učitelstvo samotné, ale i národ se zapojoval do hájení zájmů učitelstva.³² Již v roce 1887 *Učitelské noviny* napsaly:

*„[...] hájení učitelských zájmů je i věc národa, velkých jeho sil duševních i hmotných.“*³³

Gymnázia chápána jako instituce vycházející z Exner – Bonitzovy a částečně Hasnerovy reformy školství se udržela s drobnými korekcemi sto let. Nejprve se pod pojmem střední školy rozuměla gymnázia označovaná jako klasická, které měla osm postupných jednoročních tříd. Důraz v nich byl kladen na latinu a starořečtinu, toto „klasicky“ pojímané vzdělání bylo důvodem, proč jejich oblíbenost postupně klesala. Svědčí o tom i fakt, že v roce 1937 jich bylo v celém Československu pouze 29, z toho 18 s československých vyučovacím jazykem, zbytek byl především německý. Druhým typem gymnázií byla reálná gymnázia mající také osm postupných jednoročních tříd. I zde byla povinná latina, k tomu se však ve vyšších ročnících přidružovala francouzština, někde angličtina. O oblíbenosti tohoto typu škol svědčí fakt, že jich v roce 1937 bylo v Československu přes dvě stě, z toho 157 „československých“. Za třetí se jednalo o rovněž osmitřídní reformní reálná gymnázia. Jejich první čtyři stupně se plně shodovaly s reálkami. Byl to tedy typ školy zavedený roku 1908 v Rakousku – Uhersku, a jenž kombinoval nižší reálku s vyšším stupněm zaměřeným na humanitní předměty. Jejich obliba nedosahovala velké míry. V roce 1937 jich bylo na území Československa pouze 35, z toho dvacet československých. Posledním *historickým* typem středních škol v Čechách, pak byla šestitřídní dívčí lycea. Ta byla roku 1922 zrušena a nahrazena buď reálnými, nebo reformními reálnými gymnázii. Dále fungovaly například reálky, odborné školy (pedagogické, zdravotnické, hospodářské, průmyslové) aj. Těmi se práce nezabývá, a proto jsou zde zmíněny pouze ve stručné poznámce.

Jak bylo řečeno výše, tyto střední školy fungovaly až do roku 1948. Rok plný politických změn měl významný dopad na všechny složky společnosti, stejně tak na školství. Jaký byl však jeho konkrétní dopad na střední školy? Ztotožňovali se nově nastupujícím komunistickým režimem středoškolští profesori? Jaký dopad měl nastupující režim na profesní život učitele?

V roce 1948 byl vydán nový školský zákon.. Ten přinesl do sto let zavedeného systému změnu. Vznikla jednotná škola. Ta měla první stupeň (národní škola, 1. – 5. ročník) a

³² KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, str. 10 - 12

³³ *Učitelské noviny*, r. 1887, č. 1

druhý stupeň (střední škola, 6. – 9. ročník). Tím se definitivně odstranila dvojkolejnost obecných a měšťanských škol. Povinná školní docházka byla prodloužena o jeden rok. Podrobněji se tomuto zákonu budeme věnovat v kapitole Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího školství.

V roce 1953 byl vydán druhý zákon, jenž zásadním způsobem změnil školskou soustavu. Jednalo se o zákon č. 31/1953 Sb. o školské soustavě a vzdělávání učitelů tzv. školský zákon. O jeho konkrétní formě a dopadech viz kapitola Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího školství.

Literatura umožňující zpracování téma na obecné úrovni je poměrně početná. Pro zasazení událostí do historického rámce bylo třeba zaměřit se na odbornou literaturu pojednávající o dané historické etapě. Jednalo se *Velké dějiny zemí koruny české* XII.b, XIII., XIV., XV.a, XV.b, z nichž vycházíme pro dokreslení politických a dobových událostí. Obecně se práce opírá i o díla *Stručné dějiny Československa*³⁴, *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku* 2³⁵ a v neposlední řadě knihu *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a Polsku v letech 1945 – 1956*.³⁶ Vymezenému období se věnuje i Karel Kaplan a to například ve svých pracích *Pravda o Československu 1945 – 1948*,³⁷ *Kronika komunistického Československa I a II*.³⁸

Dějiny učitelstva jako celku jsou v literatuře obsáhle zastoupeny hlavně do roku 1945. Publikace zaměřené na období po roce 1945 jsou poněkud problematické. Během období normalizace bylo tiskem vydáno bezpočet prací týkajících se daného tématu. Problém představuje jejich ideologická podmíněnost, která se do nich promítla. Příkladem syntetického díla jsou *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*³⁹ vydané v roce 1968 kolektivem autorů pod vedením Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva. Dále pak *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*.⁴⁰ Poslední například *Organisace a správa československého školství*⁴¹ zpracované Josefem Keprtou a vydanými roku 1956.

³⁴ KALISTA, Zdeněk. *Stručné dějiny Československa*. Praha: Vyšehrad, 1992. 410 s.

³⁵ MYŠKA, Milan. ZÁŘICKÝ, Aleš. *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava: Filozofická fakulta ostravské univerzity v Ostravě, 2010. 310 s.

³⁶ CONNELLY, John. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945 – 1956*. Praha: Karolinum, 2008. 496 s.

³⁷ KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama, 1990. 245 s.

³⁸ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa I*. Brno: Barrister & Principal, 2005. 768 s.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa II*. Brno: Barrister & Principal, 2008. 828 s.

³⁹ *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968. 76 s.

⁴⁰ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970. 203 s.

⁴¹ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 194

Ucelená syntéza dějin učitelstva na základě této literatury je komplikovaná. Problematická je okolnost, v jaké době byla konkrétní publikace vydána. Fakta jsou v ní nezpochybnitelná, např. vydané zákony, reformy, nařízení. Využívané jazykové prostředky jsou mnohdy ideologicky podkreslené, a proto se tyto informace nedají označit jako objektivní.

Obecný pohled na školství nabízí práce vydané k dějinám pedagogiky, je například *Přehled dějin pedagogiky*,⁴² *Kompendium pedagogiky*,⁴³ *Dějiny ve škole – Škola v dějinách*,⁴⁴ *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*,⁴⁵ *Dějiny pedagogiky*.⁴⁶ Společnou tendencí těchto publikací je hlavně snaha představit učitelům historicko – pedagogické problémy. To by mělo dnešním postmoderním učitelům pomoci k transformaci českého školství. V dnešní společnosti je doposud určující historický kontext utvářející rámec pedagogické diskuze.

Obecný pohled na školství nabízí práce Otakara Kádnera *Vývoj a dnešní soustava školství*.⁴⁷ Kniha vyšla v roce 1929, pro naše vymezené období nám moc neposlouží. Důležitá je pro předchozí vývoj. Podstatné jsou i práce Otakara Chlupa, jako například *Pedagogická encyklopedie*.⁴⁸

Studovaná problematika je rozsáhlá, vedle obecnější historické analýzy byla proto zvolena metoda „sondy“. Vycházejme z předpokladu, že se ve studovaných letech byla odlišná situace škol a postavení profesorů „v pohraničních oblastech“ a ve vnitrozemí. K výzkumu byla proto vybrána dvě gymnázia ze středních Čech, a to Kladno a Rakovník a dále dvě tradičně německá gymnázia z oblasti tzv. „Sudet“, Chomutov a Kadaň. Z toho vyplývá, že nelze opominout dějiny německých škol. Důležitým pojítkem ať už českých nebo německých gymnázií pořád zůstávají učitelé. Všechna zmíněná gymnázia reflektují dobovou politickou situaci.

Literatura o dějinách učitelstva v současnosti vychází v podobě článků a příspěvků z konferencí. Například se jedná o *Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953*⁴⁹ od Zdenky Veselé; *Regional education in Polish, Czech and Slovakian borderline after 1945*⁵⁰

⁴² HÁBL, Jan. *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 113 s.

⁴³ DVOŘÁČEK, Jiří. *Kompendium pedagogiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. 176 s.

⁴⁴ ŠUSTOVÁ, Magdaléna. *Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2008. 219 s.

⁴⁵ ČADSKÁ, Milada. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1999. 98 s.

⁴⁶ KASPER, Tomáš. KASPEROVÁ, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2008. 224 s.

⁴⁷ KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*, svazek I. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1929. 459 s.

⁴⁸ CHLUP, Otakar. KUBÁLEK, Josef. UHER, Jan. *Pedagogická encyklopedie díl I*. Praha: Novina, 1938. 640 s.

⁴⁹ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953*. IN: Pedagogická orientace, ročník 2006, číslo 3, str. 69 – 76, 1211 – 4669

⁵⁰ HARATYK, Anna. *Regional education in Polish, Czech and Slovakian borderline after 1945*. IN: Czech – polish historical and pedagogical journal, volume 5, number 1, 2013, str. 44 – 52

od Anny Haratyk; *České učitelstvo na cestě k reformě školy*⁵¹ od Dany a Tomáše Kasperových; nakonec třeba také *Profesionalizace středoškolských profesorů – od skromných počátků k rozvinutým aktivitám*⁵² od Jaroslava Koti.

Pro záměry práce byla prostudována řada řada dobových pramenů. Ty měly různou povahu. Jedním ze základních pramenů pro analýzu učitelstva jsou dobové statistiky zpřehledňující informace o učitelstvu jako společenském stavu. Práce čerpá z údajů *Historické statistické ročenky ČSSR*.⁵³ Dále ze dvou dalších komplexních statistik. Jedna byla vydána ministerstvem školství a kultury⁵⁴ a druhá Pedagogickým ústavem Jana Amose Komenského.⁵⁵

Kromě statistik byla pro výzkum využita pedagogická dobová periodika. Poskytují specifický pohled na otázky tehdejšího školství a na nahlížení učitelů na sebe samé. Zkoumány byly primárně tyto tři: *Věstník československých profesorů*, *Střední škola a Gymnasium*. Ve všech se odráží dobová politická, ekonomická a sociální situace.

Odrasovým můstkem pro zpracování tématu byly paměti, jimiž je diplomová práce proložena. Konkrétně pak ve svých formulacích mnohdy nesmírně kritické, osobní, jednostranné ale současně nesmírně obsahově plné a inspirativní *Paměti*⁵⁶ Václava Černého.

Specifickým pramenem pak jsou následující publikace: vzpomínky ze školních lavic na profesory a učitele nalezneme v dílech *Střední školy a jejich studenti*,⁵⁷ *Študáci a kantoři ze starého Rakouska*,⁵⁸ *Študáci a kantoři*.⁵⁹ Můžeme na ně nahlížet jako na prameny nebo jako na odbornou literaturu k dějinám středních škol, ale pro starší období.

Při výzkumu problematiky byly dále využity dobové sborníky, almanachy a ročenky. Práce se bude věnovat čtyřem konkrétním gymnáziím. Během výzkumu bylo zjištěno, že se ve všech případech v námi vymezeném období jednalo (alespoň z počátku) o reálná

⁵¹ KASPER, Tomáš. KASPEROVÁ, Dana. *České učitelstvo na cestě k reformě školy*. IN: e – pedagogium, ročník III, 2012, str. 22 – 34

⁵² KOŤA, Jaroslav. *Profesionalizace středoškolských profesorů – od skromných počátků k rozvinutým aktivitám*. IN: e-pedagogium, ročník 3, 2012, str. 35 – 49

⁵³ *Historická statistická ročenka ČSSR*, Federální statistický úřad, Nakladatelství technické literatury n. p., 1985, s. 912

⁵⁴ *Statistika školství a kultury*, Min. školství a kultury. Odbor evidence a rozborů, 1963, 379 s.

⁵⁵ MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J. A. Komenského (Československá akademie věd), 1972.

⁵⁶ ČERNÝ, Václav. *Paměti I (1921 – 1938)*. Brno: Atlantis, 1994. 394 s. ISBN 80-7108-072-1

ČERNÝ, Václav. *Paměti II (1938 – 1945)*. Brno: Atlantis, 1992. 438 s. ISBN 80-7108-059-4

ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992. 670 s. ISBN 80-7108-036-5

⁵⁷ KADLEC, Petr. *Střední školy a jejich studenti : (k formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století)*. Ostrava: Filozofická fakulta ostravské univerzity, 2013. 430 s.

⁵⁸ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska : české střední školy v letech 1867 – 1918*. Praha: Libri, 2007. 215 s.

⁵⁹ *Študáci a kantoři : historiky ze školních lavic minulých i současných : sborník vybraných příspěvků z literární soutěže*. Mladá Boleslav: Magistrát města Mladá Boleslav, 2005. 23 s.

gymnázia. Ta vydávala své výroční sborníky, výroční zprávy, popřípadě almanachy, v nichž nalezneme svědectví studentů o svých profesorech. Někdy jsou zde zastoupeny i paměti samotných profesorů. Jedná se o tyto publikace *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*,⁶⁰ *Almanach ke 110. výročí Gymnázia Kladno*,⁶¹ *Gymnázium Chomutov historie a současnost*⁶² a nakonec například *190 let gymnázia v Kadani*.⁶³

Pro dějiny gymnázií, byly využity hlavně materiály z příslušných okresních archivů. Státní okresní archiv v Chomutově se sídlem v Kadani posloužil jako zdroj informací o gymnáziích v Chomutově a Kadani. Města Chomutov a Kadaň se nachází na území tzv. „Sudet“.⁶⁴ Obě tato gymnázia byla tradičně německá, v případě Chomutova fungovala současně od 30. let 20. století dvě gymnázia (jedno české a jedno německé). Primárně se jednalo o fond *Československého spolkového reálného gymnázia*,⁶⁵ dále o třídní a hlavní katalogy, ty však pocházely z let 1935 – 1937. Pro kadaňské gymnázium se dochovalo více materiálů. Jednalo se o fond německého gymnázia a o fond českého gymnázia. V nich byly zachovány i zápisy z pedagogických rad. Z tohoto zcela specifického materiálu lze vypožorovat vnitřní změny nejen ve struktuře školství, ale i ve vztazích mezi učiteli. Z fondů státního okresního archivu Kladno byly primárně využity kroniky a zápisy z pedagogických rad. Okresní archiv Rakovník nabídl zajímavé spisy z fondu Okresního školního výboru, konkrétně se jednalo o spis týkající se přesazování učitelstva do pohraničí v letech 1945 – 1946, dále o spis zprošťování učitelstva služby pro kolaboraci s nacisty 1945. Na to navazovaly materiály z Archivu bezpečnostních složek týkající se některých dílčích případů učitelů souzených za kolaboraci.

Všechny získané poznatky jsou podloženy materiály Zemské školní rady nacházejících se v Národních archivu. Pro oblast školství a kultury zde byly vytvořené hlavně inventární soupisy z let 1945 – 1968 zahrnující schůze z kolegií, které se pokusíme konfrontovat se zde využitými prameny. Pozornost bude zaměřena primárně na různá periodická vydání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, všeobecná jednání o středních školách, akční výbory aj.

⁶⁰ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983. 151 s.

⁶¹ *Almanach ke 110. výročí Gymnázia Kladno*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2010. 84 s.

⁶² JEŽIL František, MICKA Jan, ZLÁMALOVÁ Marie. *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011. 190 s.

⁶³ *190 let gymnázia v Kadani*. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 1993.

⁶⁴ „Sudety“ = označení pro ty pohraniční oblasti dnešního Česka, ve kterých od středověku až do poloviny 20. století převažovalo německé obyvatelstvo

⁶⁵ Soka Kadaň fond Československé spolkové reálné gymnázium Chomutov, karton č. 1

Pro doplnění informací k dané problematice práce rozšířena o obrazovou a textovou přílohu. Ta by měla posloužit jako ilustrace řečeného, zároveň doplnit a rozvíjet některé dílčí problémy, pro něž nebyl v této práci prostor. Jedná se hlavně o materiály z archivů.

Práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola se věnuje rozvoji československého všeobecného vzdělávacího školství. Zahrnuje školské zákony a reformy, statistiky a pedagogická periodika. Druhá kapitola se zaměřuje na dějiny učitelstva a jejich vývoj v českých zemích. Kapitola je dělena na období 1918 – 1945, 1945 – 1955. Poslední kapitola se věnuje konkrétním gymnáziím s ohledem na osudy středoškolských profesorů.

1. ROZVOJ ČESKOSLOVENSKÉHO VŠEOBECNĚ VZDĚLÁVACÍHO ŠKOLSTVÍ

Do roku 1939 fungovalo československé školství v zajetých kolejích Rakouska – Uherska. Vycházelo primárně z Hasnerovy reformy a bylo dvojkolejné. Změnu přinesl 15. březen 1939 a zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Následující šestiletí lze charakterizovat jako systematickou likvidaci češství a zkázu pro školství.

Období nacistické okupace je spojováno zejména s uzavřením vysokých škol a fungování nižších či středních škol byla věnována spíše okrajová pozornost. Je třeba zdůraznit, že vývoj v protektorátu a na Slovensku byl zcela odlišný.⁶⁶

Veškeré české střední školy byly na území tzv. Sudet okamžitě zrušeny již po říjnu 1938. Studenti tak mohli buď navštěvovat školy v protektorátu, mnohdy vzdálenou několik kilometrů. Nebo se i s rodinami přesouvali do vnitrozemí, což mělo vliv na chod zdejších škol. Ty s velkými obtížemi zvládaly nápor příchozích studentů. Navíc se vyrovnávaly se změnami ve školní správě i učebních osnovách a byly orientovány na vytváření pozitivního vztahu studentů k německé říši. To s sebou přinášelo postupnou germanizaci českého školství i studentstva.⁶⁷

Od roku 1945 prošlo československé školství řadou změn. V prvních třech letech po válce, tedy v mezidobí 1945 – 1948, zůstal zachován dvojkolejný školský systém. To znamená, že po ukončení obecné školy docházely děti do měšťanské školy, gymnasia či reálky.⁶⁸

Roku 1948 došlo k uzákonění a vybudování jednotné všeobecně vzdělávací školy. A to ve dvou etapách. První etapou byl školský zákon č. 95 Sb. z 21. dubna 1948⁶⁹ o

⁶⁶ MORKES, František. *Československé školy v letech 2. Světové války*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2008, str. 5 - 6

⁶⁷ Tamtéž, str. 7 - 8

⁶⁸ Viz textová příloha č. 1

⁶⁹ Viz obrazová příloha č. 1

základní úpravě jednotného školství, jímž byly zavedeny nové druhy a formy výuky. Jak již bylo řečeno v úvodu, jednotná škola měla první stupeň (národní škola, 1. – 5. ročník) a druhý stupeň (střední škola, 6. – 9. ročník). Odstraněna byla dvojkolejnost obecných a měšťanských škol a povinná školní docházka se o jeden rok prodloužila. Ve skutečnosti povinná školní docházka končila až po absolvování povinného základního odborného vzdělání. Jednotná škola nepochybně přinesla kvalitní výsledky v dosahování masového nižšího středoškolského vzdělání, ovšem její striktní unifikace přinášela jistá úskalí. Například nedostatečnou obsahovou diferencovanost, výraznou závislost škol na ideologii, prosazování marxistické dialektiky či odstoupení od tzv. klasického vzdělání a důraz na tzv. praktickou složku středoškolské přípravy. Zákon o základní úpravě jednotného školství z roku 1948 zrušil všechny doposud známé typy středních škol. Gymnázia jako taková se řadila do třetího stupně vzdělávání.⁷⁰ Pro přehlednost viz tabulka:⁷¹

Školská soustava 1948/1949 – 1952/1953			
Základní vzdělání 1. – 2. stupeň	národní škola	5 let studia	X
	střední škola	4 roky studia	x
Střední vzdělání 3. stupeň	základní odborná škola (učňovské)	3 roky studia	vyučení
	odborná škola	2 – 3 roky studia	
	Vyšší odborná škola (pro průmysl, zemědělství, obchod, ženská povolání, umělecká činnost, sociální a zdravotní službu atd.)	4 – 5 let studia	maturitní zkouška
	gymnázium	4 roky studia	maturitní zkouška

Z tabulky vyplývá následující shrnutí. Dosavadní obecná škola se změnila na školu národní s pěti postupnými ročníky. Doposud čtyřleté měšťanské školy byly spojeny se čtyřmi nižšími ročníky gymnázia a vytvořily tak střední školu se čtyřmi postupnými ročníky. Vyšším výběrovým typem školy se stalo gymnázium.

Zákon z roku 1948⁷² rozlišuje tři stupně všeobecně vzdělávacích škol:

- I. stupeň = národní škola
- II. stupeň = střední škola
- III. stupeň = gymnasium

⁷⁰ MAREŠ Jiří, PRŮCHA Jan, WALTEROVÁ Eliška. *Pedagogický slovník 2. rozšíření a přepracované vydání*, Praha: Portál, 1998, str. 95

⁷¹ http://www.ahmp.cz/page/docs/soustava_skol.pdf čerpáno dne 13. 6. 2016

⁷² Viz textová příloha č. 2

Další novinkou se stalo zkrácení povinné školní docházky o jeden rok. K tomu došlo na základě zákona č. 31 Sb. ze dne 24. dubna 1953 o školské soustavě a vzdělávání učitelů.⁷³ Jeho dopad na školskou soustavu byl mnohdy podceňován. A změny s ním vzniklé nebyly kritizovány tak ostře, jako v případě zákona o jednotné škole z roku 1948. Je jisté, že tímto zákonem se československé školství přiblížilo sovětskému vzoru. V letech 1953 – 1968 byla zavedena osmiletá základní školní docházka (dále OSŠ) a jedenáctiletá střední škola (dále JSŠ). Poslední tři ročníky JSŠ nahrazovala gymnázia. Tam, kde nebyly podmínky pro otevření OSŠ, byla otevřena Národní škola. V praxi to tedy vypadalo takto:⁷⁴

Školská soustava 1953/1954 – 1960/1961			
Základní vzdělání 1.– 2. stupeň	národní škola (*zachovány na území hl.m. Prahy dle zákona č. 31/1953)	5 let studia	X
	(osmiletá) střední škola	8 let studia	X
	jedenáctiletá střední škola – prvních osm postupných ročníků	8 let studia	X
Střední vzdělání 3. stupeň	jedenáctileté střední školy	4 roky studia	maturitní zkouška
	pedagogické školy	4 roky studia	maturitní zkouška
	odborná učiliště	zpravidla 3 roky studia	zakončení dle typu školy
Vyšší odborné vzdělání	podniková technická škola pro pracující se středním vzděláním	nejméně 2 roky	
	vyšší odborné vzdělání příslušných ročníků konzervatoří a podnikových institutů	2/2 a více let	

Pro shrnutí a upřesnění rozepíšme konkrétní změny:

Osmiletá střední škola (OSŠ) – základní všeobecné vzdělání v osmi postupných ročnících

a) Jedenáctiletá střední škola (JSŠ) – v prvních osmi ročnících poskytovala stejné všeobecné vzdělávání jako OSŠ a následně v nejvyšších třech výběrových ročnících pak vyšší vzdělávání

- do 9. ročníku mohl být přijat pouze úspěšný absolvent OSŠ či 8. ročníku JSŠ

b) Národní škola – prvních pět postupných ročníků OSŠ se shodným učebním typem výuky a osnovami

⁷³ Viz obrazová příloha č. 2

⁷⁴ http://www.ahmp.cz/page/docs/soustava_skol.pdf čerpáno dne 13. 6. 2016

Školský zákon č. 31 Sb. z 24. dubna 1953 opět upravil strukturu československého školství⁷⁵ a umožnil většímu počtu dětí studium na středních školách, což dokládají i statistiky.⁷⁶

Je však důležité zmínit, že ve školním roce 1959/1960 se školská soustava opět reformovala. OSŠ se změnily na devítileté střední školy a některé JSŠ na dvanáctileté.⁷⁷

1.1. Školství a zákony

1.1.1. Obecně

Na dějiny školství je možno nahlížet prostřednictvím zákonů. Nedílnou součástí vývoje školské soustavy byl již *Program Československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků* z 5. dubna 1945. Zveřejněny zde byly dva zásadní dekrety prezidenta republiky ze dne 21. září 1945 předpis č. 85/1945 Sb., jímž se ruší školné na státních středních školách⁷⁸ a dekret o vzdělání učitelstva č. 132/1945 Sb.⁷⁹

Velký význam při zásahu do školské soustavy hrály i stranické dokumenty z VIII. sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 28. – 31. března 1946. Na základě přednášky Václava Kopeckého z tohoto sjezdu na téma *“Ideová výchova a kulturní politika strany”* byl vydán například zákon č. 48 o organizaci péče o mládež, vyhlášený 11. dubna 1947, a dále zákon č. 95 o základní úpravě jednotného školství, vyhlášený 10. května 1948.⁸⁰

Návrhem zákona o jednotné škole, který byl schválen vládou a Národním shromážděním dne 21. dubna 1948, byly schváleny dosavadní zákony týkající se školství (zákony rakouské, říšské, zemské) úplně zrušeny, pozměněny, případně doplněny.

Školským zákonem z roku 1948 tak byla poprvé v dějinách československého školství vytvořena jednotná školská soustava, která měla poskytnout žákům ve věku od šesti do patnácti let jednotné základní obecné vzdělání a zaručit jim tímto společným vzdělávacím základem stejný přístup k dalšímu vzdělávání. To bylo podle ustanovení školského zákona pro všechny jednotné, obecně povinné a bezplatné. Obecná školní povinnost se tím rozšířila

⁷⁵ Viz textová příloha č. 3

⁷⁶ Viz kapitola Statistiky str. 22

⁷⁷ Zpracováno na základě: MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J.A. Komenského (Československá akademie věd), 1972, str. 3 - 4

⁷⁸ Viz textová příloha č. 4

⁷⁹ Viz obrazová příloha č. 3

⁸⁰ Viz obrazová příloha č. 1

na devět let. Tím vzdělávání však nekončilo. Pro všechny, kteří se po základní škole nevzdělávali, bylo stanoveno další povinné tříleté pokračování na odborných školách. Tento školský zákon zůstal v platnosti až do roku 1953.⁸¹

Se zákonem z roku 1948 je spojováno jméno ministra školství Zdeňka Nejedlého. Jiří Křesťan ho charakterizuje následujícím způsobem: „*Domnívám se, že osobnost Zdeňka Nejedlého je neopominutelná pro myšlenkový vývoj české společnosti 20. století i pro české dějiny jako celek již z toho důvodu, že byl jedním ze strůjců vítězství komunistické strany v roce 1948 i jedním z těch, kteří kladli základy nové společnosti. Kromě řady jeho aktivit v oblasti školství, kultury a sociální politiky, nelze zamlčet ani jeho osobní podíl na upevňování kultu osobnosti i jeho účast na politických procesech. Omylům Zdeňka Nejedlého propadla či se přizpůsobila značná část národa, jeho osobní tragédie se stala i tragédií této země.*“⁸²

Nejedlému se připisuje rozhodující podíl na vytvoření tzv. totalitní jednotné školy. Zejména na základě jeho projevů, kde její vznik obhajoval. Například:

„*Usnesení předsednictva OV KSC o učebnicích ve své první části krásně ukazuje, že dnes má učitel takové možnosti pro svou práci jako nikdy předtím. Připomínám tu především zákon o jednotné škole a vysokoškolský zákon. Nikdy jsme u nás neměli takto jednotný zákon, na jedné základně vybudovaný od nejmenší školy, od nejnižšího stupně až do nejvyššího. Je v tom velká přednost dokonce i před jinými obory našeho života.*“⁸³

Musíme si ale uvědomit, že to nebyla nijak nová myšlenka. Jednotnou školou se zabývalo učitelstvo již v předmnichovské republice a za druhé světové války. Byla to myšlenka systematicky propracovávaná a promyšlená.⁸⁴

Dalším důležitým bodem byla *Ústava Československé republiky* ze dne 9. května 1948, jež se zabývala mimo jiné právem na vzdělávání a formulovala vládní nařízení a organizační řady. Za střední školství tak můžeme citovat vládní nařízení č. 196, kterým se

⁸¹ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 49

⁸² KŘEŠŤAN, Jiří. *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1996, str. 85

⁸³ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Projev ministra školství, věd a umění, laureáta státní ceny, prof. Dr. Zdeňka Nejedlého na IV. celostátní konferenci školských pracovníků*. IN: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. Praha: Univerzita Karlova, 1951, 7 – 8, str. 388, ISSN 0031 - 3815

⁸⁴ Ze soudobých článků vyplynulo, že negativní dopady na školství byly často přímo spojovány se zákonem o jednotné škole. Můžeme se jen domnívat, zda – li tomu tak bylo proto, že byl přijat brzy po únoru 1948. Konkrétní článek viz MORKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: *Učitelské noviny*, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18 – 19

provádějí ustanovení školského zákona o školách národních a středních (vyhlášeno 4. srpna 1948). Dále vládní nařízení č. 197 o výchovných a vzdělávacích oborech a naukách na gymnasiích, vyhlášené 4. srpna 1948.⁸⁵ Mimo jiné byl vydán organizační řád pro střední školy, výnos MŠVU⁸⁶, č. A 166 000 – II vydaný 30. července 1948 a učební plán a učební osnovy pro školy střední, výnos MŠVU, č. A 153 000 – II vydaný 31. července 1948. Následovaly učební osnovy pro školy střední a přechodné učební osnovy z roku 1945, pokyny o užívání ve školním roce 1948/1949, výnos MŠVU, č. A 169 000 – II vydaný 6. srpna 1948.

Zahájení školního roku 1948/1949 bylo tedy ve znamení změn. Během letních prázdnin roku 1948 bylo vydáno několik výnosů, s nimiž bylo nutno se seznámit, jak napovídají protokoly z porad jednotlivých škol.⁸⁷

Školstvím se také zabýval IX. sjezd Komunistické strany Československa ve dnech 25. – 29. května 1949. Konkrétně zde byla projednávána úprava učebních osnov pro 1. – 4. ročník gymnasií ve školním roce 1950/1951, výnos MŠVU, č. 61 264 – I vydaný 11. června 1950.

Podle ustanovení § 6 zákona č. 66/1950 Sb. o pracovních platech a poměrech se státním zaměstnancem a tedy také učitelem může stát jen československý státní občan, který je spolehlivý a bezúhonný, tělesně a duševně způsobilý k pracím, pro něž je přijímán, a má pro ně potřebnou politickou a odbornou způsobilost.⁸⁸

Z usnesení PÚV KSČ⁸⁹ z 28. května 1951 o učebnicích pro národní a střední školy následně vyplynul nejdůležitější zákon tohoto období a to Zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů (= školský zákon) z 24. dubna 1953, který si rozebereme v následující kapitole. Vyplynulo z něj též vládní nařízení č. 32 ze 7. května 1953 o přeměně dosavadních škol na školy podle nového školského zákona.

O školství se mluvilo také na X. sjezdu Komunistické strany Československa ve dnech 11. – 15. června 1954, týkalo se to především zvýšení úrovně a dalšího rozvoje všeobecně

⁸⁵ Oba viz obrazová příloha č. 4

⁸⁶ MŠVU = Ministerstvo školství, věd a umění

⁸⁷ Viz obrazová příloha č. 4

⁸⁸ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 140

⁸⁹ PÚV KSČ = předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa

vzdělávacího školství dle usnesení ÚV KSČ⁹⁰ z 13. června 1954. Toto bylo poslední vládní ustanovení týkající se námi vymezeného časového období.⁹¹

Z těchto dokumentů je patrné, jakým způsobem se mělo rozvíjet československé školství. Zájem o tuto otázku měl i KSČ, proto školství patřilo k často projednávaným tématům.

Propojení školství s komunistickou stranou se stalo zásadním určovatelem jejího dalšího vývoje. KSČ neměla zájem o to, aby byla společnost jakkoliv diferenciována, a od toho se odvíjela i výchova občanů lidově demokratické společnosti. Jako příklad uvedeme část projevu ministra školství Zdeňka Nejedlého ze IV. celostátní konference školských pracovníků:

„Komunistická strana Československa poskytuje naši škole velikou pomoc a péči. Kdo čte dobře usnesení, vidí, že je to vlastně celý školský program. Jistě každý zná projevy presidenta Gottwalda, který mluví o velikém významu školy pro budování socialismu. Protože při budování socialismu nesmírně záleží na uvědomění lidu, záleží stejně tak nesmírně na tom, jaká mládež nám ve školách roste.

Pětiletka není jen věcí těžkého průmyslu, ale dotýká se celého našeho společenského života a samozřejmě i školy. Musíme být připraveni, že budou stoupat nároky na školu, na učitele a musíme v tomto směru udržet krok.“⁹²

1.1.2. Školský zákon z roku 1953⁹³

Nový školský zákon o školské soustavě a vzdělání učitelů z roku 1953 zkrátil povinnou školní docházku o jeden rok a zasáhl do přípravy učitelstva. Zrušil pedagogické fakulty a nahradil je novým systémem učitelského vzdělávání. Není pochyb, že tento školský zákon měl určité nedostatky.⁹⁴

Školská soustava založená na školském zákoně č. 31/1953 Sb., na zákoně o vysokých školách č. 58/1950 Sb. i na jiných právních normách obsahovala školy mateřské,

⁹⁰ ÚV KSČ = Ústřední výbor Komunistické strany Československa

⁹¹ Kapitola zpracována na základě: ⁹¹ MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J.A. Komenského (Československá akademie věd), 1972, str. 100 - 101

⁹² NEJEDLÝ, Zdeněk. *Projev ministra školství, věd a umění, laureáta státní ceny, prof. Dr. Zdeňka Nejedlého na IV. celostátní konferenci školských pracovníků*. IN: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. Praha: Univerzita Karlova, 1951, 7 – 8, str. 389, ISSN 0031 - 3815

⁹³ Viz obrazová příloha č. 2

⁹⁴ *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968, str. 65

všeobecně vzdělávací, odborné, pro mládež vyžadující zvláštní péči a školy vysoké. V dobových publikacích se uvádí, že hlavním důvodem pro úpravu školské soustavy byly národohospodářské důvody. Pro tzv. urychlené budování socialismu bylo třeba, aby škola dodávala na pracoviště pracovníky dříve a mnohem lépe a všestranněji připravené, do základních hospodářských oborů pak ve větším množství. Z toho důvodu bylo přistoupeno k základní přestavbě celé školské soustavy. Dalším důvodem byla snaha přiblížit české školství tomu sovětskému.⁹⁵

Stěžejní zásady dřívější školské soustavy z roku 1948 zůstaly zachovány a byly uplatňovány i v nové školské soustavě. K platným zákonným ustanovením tedy přibývají ta nová či pozměněná. K zákonu z roku 1953 se pojí usnesení předsednictva ústředního výboru KSČ z 28. května 1951 o učebnicích pro národní a střední školy, jehož směrnice jsou podle výnosu ministerstva školství z 16. srpna 1951 „závazné pro všechny učitele.“⁹⁶

Ke školskému zákonu z roku 1953 se pojí zřizování a rušení škol podle vládního usnesení z 9. června 1953 o základních směrnicích pro zřizování, organizaci a správu škol všeobecně vzdělávacích.⁹⁷

Negativní dopady zákona o jednotné škole již byly zmíněny výše. Z prací některých soudobých autorů, jako byl citovaný František Morkes, vyplynulo, že tyto dopady byly často přeceňovány. Jiný názor, se kterým by bylo možné konfrontovat Morkesova tvrzení, se nepodařilo dohledat. Pro případné rozšíření této práce by mohlo být podnětné konfrontovat Morkesovy názory s jeho uvedenými prameny. Obecně je známo, že školský zákon z roku 1953 nebyl kritizován tolik jako zákon o jednotné škole. Z toho vyplynula paradoxní situace, jelikož na základě výzkumů bylo zjištěno, že dopady školského zákona byly přímo katastrofální pro československý školský systém. Tento zákon byl v praxi tvrdou sovětizací našeho školského systému. Rozhodně ho nelze spojovat pouze se jménem Nejedlého, což potvrzuje i František Morkes: „*A je zapotřebí jasně říci, že na přijetí tohoto zákona se již Zdeněk Nejedlý rozhodně nepodílel v míře, jaká se mu připisovala a stále připisuje, a že k jeho pojetí měl i značné výhrady.*“⁹⁸

1.2. Statistika

⁹⁵ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 55

⁹⁶ Tamtéž, str. 55 - 62

⁹⁷ Tamtéž, str. 65

⁹⁸ MORKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: Učitelské noviny, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18

Statistiky představují specifický pramen výzkumu. Poskytují nám data a informace o stále se měnícím učitelském stavu. Zároveň mohou být pramenem problematickým. Existuje jich celá řada a každá z nich uvádí jiné hodnoty. V této podkapitole tak pracujeme s několika různými statistikami, abychom na jejich základě dokázali vyobrazit proměnlivost učitelského stavu.

První z nich představuje *Statistika školství a kultury* vydaná ministerstvem školství roku 1963.⁹⁹ Ta však není zcela kompletní, a proto není příliš přesná. Uvedeme údaje týkající se primárně Čech, nikoli Slovenska. Dozvíme se z ní, že počet středních všeobecně vzdělávacích škol v Československu byl nestálý. Je však třeba si uvědomit, že autoři při zpracování neodlišovali institucionální vývoj středních škol. Ve 30. letech tak pod pojmem střední škola chápeme většinou čtyřletá gymnasia, která se dělila na klasická, reálná, reformní reálná. Ve statistice se nerozlišují a označují se souhrnným názvem střední všeobecně vzdělávací školy. Ve školním roce 1936/1937 bylo těchto škol 233, dalších 72 mělo vyučovací jazyk německý. Po válce, tedy ve školním roce 1945/1946, zaznamenáváme propad na číslo 268. Tento propad je však logickým vyústěním válečných událostí a potlačení československého školství na úkor toho německého. Nezpochybnitelným důvodem bylo i zrušení německých středních škol. Pokud bychom sledovali počet škol s českým vyučovacím jazykem, pak se jejich počet navýšil. Dalším statistickým údajem je situace z let 1948/1949, kdy došlo k mírnému nárůstu, který však vyváženě stoupal v letech 1954/1955 a 1959/1960. Je velice zajímavé pozorovat počty tříd v poměru s počty škol. Samozřejmě je zde jistý propad mezi školními lety 1936/1937 a 1945/1946, avšak počty tříd jsou vyšší k aktuálnímu počtu škol. Například tedy ve školním roce 1936/1937 připadalo na 305 škol cca 3 750 tříd se 144 404 žáky, v roce 1945/1946 bylo v provozu 268 škol s 3 122 třídami o 98 091 žácích, zatímco ve školním roce 1954/1955 máme uvedeno 331 škol, ale pouhých 1 698 tříd. Po roce 1948 počty škol a studentů klesají, což přímo souvisí se zákonem o jednotné škole. Přijetí na střední školu se v nově nastoleném komunistickém režimu stalo privilegiem a záviselo i na jiných okolnostech, jako byl například třídní původ, což může daný stav také vysvětlovat. Co se týče počtu učitelů, ty se ve statistikách ministerstva školství a kultury uvádějí až od roku 1954/1955 a od tohoto roku úměrně stoupají.¹⁰⁰ (viz tabulka)

Statistika školství a kultury

⁹⁹ *Statistika školství a kultury*, Min. školství a kultury, Odbor evidence a rozborů, 1963, 379 s.

¹⁰⁰ *Statistika školství a kultury*, Min. školství a kultury, Odbor evidence a rozborů, 1963, str. 105

<i>Školní rok</i>	<i>Školy</i>	<i>Třídy</i>	<i>Žáci</i>	<i>Učitelé</i>
1936/1937	305*	3 750**	144 404***	Neuvedeno
1945/1946	268	3 122	98 091	Neuvedeno
1948/1949	292	2 592	70 440	Neuvedeno
1954/1955	331	1698	60 976	3 356
1959/1960	446	2 384	81 971	neuvedeno

*233 s vyučovacím českým jazykem, 72 s vyučovacím německým jazykem

**2 938 českých tříd, 812 německých tříd

***116 080 českých žáků, 28 342 německých žáků

Statistiku ministerstva školství a kultury lze komparovat se statistikou vydanou Pedagogickým ústavem J. A. Komenského z roku 1972, která se věnuje rokům 1945 – 1975. Na rozdíl od statistiky vydané ministerstvem školství jsou tyto údaje podrobnější a jsou uváděny pro každý rok. Věnují se nejen tomu, kolik bylo škol a tříd, ale také počtu žáků a procentuálnímu podílu dívek mezi nimi. Zde se gymnázia řadí pod střední všeobecně vzdělávací školy, přičemž od roku 1953 jsou to i osmileté a jedenáctileté střední školy. Tohle statistika ministerstva školství zcela opomíjí. Všeobecně vzdělávací školy tak zahrnují školy národní, jedenáctiletou a dvanáctiletou střední školu a gymnázia. Jejich počty nejsou rozlišeny a uvádí se souhrnně pod jedním číslem. Dozvídáme se tak, že ve školním roce 1945/1946 bylo celkem 13 462 škol, přičemž celkový počet tříd byl 46 169 s 1 477 716 žáky, z čehož 720 744 tvořily dívky. O pět let později, ve školním roce 1950/1951, dosahuje celkový počet škol počtu 15 395, což tvoří 54 661 tříd s 1 736 346 žáky, z čehož je 858 203 dívek. Pro školní rok 1955/1956 je v tabulce uvedeno 12 378 škol tvořících 59 944 tříd o 1 924 091 žácích, z toho 949 385 dívek. Počty učitelů se tu bohužel neuvádějí.¹⁰¹

Statistika pedagogického ústavu J. A. Komenského				
<i>Školní rok</i>	<i>Školy</i>	<i>Třídy</i>	<i>Žáci</i>	<i>Z toho dívky</i>
1945/1946	13 462	46 169	1 477 716	720 744
1950/1951	15 395	54 661	1 736 346	858 203

¹⁰¹ MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J.A. Komenského (Československá akademie věd), 1972, str.

1955/1956	12 378	59 944	1 924 091	949 385
-----------	--------	--------	-----------	---------

Komparativní metoda v tomto případě není možná s ohledem na první statistiku. Ta je totiž specifitější. Nelze srovnávat údaje, které jsou vypsané obecně. Pro komparaci by bylo nutné, aby tabulka obsahovala přesné počty gymnázií, nikoli pouze všech všeobecně vzdělávacích škol. Navíc se tato statistika věnuje celému Československu, ne pouze českým zemím, jako tomu bylo v případě první statistiky.

Pro shrnutí této konkrétní statistiky je možné se zaměřit na počty škol, které vzrostly a následně opět poklesly. Možným vysvětlením by mohl být školský zákon č. 31 Sb. ze dne 24. dubna 1953 O školské soustavě a vzdělávání učitelů, kdy se všeobecně vzdělávacími školami staly osmileté střední školy jako základní typ všeobecně vzdělávací školy. V místech, kde nebyly podmínky pro vytvoření osmiletých středních škol, se zřídila Národní škola s pěti postupnými ročníky a jedenáctileté střední školy s jedenácti ročníky, v nichž osm ročníků bylo organizováno stejně jako ročníky na odborných školách středních a tři nejvyšší ročníky pak byly výběrové, zde se studenti připravovali na studium na vysokých školách.¹⁰² Se změnou tohoto zákona v rámci školství se tedy logicky měnil i počet škol, které do této skupiny řadíme, s menším počtem škol se ovšem zvýšil počet tříd a žáků, což je zajímavým fenoménem. Za zmínku stojí také fakt, že poměr dívek a chlapců je prakticky rovnoměrný.

Obecně lze tvrdit, že zákony vydané v novém politicko společenském uspořádání měly přímý vliv na počty škol v zemi. Pro úspěšnou komparativní metodu je třeba analyzovat ještě jednu statistiku.

Jako třetí zdroj poslouží *Historické statistické ročenky ČSSR*.¹⁰³ Statistický úřad vydal první poválečnou ročenku v roce 1948 a další až v roce 1957, od té doby zůstává řada nepřerušená a obsahuje počty škol, žáků, učitelů i absolventů a to každoročně od roku 1945 do roku 1983. Statistika se věnuje údajům v rámci Československa a uvádí počty gymnázií, jež současně označuje jako střední všeobecně vzdělávací školy, a zároveň počty středních škol pro pracující. Tato tabulka je vhodná pro použití komparativní metody se statistikou vydanou ministerstvem školství. Uvádí se zde, že v roce 1945 bylo na území Československa 204 středních všeobecně vzdělávacích škol/gymnázií a středních škol pro pracující, z toho bylo

¹⁰² MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J.A. Komenského (Československá akademie věd), 1972, str. 26

¹⁰³ *Historická statistická ročenka ČSSR*, Federální statistický úřad, Nakladatelství technické literatury n. p., 1985, str. 912

celkem 1084 tříd s 27 195 žáky, z čehož bylo 10 241 dívek. Učitelů bylo 4 505, přičemž žen bylo 1 220. V roce 1950 se počet škol snižuje na 180 s 1 231 třídami a 33 865 žáky, z čehož bylo 12 864 dívek. Počet učitelů v této době klesá prakticky o polovinu a to na 2 029. Počet žen není uveden. V roce 1955, který rámcuje naše téma, bylo na území Československa 239 škol s 1 609 třídami a 51 164 žáky, z čehož bylo 25 573 dívek. Učitelů bylo 2 784 a opět se neuvádí počet žen.¹⁰⁴

Historická statistická ročenka						
<i>Rok</i>	<i>Školy</i>	<i>Třídy</i>	<i>Žáci</i>	<i>Dívky</i>	<i>Učitelé</i>	<i>Z toho ženy</i>
1945	204	1 084	27 195	10 241	4 505	1 220
1950	180	1 231	33 865	12 864	2 029	neuveďeno
1955	239	1 609	51 164	25 573	2 784	neuveďeno

Z této statistiky vyplývá, že počet učitelů se markantně snížil a to o celou polovinu. Tento propad počal rokem 1949. Důvodem byly pravděpodobně dva školské zákony z této doby, které změnily školský systém a v rámci nichž se gymnázia řadila pod různé stupně vzdělávání. S tím přímo souvisí i počty tříd, škol a učitelů. Nižší počet škol znamenal nižší počet učitelů, jenž zaznamenáváme v roce 1950, po němž následuje citelný nárůst k roku 1955. Podle této tabulky počet dívek ve středním všeobecně vzdělávacím školství nedosahoval ani poloviny, ovšem v roce 1955 je to těsně přes polovinu. Bylo by dozajista zajímavé porovnat i počty ženských učitelek, které však tabulka neuvádí. Že došlo k feminizaci studentského osazenstva, je ovšem evidentní. Nelze však tvrdit, že tomu tak bylo i v případě učitelských sborů.

Na všechny tři statistiky je potřeba nahlížet s ohledem na rok vydání. Statistika ministerstva školství a kultury byla vydána v roce 1963 a do značné míry se shoduje se statistikami vydanými Federálním statistickým úřadem z roku 1985. Velkou pozornost vzbuzuje statistika vydaná Pedagogickým ústavem roku 1972, která se věnuje všem všeobecně vzdělávacím školám a nerozlišuje od nich gymnázia.

Statistika Pedagogického ústavu se v porovnání s ostatními jeví jako přehnaně optimistická. Rok jejího vydání, tedy 1972, může být důvodem tohoto optimismu. Ač se jedná o statistické údaje, je zde patrná ideologická indoktrinace již od úvodních řádků. To potvrzuje i citace první věty: „Československé školství prošlo od osvobození naší vlasti sovětskou

¹⁰⁴ *Historická statistická ročenka ČSSR*, Federální statistický úřad, Nakladatelství technické literatury n. p., 1985., str. 592

*armádou v květnu 1945 řadou důležitých změn.*¹⁰⁵ Dále pak: „Vzhledem k potřebám národního hospodářství byla podle školského zákona č. 31 sb. Ze dne 24. dubna 1953 “O školské soustavě a vzdělávání učitelů“, zkrácena povinná školní docházka o jeden rok.”¹⁰⁶

Co přesně tedy bylo cílem tehdejších statistik, není zcela jasné. Faktem však zůstává, že v nich nenalezneme žádné uvedené zdroje informací o počtu škol, učitelů a žáků. Pro detailnější zkoumání statistik by bylo podnětné obrátit se na Archiv statistického úřadu, jehož fondy nejsou obsahem této práce. Dále je třeba zdůraznit, že autoři statistik nerespektují dobové termíny pro označování středních škol. Mnohdy je nejednoznačné, co vlastně označují.

Statistika ministerstva školství byla vydána před obdobím tzv. normalizace roku 1963 a statistika Federálního statistického úřadu byla vydána roku 1985. Budeme se tedy snažit vycházet z těchto dvou publikací, jelikož se jejich data výrazně neliší a obecně působí věrohodněji.

Pro zajímavost a ověření výše uvedené hypotézy ohledně počtu gymnázií bylo nahlédnuto do dobové publikace z roku 1947 od Emila Čapka s názvem *Stav školství a reforma z roku 1947*. Emil Čapek uvádí jiný počet českých středních škol k červnu 1937. Znovu tak bylo potvrzeno, že najít shodné údaje je prakticky nemožné.¹⁰⁷

Nyní se pokusíme o shrnutí všech získaných údajů. Počet gymnázií uváděných pod různými názvy, vzrostl během let 1945 – 1955. Počty tříd začaly po roce 1945 klesat, což se změnilo kolem roku 1955, kdy jejich počet narostl a ustálil se. Nárůst počtu žáků si můžeme vysvětlovat školským zákonem z roku 1953, který přeci jen umožnil vzdělávání většímu počtu studentů. Statistika ministerstva školství počty učitelů uvádí od roku 1954/1955, informace o předchozích letech tedy musíme čerpat ze statistik Federálního statistického úřadu. Podle něj docházíme k závěru, že počet učitelů prudce klesl o polovinu a to opět v roce 1948. Z toho bychom mohli vyvodit následující závěr. Počet učitelů klesl v závislosti na změnách školského systému, a proto se jich celá část napříště zařadila mimo střední školy.

Pro zajímavost si dovolíme zmínit statistiku týkající se středních všeobecných vzdělávacích škol podle vyučovacího jazyka. Z ní vyplývá, že počet škol s českým vyučovacím jazykem vzrostl oproti školnímu roku 1936/1937 k roku 1955/1956 o 59, což činí

¹⁰⁵MICHALIČKA, M.; SVOJTKOVÁ, V., *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*, Pedagogický ústav J.A. Komenského (Československá akademie věd), 1972, str.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Viz obrazová příloha č. 5

nárůst o 25%. Také vzrostl počet středních všeobecných vzdělávacích škol se slovenským jazykem vyučovacím a to následovně. V roce 1936/1937 jich bylo na území Československa 46 a v roce 1955/1956 to bylo již 91, což je skoro o jednu celou polovinu. Počet škol s polským vyučovacím jazykem zůstal prakticky stejný a s maďarským vyučovacím jazykem se zvýšil o dvě. Školy s ukrajinským vyučovacím jazykem zůstaly na stejné úrovni. Z toho nám jasně vyplývá, že v rámci všeobecných vzdělávacích středních škol měla čeština výrazně navrch a na druhém místě byla slovenština. Do roku 1938 byl za vyučovací jazyk předpokládán jazyk československý. V této publikaci z roku 1963 je slovenština zpracována samostatně, což v dobové literatuře nebývá obvyklé. Můžeme tedy konstatovat, že v roce 1955/1956 bylo na území Československa 69% středních všeobecně vzdělávacích škol s českým jazykem vyučovacím; 27% se slovenským; 2,6% s maďarským; 0,8% s ukrajinským; 0,6% polským.¹⁰⁸

Střední všeobecně vzdělávací školy podle vyučovacího jazyka					
<i>Školní rok</i>	<i>český</i>	<i>slovenský</i>	<i>polský</i>	<i>maďarský</i>	<i>ukrajinský</i>
1936/1937	174	46	1	7	3
1955/1956	233	91	2	9	3

Důležitým poznatkem ze statistik je fakt, že kvůli zásadním změnám ve školském systému jsou údaje nejednotné a mnohdy nejednoznačné. Jejich terminologie se liší v případě každého vydavatele. Pro vymezenou problematiku jsou klíčové údaje týkající se počtu učitelů. Jejich počet se značně snížil. Údaje v uvedených statistikách jsou však nedostatečné pro podrobnější analýzu.

1.3. Pedagogická periodika

V této části práce se zaměříme na pedagogická periodika. Konkrétně se jedná o *Věstník československých profesorů* (dále jen *Věstník* i v poznámce pod čarou), *Střední škola*, *Československé školství*, *Gymnasium*. Hlavním cílem této části práce je analyzovat školství a jeho změny z pohledu profesorů, respektive jakým způsobem se na stránkách těchto periodik reflektovaly proměny středních škol ve studovaném období.

1.3.1. Věstník československých profesorů

¹⁰⁸ *Statistika školství a kultury*, Min. školství a kultury, Odbor evidence a rozborů, 1963, str. 106

Jednalo se o periodikum *Ústředního spolku československých učitelů* vycházející pravidelně od roku 1922 do roku 1942. Ve *Věstníku* se, stejně jako v jiných periodikách své doby, odrážela aktuální politická i společenská situace na stránkách každého vydání. Pro potřeby této práce byly zkoumány *Věstníky* od roku 1921 až do roku 1943, kdy bylo vydávání přerušeno, a následně roky 1947 a 1948.

Pokud bychom hledali odkaz na aktuální události, najdeme jich tu bezpočet. Když v roce 1937 například zemřel československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk a jako mnohá jiná periodika, *Věstník* mu, stejně jako mnohá jiná periodika, vzdal hold.¹⁰⁹ Věnováno mu bylo hned několik čísel, mimo jiné i titulní strana příslušného čísla. Je patrné, že československé učitelstvo mělo prezidenta Masaryka ve velké úctě. Pro představu citujme poslední odstavec tohoto vyznání:

*„Pane presidente Osvoboditeli! Vám bylo studium člověka východiskem a cílem. Proto jste tak mistrovsky dovedl otevřít cestu československé budoucnosti. Uzavíráme s Vámi společenství na věky věků nejen z vděčnosti, nýbrž i z živého vztahu k obsahům a methodám Vašeho myšlení, vztahu, bez něhož není odpovědnosti za osudy našeho národa.“*¹¹⁰

Věstník svou úctu a respekt k Masarykovi přenesl i na nového československého prezidenta Edvarda Beneše. Ten dokonce zaslal do redakce dopis k zahájení III. sjezdu pro středoškolskou pedagogiku a didaktiku. Tento dopis byl otištěn na titulní straně.¹¹¹ V této praxi se však *Věstník* asi příliš nelišil od jiných dobových periodik.

Ještě v roce 1937 najdeme ve *Věstníku* úvahy nad československým školstvím (nutné reformy, návrhy pro jeho modernizaci atd.). Ty naznačovaly, že učitelstvo chce být jednou z hybných sil státu a že má právo zasahovat do toho, jakým směrem se školství bude vyvíjet. Postupně úvahy vymizely, až nakonec v roce 1942 zaniklo i samotné periodikum. Od roku 1937 lze ve *Věstníku* zaznamenat pár německy psaných inzerátů a reklam, kdežto v roce 1942 je jich drtivá většina.

Kromě aktuálních témat se *Věstník* věnoval primárně školství. Řešil výroční schůze a činnost *Ústředního výboru československých učitelů*, probírala se témata týkající se školství, jako bylo zavedení školského rozhlasu a jeho poměr ve výuce,

¹⁰⁹ *Věstník*, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r. 1937 – r. 1938, roč. 45 č. 1 + 2

¹¹⁰ Tamtéž, roč. 45 č. 1 - úvod

¹¹¹ *Věstník*, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r. 1937 – r. 1938, roč. 45 č. 17 – 18, str. 289

stavovské záležitosti (jmenování učitelů, ustanovovací zkoušky profesorské a konkrétní otázky k nim, penze, platy, peněžní fond pro školství atd.). Dále informoval o sjezdech pro středoškolskou pedagogiku a didaktiku. Dokonce zde byla i rubrika hlasy tisku o střední škole, kde byl zaznamenán výběr z různých periodik, která otiskla něco o podobných otázkách (například *Národní listy*, *Národní osvobození*, *Venkov* a jiné).

Již v roce 1938 začíná do *Věstníku* pronikat blížící se hrozba války. Ve svých článcích sice nadále zdůrazňoval svou apolitičnost, přesto v této době komentoval politickou situaci.¹¹² Nadále byly uveřejňovány i výzvy učitelům k výchově charakteru v této tzv. zlé době. Ve školním roce 1938/1939 se objevuje hned několik takových výzev na místě úvodních článků. Z toho lze usoudit, že učitelstvo jakožto společenský stav se aktivně zapojovalo do jakéhosi boje, zejména boje o československého žáka a jeho češství.

Věstník se dále snažil zachovat svou původní funkci a to pojednávat o školství. Těsně před prohlášením vzniku Protektorátu Čechy a Morava zde najdeme programové prohlášení učitelstva národních, středních a vysokých škol. V případě středního školství byli učitelé organizováni ve straně Národní jednoty. Z toho plyne aktivní zapojení učitelstva do dění státu a jejich snaha o zachování integrity českých škol.

Ústřední spolek československých profesorů zanikl a vytvořilo se *Sdružení českých profesorů*, které bylo vytvořeno z pověření *Národního souručenství*, jež na *Sdružení* pohlíželo jako na svou odborovou organizaci.¹¹³

V počáteční fázi války se *Věstník* snažil ztotožnit se s novým režimem, což byla v té době běžná praxe. Nelze proto mluvit o kolaboraci, jelikož tuto praxi zaznamenáváme i v jiných periodikách. S postupem času byla tato tendence zřetelnější. Příkladem může být otištění úvodního článku, který se týkal Hitlerova tažení do Ruska. Německu byla v rámci článku provolávána sláva, a proto můžeme konstatovat, že v tomto okamžiku *Věstník* definitivně ztratil svou apolitičnost.¹¹⁴ Dále *Věstník* publikoval veřejnou omluvu *Sdružení českých profesorů* týkající se studentů středních škol, kteří odmítali spolupracovat s režimem. Důvod omluvy pravděpodobně

¹¹² Článek viz obrazová příloha č. 6

¹¹³ *Věstník*. Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r. 1937 – r. 1938, roč. 47, č. 5. – 6., str. 39 – 41

¹¹⁴ Tamtéž, č. 1. – 2., str. 1 – 3

spočíval ve snaze distancovat se od tohoto dění a dát veřejně najevo, že s ním *Sdružení českých profesorů* nesouhlasilo.¹¹⁵

Z výše uvedených informací lze vyvodit následující závěry. *Věstník* se stal ideově a politicky organizovaným periodikem zaměřujícím se na učitele středních škol. Byl návodem, jak vychovávat proněmecky smýšlející občany. Zároveň byl sám o sobě didakticko-politickým periodikem vychovávajícím proněmecky smýšlející učitele. Didaktika tak nespočívala v tom, jak správně učit, ale v programové integritě s režimem.

Učitel ztratil svobodu slova, svobodu mravní výchovy jemu svěřených žáků a svobodu volby politického vyznání. Stal se pouhým nástrojem režimu, což zapříčinilo postupný pád tohoto stavu.

1.3.2. Střední škola

Střední škola byl časopis pro středoškolskou pedagogiku a didaktiku vydávaný *Ústředním spolkem československých profesorů* v letech 1921 – 1943, následně v letech 1947 – 1948, tedy shodně jako *Věstník*. Jednalo se o samostatně vycházející pedagogickou část *Věstníku*.

Stejně jako *Věstník* i *Střední škola* řešila aktuální politické a společenské události. I zde najdeme obdobné články věnující se T. G. Masarykovi.¹¹⁶ V kritických letech před válkou je zde otištěna výzva učitelům středních škol, aby v žácích vzbuzovali národní cítění a podporovali v nich češství.¹¹⁷ Stejný tón mělo periodikum i v následujícím roce, tedy v období vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava.

Již od roku 1938 pronikají do periodika dobové události. Konkrétně se intenzivně řešila výuka německého jazyka na našich středních školách a učební osnovy na německých středních školách. Ačkoliv se *Střední škola* snažila být maximálně apolitická, na hlavní stránce otiskla smuteční portrét Reinharda Heydricha.¹¹⁸ Což však byla opět běžná praxe. Ve fondech Zemské školní rady se

¹¹⁵ Tamtéž, č. 3 – 4, str. 25

¹¹⁶ *Střední škola*: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1938, roč. 18, str. 1 - 4

¹¹⁷ Tamtéž, str. 65

¹¹⁸ Viz obrazová příloha č. 7

například zachovala velmi rozsáhlá složka obsahující loajalistické projevy české věrnosti, kterou si ze středních škol vyžádal ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec.¹¹⁹

Hlavním tématem nadále zůstala didaktická stránka výuky. Například jaký by měl být poměr mezi češtinou a slovenštinou, jak by měla být sjednocena literatura obou národů, nakolik je pro výuku cizích jazyků efektivní souvislá četba cizojazyčných textů. Je zde i publikována anketa mezi středoškolskými profesory o tom, jaký účel by měla mít střední škola.¹²⁰ Z toho plyne aktivní zájem učitelstva o konkrétní výstupy středních škol. Co by si podle nich měli žáci ze školy odnést a jakým způsobem by jim to mělo být předáno. Již v této době tedy sílí tlak na to, aby škola byla modernizována. Je to téma do značné míry kontinuální, neboť, jak již bylo několikrát zmíněno, z pohledu vnitřní organizace se školství od 19. století neměnilo.¹²¹

Střední škola se nevyhnula politickému dění doby. A tak se zde v roce 1940 objevily úvodní články týkající se výročí 15. března 1939 a vůdcových narozenin. Dokonce byl v rámci atentátu vydán i projev *Sdružení českých profesorů*. Tímto projevem se *Sdružení* snažilo od atentátu distancovat a zároveň od něj distancovat celé učitelstvo. Projev měl vyznít jako plná podpora režimu a zdůraznit povinnost státu i státních úředníků (tedy učitelů) stát po boku Říše. V článku se mezi řádky skryla nevyřčená hrozba, aby se nikdo z učitelů nezapléтал do aktivit směřujících proti režimu.¹²² Vydání z let 1939/1940 tak přebírá obecně platné tendence souznění s nově se konstituujícím politickým režimem. Je patrné, že redaktoři se snažili zachovat apolitický tón alespoň v článcích týkajících se výhradně školství. Avšak i sem se vloudil článek o výchově k říšskému myšlení a různé metodiky vyučování německého jazyka. Od roku 1943 do roku 1947 pak *Střední škola* nevycházela.

V roce 1947 začíná nové číslování tohoto periodika a zároveň se začíná hned projevem prezidenta republiky k deputaci *Odboru profesorů středních škol při Svazu zaměstnanců školství* a osvěty ze dne 19. března 1947. Zde se prezident Edvard Beneš vyjadřoval ke stanovisku středoškolského profesorstva týkajícího se chystané reformy

¹¹⁹ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 518, karton číslo 47, postoj českých učitelů v době okupace r. 1942, číslo jednací 3 - 306

¹²⁰ *Střední škola*: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1938, roč. 18, str. 135 - 149

¹²¹ Jako zajímavost můžeme uvést, že pod každý článek nalezneme resumé ve francouzštině.

¹²² Viz obrazová příloha č. 8

o jednotné škole. Z publikovaných Benešových projevů je patrná rétorická změna ve státních projevech oproti poslednímu vydanému číslu v roce 1943.

Najdeme zde obsáhlý článek od Josefa Lomského týkající se právě reformy o jednotné školy. Podle něj byli středoškolští profesori již na všeučitelském sjezdu v roce 1945 pro vytvoření jednotného systému. Postupem času se však jednání zúžilo na školy II. stupně. Lomský postupně obhájí, proč mít jednotný systém. Operuje s tím, že řád organizační je důležitý a děti stejného věku by měly chodit do školy téhož druhu. Nejde mu jen o jednotu organizační, ale i o jednotu duchovní, což je v tomto smyslu problematičtější. Užité výrazy, jako hospodářská společnost, jednotná výchova nebo mravní jednota národní společnosti, vyznávají spíše jako pojmy ideologicky podmíněné. Navzdory zavádějícím jazykovým prostředkům byl autor proti tomu, aby děti byly uniformovány ve prospěch společnosti a nedomníval se, že je uniformita jedinou cestou ke spáse. Lomský dále upozorňoval na to, že škola není jediným zdrojem výchovy, upozorňoval na klíčové vlivy rodiny. V rámci jednotné školy zastával Lomský hlavně jednotné osnovy, s nimiž se ztotožňoval a do budoucna je doporučoval. Ne však ve smyslu jednotné osnovy celé školy, ale ve smyslu jednotného obrysu osnov společných předmětů.¹²³ Tato tematika prostupovala celým číslem.

S blížícím se rokem 1948 začalo periodikum publikovat články týkající se sovětského Ruska, například: *Výuka ruštiny na školách*, *Ze sovětské pedagogiky*, *Vyučování sovětské literatury na střední škole*, *O písemných pracích v ruštině*, *Názory ruského lingvisty na vyučování moderních jazyků*. Z československého školství se pak týkaly zejména posláním jednotlivých předmětů na škole, potřeba jejich vyučování a jednotlivé formy výuky. Zároveň se *Střední škola* věnovala i chystaným reformám v tomto období.

V roce 1948 se hned v úvodním článku nazvaném *Novou cestou*¹²⁴ dočítáme o pojetí lidové demokracie a o školské politice učitelů. Další článek s názvem *Nový život žádá novou školu*,¹²⁵ nás nenechává na pochybách, jakým směrem se bude v novém společenském kontextu periodikum vyvíjet. V tomto roce mění *Střední škola* svůj název na *Gymnasium*, což souvisí s reformní změnou.¹²⁶

¹²³ *Střední škola*: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1947, roč. 51 (24), str. 15 - 21

¹²⁴ Tamtéž, roč. 52, číslo 1. – 2., str. 1 - 3

¹²⁵ Tamtéž, roč. 52, číslo 1. – 2., str. 31 - 38

¹²⁶ Tamtéž, roč. 52, číslo 3., str. 89

1.3.3. Gymnasium

Gymnasium byl časopis pro pedagogiku, didaktiku a organizaci gymnázia vydávaný v letech 1948 – 1950 jakožto pokračování periodika *Střední škola*, které bylo pedagogickou součástí *Věstníku*. Jedná se tedy o první ročník, jenž můžeme ve smyslu pokračovací tradice označit i jako třicátý šestý. Hned v úvodu si vytyčil nové úkoly gymnasií, o nichž se bude pojednávat právě v tomto časopise.

Periodikum *Gymnasium* působí jako tradiční pokračovatel periodika *Střední škola*. Po přečtení několika čísel je jasné, že pouze čerpalo z jeho tradice a dobrého jména. Časopis se přestal primárně zaměřovat na školství, metodické, didaktické a pedagogické články se v něm prakticky nepublikovaly, přestože měly být hlavním důvodem jeho existence. Tím klesla informační hodnota periodika. Místo toho byly publikovány ideologicky podkreslené příspěvky, jako například *Bojujme i na školách s přežitky maloměšřáctví*.¹²⁷ Do jazykových prostředků pronikala ideologie, za velké pedagogy byli označováni V. I. Lenin se J. V. Stalin. Z toho plyne i fakt, že české didaktiky a pedagogiky nutně procházely revizí jen proto, aby se mohly vyrovnat těm socialistickým. Logickým vyústěním pak bylo označování západních výzkumů a metod jako kapitalistických. Jakákoliv objektivita zmizela ze stránek tohoto periodika, které přestalo vycházet v roce 1950.

1.3.3.1. Shrnutí periodik

Vybraná tři periodika jsou vlastně jedním. Jedno vycházelo z druhého a vzájemně na sebe v podstatě navazovala. Všechna tři periodika byla v době války silně tendenční. Aktuální politický režim měl přímý vliv na obsah a výběr článků publikovaných v časopisech. Analytickou studií byly potvrzeny společností obecně přijímané názory, že činnost periodik byla přímo závislá na řízení státu.

Pokud hodnotíme počátek výzkumu tohoto periodika, tedy rok 1937, pak můžeme konstatovat, že v této době byl ještě objektivní. Objevovalo se zde minimum politických článků. Jediným politickým vyjádřením byla úvaha nad smrtí T. G. Masaryka, který byl ale čestným členem *Ústředního spolku československých*

¹²⁷ *Gymnasium*: časopis pro pedagogiku, didaktiku a organizaci gymnasií, 1948/1949, ročník 1, číslo 2, str. 33 -

profesorů. Jinak časopis představoval odborné pedagogické periodikum a navíc prostor, kde se učitelé mohly svobodně vyjadřovat v otázkách pedagogiky a didaktiky.

Počáteční výzvy k jednotě učitelstva a vytrvalosti nahradil postupem času tendenční ráz zcela v souladu s nacistickým režimem. Zlomovým bylo vydání s titulní stranou, na níž byla informace o atentátu na Reinharda Heydricha.¹²⁸ Od té doby zde nalezneme dva typy článků. Články, které se týkaly výuky podle německých pravidel, a čistě vědecké apolitické práce, jichž ovšem postupně ubývalo. V roce 1943 *Ústředí československých profesorů*, přejmenované na *Sdružení českých profesorů*, přestalo veškerá periodika vydávat.

V roce 1947 je obnovena pouze *Střední škola*, jež o dva roky později zaniká. První vydání ještě nejsou ideologicky podbarvena. Vyčteme z nich markantní přelom týkající se revolučního roku 1948. Od této chvíle se periodikum zaměřilo na sovětské školství. Čtenář z toho získává dojem, jako by v českém školství fungovalo vše špatně a že prosovětská cesta je tou nejlepší.

V roce 1948 je *Střední škola* přejmenována na *Gymnasium*, což souvisí se zákonem o základní úpravě jednotného školství z téhož roku. Pokud měl čtenář v případě *Střední školy* pocit, že je ideologicky podbarvena, u *Gymnasia* již o tom není pochyb. Autoři příspěvků neváhají dát najevo, k jaké straně se přiklání.

Závěry a shrnutí se v konečném důsledku jeví jako obecné, popisné a do značné míry předem jasné. Přesto umožňují nahlédnout na učitelstvo z jejich vlastního pohledu. Byli to právě učitelé, kteří do těchto periodik psali, to oni sami se přizpůsobovali době. Ačkoliv to byla redakční rada, kdo v konečném důsledku články vybíral, pořád to byli samotní učitelé, kteří jim články posílali. Není možné oddělit učitelstvo od periodik a periodika od obecných tendencí. V tomto případě zde tedy nenalezneme konkrétně vybranou problematiku. Můžeme však sledovat její obecné tendence. Pád učitelských elit tu spočívá v jejich snaze angažovat se, publikovat články a obhajovat tak ideologie.

¹²⁸ Viz obrazová příloha č. 7

2. DĚJINY UČITELSTVA

Dějiny učitelstva představovaly a představují jev, jež se konkrétně v Československu dočkaly prvních pokusů o zpracování až v 60. letech 20. století. Tehdy byla pozornost soustředěna především na uzlové body dějin a na postižení hlavních tendencí vývoje. Z těchto objektivních příčin tak nemohl být výsledek bádání ve všech částech tezí rovnoměrný, což se odráželo i na proporcích textu. Například v samotné předmluvě knihy *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 - 1945* bylo zdůrazněno, že zvláštnosti problematiky současného období (cca rok 1970) a závažnosti časového úseku období let 1945 – 1968 musely být vydány samostatně. Soudobí autoři měli totiž za úkol zpracováním této etapy prohloubit první marxistické¹²⁹ zpracování v koncepci.¹³⁰

Již z úvodního odstavce vyplynulo, že hlavní pramen, pokud tak budeme výše zmiňovanou knihu nazývat, ke studiu o dějinách učitelstva v Československu byl silně ideologicky zaměřen. Pokusíme se proto o konfrontaci s jinými prameny. Obecným tvrzením zůstává, že časový úsek 1945 – 1968 byl zpracován stručněji, než předešlé kapitoly dějin učitelstva. Aktivní zapojení státu do bádání o dějinách učitelstva, paradoxně způsobilo, že se jedná o zcela neobjektivní zpracování.

Pro zpracování dějin učitelstva středních škol je nutné nejprve charakterizovat, co to vlastně střední škola v tehdejší kontextu byla a jak vznikl učitelský stav k ní náležející. V první řadě bylo třeba formulovat, co vnímáme pod pojmem střední škola. Podle Otakara Kádnera, jednoho z předních českých teoretiků pedagogiky, byla charakteristika následující: „Samo jméno střední školy ukazuje, že jsou jím míněny školy, stojící mezi školou obecnou a školou vysokou, které jednak podávají vzdělání převyšující úroveň vzdělání všeobecně nutného, tedy vzdělání vědecky prohloubené, jedna připravují pro školy vysoké.“¹³¹

¹²⁹**Marxistické** = souhrnný název pro různé interpretace a další aplikace této teorie zkoumající politickou ekonomii, sociálněpolitickou doktrínu a filozofii dějin VIZ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XVI.*, Praha: Paseka/Argo, 1999, str. 930 - 931

¹³⁰*Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 3 - 4

¹³¹ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 168

Úvodní část této kapitoly bude tvořit stručný historický exkurz. Ještě v 19. století dominovalo jako výhradní forma střední školy privilegované gymnázium,¹³² jež se přetvořilo ze staré školy latinského formalismu ve školu novohumanistickou. Zaměřovalo se hlavně na ducha latinské a řecké kultury. Studium latiny a řečtiny tvořilo základ gymnaziálního studia. Důkladná znalost řecké a římské kultury se pokládala za nejlepší obecnou přípravu ke každému vyššímu povolání. Roku 1812 se zavedly maturitní zkoušky jako předpoklad univerzitního studia. Konečně roku 1816 byl vydán vzorný plán gymnázia a jeho samotná struktura a počet hodin věnovaný klasickým jazykům nepřipouštěly pochyby o tom, kde je skryt základ středoškolského vzdělání.¹³³

V této době se také vytvářel zvláštní stav středoškolských profesorů. Vše vycházelo z pruského školství, které bylo po dlouhou dobu vzorem pro ostatní evropské státy. Díky Humboldtovi¹³⁴ a jeho nástupcům se zavedly státní zkoušky pro kandidáty středoškolské profesury.¹³⁵

Vzdělávat se ve školském oboru znamenalo v této době několik věcí. V Čechách neexistovalo žádné teoretické pracoviště zabývající se pedagogickou či školskou problematikou, což se do budoucna mělo stát naprosto nezbytným požadavkem. Absence takové instituce vedla postupně k rozvoji české pedagogické literatury. Tu však primárně tvořili učitelé měšťanských a obecných škol. V této době se tedy formovaly dva základní požadavky učitelstva, a to právo vzdělávat se ve svém oboru a zvelebovat školství. Zvelebování bylo možné dosáhnout kvalitní prací každého učitele, zároveň také tím, že se samotní učitelé podíleli na rozhodování o školských otázkách.¹³⁶

¹³² **gymnázium** = vzdělávací ústav, jehož účelem je na základě historických studií, spoléhajících hlavně na klasické jazyky a literaturu (latinskou, řeckou) a přírodní vědy, podávat vyšší vzdělání a hlavně připravovat pro odborné univerzitní studium VIZ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl X., Praha: Paseka/Argo, 1997, str. 651

¹³³ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 168 - 169

¹³⁴ **Humboldt Karl Wilhelm** = pruský svobodný pán, slavný státník a jazykozpytec, který se postaral o založení berlínské univerzity VIZ OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XI., Praha: Paseka/Argo, 1998, str. 871

¹³⁵ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str. 169

¹³⁶ MARINKOVÁ, Helena. MOJŽÍŠOVÁ, Jarmila. *Činnost učitelských spolků – inspirace pro dnešek?* IN: Řízení ve školství číslo 6, 1997, str. 45

Kromě gymnázií krystalizoval ještě jeden typ školy, který zde musíme zmínit, jednalo se o školy reálné.¹³⁷ Za návrhem na jejich vznik stál chomutovský rodák, profesor vyšší matematiky na pražské univerzitě a inženýr (koněspřežná dráha Linc – České Budějovice) František Josef Gerstner. Ten již dříve navrhoval reálku jakožto ústav o čtyřech třídách pro žáky, kteří absolvovali úplnou hlavní čtyřtřídní školu. Zřizování samotných reálných škol bylo přijato 10. února 1804 jako odvětví škol národních, s nimiž měly mít společnou správu, vyučovací metody a vnější ráz. Reálné školy tak byly obsazovány odbornými učitelskými silami. Předměty byly seskupeny podle povolání, ke kterému měly žáky vychovat.¹³⁸

Samotní profesori středních škol tak měli na přelomu 18. a 19. století specifické postavení. Mohli by být zařazeni do systému formujících se profesí. Přesto profese středoškolského profesora nepatřila, na rozdíl od lékaře nebo kněze, mezi tradičně učená povolání. Nebyli to lidé, kteří se vzdělávali na univerzitách, ačkoliv si zachovávali svébytné postavení a respekt v rámci obcí, v nichž vyučovali. V 18. století začali středoškolští profesori nahrazovat kněze, doslova převzali jejich společenský status a prestiž. Zřejmě právě proto došlo k diferenciaci společenského postavení učitelů středních a elementárních škol (národní, měšťanské atd.).¹³⁹

2.1.Vývoj v českých zemích 1918 – 1945¹⁴⁰

2.1.1. Všeobecně

Účelem této práce není podat detailní informace o vývoji před rokem 1945, proto se zaměříme pouze na důležité mezníky vývoje v dějinách učitelstva v letech 1918 – 1945. Přes nepříznivé podmínky předchozích let se učitelstvo připravovalo na novou koncepci školství ve svém nově zřízeném státě a zejména na příští národní školy. Mezi četnými požadavky, které byly již dříve formulovány (např. bezplatná a světská škola), se nejvíce objevovala i povinná devítiletá školní docházka. Například

¹³⁷ **reálné školy** = v XVIII. století vznikly naproti gymnáziím, poněvadž tato tehdy nepostačovala zvýšeným potřebám moderního kulturního života a změněným poměrům doby nové, jak se vyvinuly rozvojem moderních jazyků a literatur i rozkvětem přírodních věd viz OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XXIV., Praha: Paseka/Argo, 2001, str. 645

¹³⁸ *100 let reálky rakovnické*, díl I., Praha: Nákladem sboru pro oslavu stoletého jubilea rakovnické reálky, 1933, str. 24

¹³⁹ KOŤA, Jaroslav. *Profesionalizace středoškolských profesorů – od skromných počátků k rozvinutým aktivitám*. IN: e-pedagogium, ročník 3, 2012, str. 36

¹⁴⁰ Rozvoj středních škol v tomto období viz obrazová příloha č. 9

anketa o střední škole, kterou pořádal pod vedením prof. Františka Drtiny *Ústřední spolek českých profesorů* v posledních dvou válečných letech, formulovala školské a kulturní potřeby a požadavky středních škol. Základním požadavkem byla zejména demokratizace školy. Důraz byl kladen na právo vědeckosti a vyučovací svobodu učitele, stejně jako legalizaci spoluúčasti učitelstva při organizaci a správě školství.

Mnozí učitelé se již před koncem války ve svých publikovaných statích vyjadřovali k tomu, že českou školu a české učitele již neude nadále ovládat rakouská administrativa. Ještě před koncem války v roce 1918 tak byl otištěn článek ve sborníku *České pedagogické společnosti*, v němž byl zaujat progresivní a národnostní postoj ke školství. Tento postoj byl také inspirací pro úvodní programový článek prvního čísla časopisu *Komenský* z 6. října 1918.¹⁴¹

Zajímavá událost se odehrála v lednu 1918 při *Zemském svazu městského učitelstva v Království českém*. Tehdy byl totiž založen zvláštní odbor pracující na *Návrhu na organizaci československého školství národního ve vlastním státě*.¹⁴² Což se stalo jedním z klíčových bodů pro založení novodobého českého školství.

V červnu 1918 pak byly projednávány výsledky spolupráce a referoval o nich konkrétně František Čálek. V návrhu byly formulovány tyto požadavky:

1. Svobodné uplatnění sebeurčení národa československého.
2. Svobodný všestranný rozvoj každého jedince v národě.
3. Demokratizace veškerých zařízení výchovných.
4. Nezávislost vychovatelské činnosti na vlivech, jež nepřýští z vůle národa.
5. Svoboda vychovatelských myšlenek, volnost metody a pokusu ve výchově a vyučování.
6. Osvobození učitelovy práce ze sociálního útlatu.¹⁴³

Ačkoliv výsledek války ještě nebyl zcela jasný, české učitelstvo se již tehdy dožadovalo práva vychovávat žáky a studenty v souladu s národními hodnotami. Návrh vyzdvihoval osobnost učitele jako základní předpoklad. Základem jeho

¹⁴¹ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 113

¹⁴² KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, str. 46

¹⁴³ *Naše doba*, roč. XXVI, 1918 – 1919, s. 220

hodnocení se stalo heslo „*rovnost a spravedlivé hodnocení práce v národě*“.¹⁴⁴ V Naší době se dokonce objevilo následující přesvědčení:

„...*Demokratický a v převážné většině socialistický národ československý nebude odpírat spravedlivým požadavkům učitelstva, nesoucím se za zlepšením jeho trudné existence, a že navždy zúčtuje s dosavadním nemravným vykořisťováním vychovatelské práce... jenom v myslitelské práci svobodný, v činnosti vychovatelské nezávislý, občansky a politicky rovnocenný a sociálně zabezpečený učitel bude jistou zárukou zdatné výchovy československé mládeže.*“¹⁴⁵

Tento návrh se mohl mimo jiné opřít i o školské koncepce, které byly po řadu let propracovávány pedagogickými teoretiky i učiteli praktiky. Velký vliv měly Masarykovy představy, jež vyjádřil v přednášce *Problémy pedagogické a didaktické*, publikované v časopise *Český učitel* v roce 1899. Z nich dále vycházely návrhy Františka Drtiny, které byly formulovány mimo jiné v *Rámcovém programu české strany lidové* (realistické) z roku 1900. Drtinovo pojetí školské politiky se stalo pro české učitele přímo klasickým.¹⁴⁶

Se vznikem nového státu v roce 1918 souvisela potřeba vytvořit a legislativně zabezpečit novou státní správu. Jako zákonné opatření proto byla přijata tzv. *recepční norma*, jíž Československá republika přejala v oblasti správy právní řád Rakouska – Uherska. Zákonem č. 2/1918 Sb. byl mimo jiné zřízen *Úřad pro správu vyučování a národní osvěty*. Dále se už nespecifikovaly jeho kompetence a ani struktura. Nakonec byl 18. 11. 1918 ustanoven název Ministerstvo školství a národní osvěty (= MŠaNO).

Zpočátku byla funkce ministra školství chápána jako politická a odborné záležitosti tak řešil státní sekretář. Prvním ministrem školství se stal Dr. František Drtina. Často se ministři pamatovali právě podle toho, jaké zákony byly v době jejich mandátu vydány.¹⁴⁷

Nebylo pochyb o tom, že v samostatném státě učitelé spatřovali možnost realizace svého dlouhodobého úsilí. Také *Ústřední spolek českých profesorů* se v listopadu 1918 usnesl na požadavku adresovaném ministerstvu, aby všechny školy byly zestátněny, aby ve školské správě rozhodovali školští odborníci, aby byl vytvořen

¹⁴⁴ KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, str. 46

¹⁴⁵ *Naše doba*, roč. XXVI, str. 220

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 47

¹⁴⁷ MORKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: Učitelské noviny, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18

poradní sbor při ministerstvu školství a národní osvěty. Namísto ředitelských inspekci se požadovaly inspekce odborné. Mezi dalšími požadavky bylo například i zrušení povinné docházky studentů na bohoslužby a dozoru profesorů během nich. Některým z těchto požadavků ministr Habrman vyhověl.

Habrman do programu svého resortu všechny základní prvky programatických návrhů učitelstva z poslední fáze války přijal. Vyjádřil to i na zemské poradě učitelstva 14. prosince 1918 v Praze.¹⁴⁸ Zdůraznil tu:

„[...]program republikánské školy nemůže být ...jiný než lidový demokratický, pokrokový, vpravdě republikánský...vydal jsem již několik nařízení a oběžníků. Chtěl jsem jimi říci, že už nejste otroky, ale že jste svobodnými občany a občankami, že máte volnost pracovat dle svého nejlepšího vědomí a svědomí v duchu českém, demokratickém a svobodném. Čili po česku: Bylo nám řečeno, že žactvo a vy nejste povinni k jistým úkonům církevnickým; chtěli jsme říci, abyste vzali slavnostně na vědomí, že jako chceme, aby neš laický stát byl očištěn od církevních vlivů, chcem též, aby škola byla svobodná ode všech církevních vlivů.“¹⁴⁹

Současně se Habrman zavázal k tomu, že dojde k přípravě školské reformy, a oznámil vytvoření poradních sborů, v nichž měli být nezbytně zastoupeni učitelé. Ve svém projevu zdůraznil i sociální prvky školské politiky, které zajišťovala nová svoboda státní.¹⁵⁰

Ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman a jeho program školské politiky utvrzovali prvními oběžníky a výnosy ministerstva naděje učitelstva na změnu. Na Habrmanově ministerstvu se odrakouštění a demokratizační tendence uskutečňovaly mnohem výrazněji, než jak byly realizovány v zemských školních radách.¹⁵¹ Jedna z formulací v jeho školském systému je například tato:

¹⁴⁸ KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, str. 54

¹⁴⁹ Viz časopis *Škola měšťanská*, roč XX, 1918, č. 12, s. 425 - 427

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 428

¹⁵¹ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 113 - 115

„Laická škola všech kategorií, pokroková a svobodná škola neomezovaná ani hierarchií, ani státem, ani strkem sociálním, svobodní učitelé nahoru i dolů, svobodní kulturně i sociálně – hospodářsky.“¹⁵²

Po vzniku samostatného československého státu v roce 1918 se školská soustava nedočkala výrazných změn oproti stavu v rakouské monarchii. Školství v ČSR totiž nebylo v tomto období reformováno žádným školským zákonem. Částečnou modifikaci podoby školství nahrazovalo několik novel a vyhlášek.

Jediným zákonem, který se výrazněji zapsal do prvorepublikového školství, byl tzv. *malý školský zákon* z roku 1922, na jehož základě byly zavedeny nové předměty (občanská nauka a výchova, ruční práce; povinnou zůstala výuka náboženství, avšak žáci z ní mohli být písemně omluveni), byl stanoven maximální počet žáků ve třídě (v roce 1922 to bylo 80 a plánoval se pokles na 60 do deseti let od zavedení zákona).¹⁵³

Z fondů Zemské školní rady vyplynulo, že zavedení občanské výchovy nebylo jednoduchou záležitostí. Do určité míry v prvních letech záleželo na samotných školách. Učitelé sami připravovali osnovy. Následně bylo povinností každého gymnázia sepsat hlášení Zemské školní radě o tom, jak výuka probíhala. Jednotlivá hlášení obsahují například informace o tom, jak studenti na předmět reagují, co by sami učitelé doporučili vynechat, co do osnova naopak přidat. Spousta hlášení byla sepsána v němčině, jelikož nezanedbatelný počet gymnázií měl jako vyučovací jazyk němčinu. I zde tak byla zavedena občanská nauka. K námi zvoleným gymnáziím se nepodařila hlášení dohledat.¹⁵⁴

Podobu školské soustavy ČSR tak nadále určovaly Hasnerovy zákony z roku 1869, přestože proti nim zaznívala hlasitá kritika. Především se kritizoval fakt, že po vzniku demokratického státu stále přetrvávala školská soustava, která vznikla za monarchie, a tudíž neodpovídala republikánským poměrům a požadavkům na výchovu a vzdělání svobodného občana. Dále se poukazovalo na přílišné zábrany v průchodnosti mezi jednotlivými typy škol, zejména na těžkosti až nemožnost přestupu z měšťanských škol na nižší a vyšší střední školy.

¹⁵² *Věstník českých profesorů* 26, 1919 – 1920, s. 98 „Výchova na podkladě vědy v duchu pokroku a svobody při hmotném zabezpečení učitelstva“ (z projevu ministrova na prvním sjezdu československého učitelstva v červenci 1920)

¹⁵³ KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. str. 102 - 103

¹⁵⁴ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

Mimo jiné čelil velké kritice vnitřní život škol, zejména se kritizoval nedostatečný respekt k individualitě žáka. Dalším problémem byl mnohonárodnostní charakter země, který se promítl i do školství. Děti německého obyvatelstva byly vzdělávány ve školách s německou vyučovací řečí, polské děti v polské atd.¹⁵⁵

Změny byly zatěžkávací zkouškou nejen pro žáky, ale i pro učitele. Václav Černý ve svých *Pamětech* vzpomíná, jak jako středoškolský profesor vnímal své působení ve škole: „*Skutečným mučedníkem tohoto systému byl český profesor: učební závazek neměl sice nijak nadměrný, ačkoliv vyšší než v cizině (- filolog vyučoval 21 hodin týdně -), ale úděsný a vysilující úkol čelit denně ve třech třídách tak masivní zdi nezájmu a netalentu představoval dřinu, která v něm brzo vyhlazovala jakýkoliv idealismus a měnila ho v nádeníka. Neměl skoro čas věnovat se skutečným talentům, všechna jeho práce padala na úsilovné cepování neochotného, nedbalého a zanedbaného podprůměru; jakým způsobem si povede zůstávalo namnoze jeho věcí, školský předpis mu však zakazoval dávat propadat ve třídě víc než určitému nepatrnému procentu nedostatečných žáků, jinak platil sám za málo úspěšného pedagoga a odnášel si to v kvalifikaci; nezbyvalo mu než se hmoždit do vysílení, aby vpravil do tvrdých hlav minimum přibližných vědomostí, a rezignovat na všechno ostatní, a s tím ostatním ovšem také na výchovu mravních charakterů; postupně se z pudu sebezáchovy měnil v otráveného rutinéra a pedagogického řemeslníka.*“¹⁵⁶

Jeho slova potvrzují následující závěr. Nehledě na to, v jaké době učitel učil, vždy měl pocit absolutní nekázně a nezájmu ze strany žáků. Vždy měl pocit, že za jeho studií byli žáci aktivnější a více se učili. Každá generace tak prožívala svůj vlastní pád v rámci přizpůsobení se většinovému průměru a tempu těchto žáků.

Citlivější problém představovali němečtí učitelé, kteří se nedokázali identifikovat s nově vzniklou republikou. Část německého učitelstva tak spatřovala záchranu před odnárodňováním v německých národních školách. Ty ovšem nejsou tématem této práce. Taková byla situace ve všech tradičně německých školách. Opozici k nim představovalo české učitelstvo, které se v nové pozici jakési *národní obrany* zbavovalo dlouholetého germanizačního tlaku.

Lze tak vyvodit, že po vzniku ČSR se nepodařilo v nových demokratických poměrech změnit dosavadní nazírání na školský boj Čechů a Němců, tedy typický

¹⁵⁵ KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. str. 102 - 103

¹⁵⁶ ČERNÝ, Václav. *Paměti I (1921 – 1938)*. Brno: Atlantis, 1994, str. 209 - 210

znak konce 19. století. Právě proto byl nedlouho po vzniku republiky bez podpory německých poslanců přijat tzv. menšinový zákon. Ten zaručoval každé národnosti ČSR možnost vzdělávat děti v rodném jazyce. Prakticky však zákon vedl k zakládání českých škol v německých oblastech, hlavně pohraničí. Paradoxně tak přijetí tohoto zákona vedlo k vyostření národnostního boje.¹⁵⁷

Názorově se československé učitelstvo vždy vnitřně rozcházelo. První výrazný diferenciační proces byl viditelný na prvním sjezdu československého učitelstva v Praze v červenci 1920. Na něm se mimo jiné ustanovila *Československá obec učitelská* a také se zde vypracoval kulturní a školský program. Sjezd jednal například o jednotné školské soustavě, z čehož jasně vyplynulo, že jednotná škola nebyla plodem komunistické ideologie. Dva vyšší ročníky měšťanské školy (podle referátu Adolfa Obsta) měly být diferencovány a tím se měl usnadnit přechod žáků na střední školy. Na jednání v sekcích se podíleli pouze dva středoškolské profesori, Miloš Seifert a Bohumil Markalous. Z toho lze vyvodit, že sjezdy byly primárně v režii učitelů národních škol.

Na tento sjezd reagoval ve svých projevech i prezident Československa Tomáš Garrigue Masaryk. Jeho projevy měly mezi učitelstvem silný ohlas. Byly zaznamenány a komentovány učitelským tiskem a přetištěny ve sjezdovém sborníku, který měl značnou publicitu. Učitelstvo se na jeho myšlenky často odvolávalo.¹⁵⁸ Již úvodní rekapitulace Josefa Černého na sjezdu dávala učitelům víru v lepší budoucnost:

„Bude kulturní boj! Učitelstvo nebude státi mimo něj! Nuže, drazí bratři! Přihotovme se, abychom my, učitelé, stáli v popředí tohoto boje, a každý na svém místě ať je borcem statečným.“

Citujme si zde i další z myšlenek, která na sjezdu zazněla:

„[...]Volný učitel vychovává volné občany. Vy máte úplnou volnost mluvit s dítětem o všem, můžete mluvit o politice zcela otevřeně – ale o všem s taktem a tak, aby to odpovídalo místu... Já si přeji, aby vláda naší republiky co nejvíce a s láskou mohla vydávat pro školství a výchování. Ten idealismus školství, učitelstva – bez peněz – zůstává prázdným slovem...“

¹⁵⁷ KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. str. 102 - 103

¹⁵⁸ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 115 - 130

Jeho slova si lze vyložit jako reakci na zavedení již zmíněné občanské výchovy. Masaryk zavedení tohoto předmětu podporoval, ale upozorňoval na to, že by bylo třeba v otázkách politiky zacházet s žáky s jistou dávkou rezervovanosti a nevnučovat jim své názory.

V roce 1928, po prvním desetiletí fungování Československé republiky, bylo jasné, že situace je pro učitelstvo nadále neuspokojivá. Zřejmě proto se rozhodlo aktivně zasáhnout do připravovaných parlamentních voleb r. 1929. Učitelé usilovali o to, aby se politici zavázali k podpoře pokrokového kulturního a školského programu. Jednali také s vedením stran, aby byli navrhováni do parlamentu učitelští zástupci atd. Před volbami se tak nešetřilo sliby ze stran politiků. Po volbách se zdálo, že nastal obrat k lepšímu. Ministrem školství a národní osvěty byl jmenován Ivan Dérer, k němuž chovala důvěru velká část učitelské obce. To vše nasvědčovalo příznivé situaci, ovšem nesměl by přijít rok 1929 a s ním hospodářská krize, jejíž katastrofální důsledky se začaly v Československu projevovat obzvláště ničivě.¹⁵⁹

Navíc bylo učitelstvo středních škol nespokojeno s tím, jak systém fungoval. Vyplynulo to i z *Pamětí Černého*: „*Naše střední škola, a v reálkách to platilo dvojnásob, se postupem první republiky utvrzovala v tendencích, jež v ní bylo cítit již v starém Rakousku a které koneckonců představovaly nebezpečí pro úroveň naší národní kultury a zbavovaly všeho jaderného významu její poslání demokraticko – humanistické: zanedbávala výchovu charakterovou i osobnostní, přestávala být officinou humanitatis (=dílňou lidskosti), rychle „praktičtěla“ na instituci veskrze výukovou, a to ještě jen s cílem vpravit do hlav minimum vědomostí; zříkala se výběru a zaměřovala se na výrobu inteligentského průměru a podprůměru, paušálně spolehlivý ouřada a technicky zdatný praktik veřejného života tanul jí na mysli jako ideální lidský typ.*“¹⁶⁰

V téhle chvíli bylo zaznamenáno první veřejné prohlášení o úpadku vážnosti středních škol. Zřízením republiky byly kladeny na žáky i učitele nové nároky. Černý upozorňoval na to, že by střední školy měly nadále zůstat místem vzdělávání, neměly by po vzoru fabrik pouze účelně produkovat do budoucna uplatnitelné absolventy. I nadále by měl být poskytován všeobecný přehled a kladen důraz na vzdělanost.

¹⁵⁹ Viz *Učitelské noviny* r. 47, 1932/33, č. 14, str. 202

¹⁶⁰ ČERNÝ, Václav. *Paměti I (1921 – 1938)*. Brno: Atlantis, 1994, str. 209 - 210

Dérerovy školské reformy z roku 1929 týkající se školské osnovy se setkaly s živým zájmem veřejnosti, diskuse ale byly mnohem klidnější než diskuse o malém školském zákonu z roku 1922 nebo osnově zákona o školské správě z roku 1928, kterou připravilo Hodžovo ministerstvo.¹⁶¹

Všechny hospodářské a společenské obtíže týkající se školství v minulosti tak nebyly vyřešeny a přenášely se do tzv. neproduktivní sféry. Podstatně byly sníženy dotace na výstavbu a vybavení škol, na pomůcky a modernizaci učebního procesu. Vnější, mimoškolní projevy hospodářské krize tak byly viditelné i v obyčejné školní třídě. Rostla podvyživenost a nemocnost dětí v souladu s tíživou sociální situací rodičů. Omezena pak byla možnost školy a veřejných institucí vypomoci například organizováním veřejného stravování, ošacovacími akcemi atd. Škola stagnovala, její úroveň se začala zhoršovat a učitelé se snažili o nemožné.¹⁶²

Obzvlášť v této době se projevoval problém přesluhujících učitelů. Na tento problém upozornily *Učitelské noviny* a řada dalších učitelských časopisů již v květnu 1932. Jako problematické se zdálo i možné uzákonění prodloužené služební doby. Konflikt přesluhujících a mladých nezaměstnaných učitelů dostal až tragickou a nenávistnou tvář. Jeho řešení nemohlo být definitivním řešením nezaměstnaného učitelstva. V Čechách bylo ke konci roku 1933 obsazeno přesluhujícími učiteli pouhých 48 míst, ale ještě v roce 1934 ohlásil ministr Dérer v senátě, že mladých nezaměstnaných učitelů bylo více než 2600.

Krize však postihla i zaměstnané učitele. Když ministr financí Engliš roku 1930 předkládal ke schválení rozpočet na rok 1930, musel k finančním úkolům přiřadit i úpravu požitků státních zaměstnanců. Faktem zůstávalo, že sociálně nejslabší skupinou učitelstva byli učitelé nejmladší.¹⁶³

Hlasy volající po reformě školy sílily hlavně ve třicátých letech 20. století a vyústily v ojedinělý koordinovaný pokus o reformu školy v pragmatickém duchu, tzv. *příhodovská reforma*.¹⁶⁴

¹⁶¹ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 7 - 8

¹⁶² *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 131 - 137

¹⁶³ KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, str. 108

¹⁶⁴ KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. str. 103

Václav Příhoda byl kritik vnější i vnitřní podoby prvorepublikového školství a zároveň byl docentem pedagogiky na Karlově univerzitě v Praze. Ovlivněn svými studijními pobyty na amerických univerzitách, během nichž úzce spolupracoval s E. L. Thorndikem a J. Deweyem, rozpracoval plán školské reformy. Dle Příhody dosavadní školský systém neodpovídal demokratické situaci státu. Volba školy v deseti či jedenácti letech věku dítěte předurčila jeho vzdělávací cestu i životní směřování. Škola podle něj měla být jednotně vnitřně diferencovaná. Na prvním a druhém stupni by ji měla navštěvovat celá populace.¹⁶⁵

Již zmíněná hospodářská krize byla zřejmě jedním z aspektů, který umožnil nástup totalitních režimů. Československu hrozilo po nástupu Hitlera k moci v roce 1933 bezprostřední nebezpečí.¹⁶⁶ Hned v květnu 1933 bylo v Praze svoláno protestní shromáždění proti nebezpečí fašismu, na jehož adresu učitelé poznamenali, že zde bohužel chyběli, podcenili naléhavost situace.¹⁶⁷

Přesto ve třicátých letech nadále učitelské organizace pravidelně usilovaly o kontakt se zahraničními učitelskými organizacemi. Také se rozvíjela pedagogická a odborná aktivita učitelů. Vynikající práci odvedli učitelé v oblastech muzejnictví, knihovnictví, vlastivědné práci, na hudebním a divadelním životě. Tato činnost práce učitelstva však byla přerušena důsledky mnichovských událostí roku 1938, kdy byla okleštěna nejen republika, ale i smysl učitelské práce.¹⁶⁸

Zároveň se stát nijak nezaobíral otázkou sjednocení neúplné střední školy, což znamená, že neřešil otázky jednotné školy. Oficiální školská politika 30. let 20. století byla právě tak polovičatá a nedůsledná, jako ta z počátku 20. století.¹⁶⁹

Učitelé, kteří byli za první republiky hlavními ideovými oporami pokroku a hlasateli demokracie v nejširších lidových vrstvách, začali brzy pociťovat změny. Někteří z nich se stavěli přezíravě ve svých časopisech a v projevech proti fašizaci

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 105 - 106

¹⁶⁶ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 131 - 137

¹⁶⁷ Viz *Učitelské noviny* r. 47, 1932/33, č. 14, str. 202

¹⁶⁸ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 137 - 140

¹⁶⁹ KUZMIN, Michail Nikolajevič. *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981, str. 189

veřejného života, školy, veřejného vyučování. *Učitelské noviny* v článcích prof. Nejedlého, Karla Hanuše nebo Slávy Horníka signalizovaly nebezpečí, jež hrozilo státu a škole. Stejně názory otiskly i časopisy *Český učitel*, *Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě* a další. Byli však i učitelé, kteří se s novým režimem ztotožňovali a jejich působení se projevovalo v některých tiskovinách *Národní jednoty (Večer)* a hlavně v antisemitské *Vlajce*.

Druhá republika řešila zejména dva obtížné úkoly týkající se školství. Měla odstranit personální nadbytek učitelů spojený se zábořem pohraničí. Wehrmacht zde v krátkém čase likvidoval českou správu tzv. Sudet a s ním i zde usazené české obyvatelstvo. S jeho odchodem tak logicky zaniklo české menšinové školství, což se týkalo primárně národních škol. Jejich učitelé tak rázem ztratili své pracovní i existenční zajištění a stěhovali se do vnitrozemí. Školská správa tak musela řešit, kam tyto učitele umístit. Neustálý příliv a odliv studentů i učitelů působil zmatky. Výuka v těchto podmínkách nebyla snadná, učitelé se přesto snažili ji studentům co nejvíce usnadnit. Časté zabírání školních budov např. armádou situaci ztěžovalo ještě víc. V mnoha případech byla výuka stavěna pouze na individuálním studiu.

V důsledku toho se vláda rozhodla předčasně penzionovat učitele a učitelky. Navíc také propouštět vdané učitelky, umožnit dobrovolný odchod učitelek, jejichž sociální poměry byly velmi dobré, a penzionovat přesluhující učitele. Dále změnit dosavadní demokratický charakter školy v útvar, který by sloužil reakčním cílům vládnoucí strany.¹⁷⁰

V Národním archivu ve fondech Zemské školní rady se nachází dokumenty právě k tomuto období. Sepisovány byly jmenné seznamy židovských učitelů, bývalých legionářů, německých učitelů atd. Jmenné seznamy nebyly součástí vybrané části fondu. Nevíme tedy, o která jména se jedná. Určitě víme, že seznamy vyhotovené byly a ministerstvo školství je požadovalo. Se vznikem Protektorátu Čechy a Morava bylo třeba primárně vytvořit seznamy německých zaměstnanců škol, které bylo třeba přeložit do Říše. Tím se alespoň částečně uvolnila některá místa pro nově příchozí učitele ze „Sudet.“¹⁷¹

¹⁷⁰*Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 141 - 155

¹⁷¹Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 - 1443

Již v programové řeči předsedy vlády Rudolfa Berana na podzim roku 1938 bylo oficiálně oznámeno, že bude provedena nová úprava školství a revize učebnic. Za tímto účelem byly ustanoveny i dvě komise, které svou činnost zahájily v lednu 1939. Učebnicová komise vyloučila do září 1939 všechny učebnice dějepisu, zeměpisu, čítanky a zpěvníky a některé jednotlivé díly ostatních učebních knih.

Vznikem Protektorátu Čechy a Morava dochází k postupné nacizaci a germanizaci české školy a školní mládeže. Během let 1940 – 1942 byly minimálně jednou za rok měněny osnovy, dokud zcela nevyhovovaly příkazům oddělení pro školství při úřadě říšského protektora, které se stalo rozhodujícím činitelem ve všech základních otázkách českých protektorátních škol. Kulturní rada, zřízená brzy po vzniku protektorátu jako orgán *Národního souručenství*, se tím v rámci školského úseku stala zcela bezmocnou.¹⁷²

Presidium české zemské školní rady pro Čechy v Praze začalo rozesílat oběžníky středním školám (a logicky nejen jim) o tom, jak postupovat v případě zatčených zaměstnanců a jak správně vyplňovat formuláře. Presidium nemělo v této době lehkou pozici. Muselo řešit hned několik problémů, např. žádosti o přeložení do zdejšího správního obvodu, rozepisování konkurzů na uprázdněná ředitelská a profesorská místa, žádosti o zřízení nových středních škol, nostrifikace cizozemských vysvědčení, nové rozdělení agendy mezi školní inspektory aj.¹⁷³

Podle vzoru říšskoněmecké školské organizace byla provedena tzv. *školská reforma*. Podle ní navazovala na čtyřletou základní školu výběrová hlavní škola o čtyřech třídách. Vedle hlavní školy existovaly samostatné, přísně výběrové střední školy – osmitřídní gymnázia. Žáci, kteří se nedostali na hlavní nebo střední školu, byli povinni dokončit školní docházku na osmileté škole obecné.

Jak je již patrné z výše zmíněného, v obsahu učebních osnov se nepokrytě projevovala nacistická ideologie. Němčina se stala hlavním vyučovacím jazykem a učebním předmětem. Dějepis byl z osnov zcela vyškrtnut, na hlavních a středních školách byl zaveden *numerus clausus* neboli uzavřený počet (= maximální počet přijímaných studentů), dívčí vzdělání bylo omezeno.¹⁷⁴

¹⁷²*Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 141 - 155

¹⁷³Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 - 1443

¹⁷⁴*Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 141 - 155

Do školského prostředí zásadním způsobem zasáhly i „oslavý“ 28. října. Ve fondech Zemské školní rady se zachovaly podrobné informace o tom, jak zamezit oslavám tohoto dne. V oběžníku *Presidia ministerstva školství a národní osvěty* s označením důvěrné se doslava píše:

„Vzhledem k blížícímu se výročí dne 28. října 1918 připomíná presidium ministerstva školství a národní osvěty opět co nejdůrazněji, že jest bezpodmínečně nutné, aby den 28. října 1941, jakož i tomuto dni předcházejícímu a po něm následující všední dny, proběhly v naprostém klidu jako zcela jiné normální pracovní dny v roce, a aby tento jejich charakter nebyl nejmenším způsobem porušen.“¹⁷⁵

Nejednalo se o plané doporučení, jelikož jednotlivé střední školy byly povinny podat po „oslavách“ hlášení o průběhu těchto dnů na jednotlivých školách.¹⁷⁶

Jedním z dalších zásahů okupační správy bylo okamžité zastavení vyučování dějinám české literatury a to výnosem ministerstva školství ze dne 17. listopadu 1941, poněvadž „podle dosavadních zjištění neposkytovali učitelé českých škol všech druhů, kteří vyučovali předmětům utvářejícím názor, dějepisu, zeměpisu, české literatuře a náboženství, ve své většině postačující jistoty, že svým vyučováním vychovávají žáky otevřeně k říšské myšlence a že při výběru a podávání látky pominou vše, co odporuje dnešním státoprávním poměrům.“¹⁷⁷

Na přelomu školního roku 1941/1942 nastala nelehká situace. Vánoční prázdniny trvaly déle jak jeden měsíc. A v jejich průběhu se navíc dále prodlužovaly. Trvaly tak od 22. prosince 1941 do 8. února 1942. Příčina prodlužování prázdnin vyplývá ze spěšného dopisu *Presidia ministerstva školství a národní osvěty*:

„Podle výnosu úřadovny pro hospodaření s uhlím č. 11, uveřejněného 22. ledna 1942 v úředním ukazateli denního listu „Der Neue Tag“, byly s okamžitou platností zakázány jakékoliv dodávky paliva do škol.“

Válečná situace měla tvrdý dopad na již nelehkou situaci škol. Prodloužené prázdniny nutně znamenaly zanedbání učiva a potvrzovaly nezáměr Říše na českém školství.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Celé znění viz obrazová příloha č. 10

¹⁷⁶ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 - 1443

¹⁷⁷ ČERNÝ, Václav. *Paměti II (1938 – 1945)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 226

¹⁷⁸ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 - 1443

Změny probíhaly i ve školské správě. V lednu 1942 se ministrem školství stal Emanuel Moravec a vystřídal tak na postu ministra Jana Kaprase. Moravec jako takový byl a dodnes je typickým příkladem ministra, jemuž nezáleželo na vlastním resortu, byl pouze poplatný dobové politické situaci. Jeho jméno se stalo symbolem programové kolaborace s nacisty. Ve své funkci primárně prosazoval a realizoval značná omezení hlavně ve středním školství a germanizaci. Zároveň slíbil, že tři roky nebude usilovat o znovuotevření českých vysokých škol.¹⁷⁹

Skutečným výkonným orgánem školství však byla školská kancelář říšského protektora, v jejímž čele stál nacist a Häckel. Nástup Moravce do funkce otevřel cestu k plánované germanizaci a nacistizaci českého školství. V letech 1939 – 1942 se centrální úřady zaplnily ministerskými a zemskými inspektory, kteří se hlásili k nacismu. Ve školských úřadech byla zavedena němčina jako úřední jazyk a učitelé z ní tak byli nuceni skládat zkoušky.

Proces germanizace a nacistizace probíhal na všech typech škol. Někde byl trpně tolerován, jinde probíhal se skrytým odporem. Jednalo se o odpor učitelů i žáků. Sabotáž mohla probíhat například v podobě ignorování nařízení či předpisů. Existovali i učitelé a žáci, kteří se bezeslova systému raději podřídili.¹⁸⁰

Nacisté se také rozhodli převychovat české učitelstvo. Zorganizovali výstavu „*Deutsche Grösse*“, která měla záměrně sestavenými historickými exponáty a jejich výkladem přesvědčit českou veřejnost, učitele a profesory, o přirozené i státoprávní sounáležitosti českých zemí s říší. Učitelé byli nuceni k účasti. Podobným manévrem byly i tzv. přeškolení kurzy v Rankenheimu, v nichž měli načerpat říšské uvědomění čeští učitelé a profesori dějepisu, zeměpisu a biologie a školní inspektoři.

Odpor učitelů i žáků byl tvrdě postihován v případě dopadení. Například vylučováním žactva ze studií, zavíráním středních škol, posíláním profesorů a studentů do koncentračních táborů, posíláním na nucené práce do říše a na kopání zákopů. Není divu, že tak brzy vznikl organizovaný odboj.¹⁸¹

Z fondů Zemské školní rady lze vyčíst konkrétní případy zloville nacistického režimu proti žákům. Je zde dobře zmapovaná událost z obecné školy z Čáslavi, kdy byl jeden z jejích studentů za urážku vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera umístěn

¹⁷⁹ MOROKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: Učitelské noviny, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18

¹⁸⁰ *Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970, str. 141 - 155

¹⁸¹ Tamtéž, str. 141 - 155

do polepšovaciho ústavu. Těchto případů známe bezpočet. U studentů středních škol mnohdy končily i smrtí.¹⁸²

2.1.2. Školní inspektor Gustav Werner

Postrachem českých protektorátních středních škol se stal školní inspektor Gustav Werner, ničitel českých středních škol. Byl to sudetský Němec, jenž studoval na gymnáziích v Bohosudově a v Litoměřicích. Následně působil na německém gymnáziu v Mostě (1920 – 1937), kde vyučoval latině a němčině. Zároveň byl i členem *Deutschechristlich – sozialistische Volkspartei*. Byl známý svou zálibou v alkoholu a karetních hrách. Bylo tedy až s podivem, že byl na podzim roku 1937 Zemskou školní radou jmenován inspektorem pro střední školy. Zpočátku se jevil jako nenápadný, ale jeho chování se prudce změnilo s 15. březnem 1939.

Ve školním prostředí si budoval udavačskou síť. Tím svévolně ovlivňovat překládání profesorů, odvolání a jmenování ředitelů a zatímních správců. Ani v neškolním prostředí nebyl svatý a vyvolával spoustu politických provokací. Werner nechával studenty středních škol, jejichž kázeňské prohřešky byly politického rázu, vyšetřovat gestapem. Prosadil si, že každý tento přečin musel být hlášen Zemské školní radě. Kupříkladu na reálném gymnáziu Truhlářská v Praze si tercián Hladík kreslil během zeměpisu maltézský kříž s rozsvícenou svíčkou a palmovým listem. Dle Wenera tím symbolizoval smrt hákového kříže. Incident byl nahlášen třídnímu učiteli, který byl členem *Vlajky*. Hladík byl vyslýchán gestapem a přinucen ke spolupráci. Vyzradil také jméno svého domácího učitele, který ho údajně ke kresbě navedl. Ten byl za tento přečin poslán do koncentračního tábora, který přežil. Škola byla nucena nechat Hladíka propadnout.

Od listopadu/prosince 1940 Werner přešel do českého oddělení Zemské školní rady a původně dohlížel pouze na výuku němčiny a češtiny na středních školách, načež na sebe strhl celou agendu. Po sloučení české a německé zemské školní rady se stal vedoucím oddělení pro české a německé školy.

Jeho inspekce byly naprostým postrachem všech žáků a profesorů. Werner zásadně nedodržoval předpisy (například přijel na inspekci v době maturit do Jičína, kde na reálném gymnáziu měli maturovat v češtině, Werner se však rozhodl, že všichni musí odmaturovat německy). Profesory běžně ponižoval před

¹⁸² Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 - 1443

jejich studenty (více viz ukázka rakovnické gymnázium) a žáky spolu s profesory zastrašoval. Je doložen případ, kdy běhal po třídě s revolverem. S žáky komunikoval vždy česky vyjma maturit. Jeho inspekce probíhaly často pod vlivem alkoholu, po většinu času se choval svévolně a nepředvídatelně. Často urážel, koho mohl.

Během školních let 1941/1942 a 1942/1943 přikázal, že u maturit nesmí prospět 20% maturantů. Díky němu také musela spousta profesorů na přeškolení do říše. Například jeden profesor si během hodiny dovolil vychválit Palackého, načež mu Werner vysvětlil, že Palacký byl bloud a poslal ho na přeškolení. Spoustě učitelům udělil zákaz výuky, což však pro ně bylo vysvobozením.

Werner byl zatčen pravděpodobně z iniciativy středoškolských profesorů již 5. května 1945. Následně byl zhruba deset dní internován v zajateckém shromaždišti v ulici Zborovská v Praze, kde se dvakrát pokusil o útěk. Od 17. května 1945 byl ve vazbě v pankrácké věznici. Werner byl odsouzen k propadnutí majetku, ztrátě občanské cti a trestu smrti, ještě týž den tedy 26. dubna 1947 byl oběšen okolo 13. hodiny.¹⁸³

Jeho jméno se objevuje ve fondech Zemské školní rady pravidelně. Byl zde uváděn jako zemský školní inspektor pro německý jazyk.

2.1.3. Ghetto Terezín

Nesmíme zapomínat, že v rámci protektorátu nehovoříme pouze o oficiálním školství na jeho území. V rámci diskurzu do dějin učitelstva v letech 1935 – 1945 nelze vynechat specifickou kapitolu dějin české pedagogiky. Za naprosto netradičních podmínek, probíhala výuka v ghettu Terezín. Ta byla v mnoha ohledech více, než specifická.

Zachytit aspekty terezínské výchovy a činnost tamějších pedagogů není vůbec jednoduché. Při tematizaci problému výchovy židovských dětí a mládeže byla konfrontována realita, jež se nedala označit jako běžná. I přes tuto nezvyklou situaci místní pedagogové věřili tomu, že je třeba děti připravit na život „po Terezíně“. Realitu terezínské výchovy tak představovala ilegální vyučování a bohatá „kulturní a osvětová činnost“, která se zaměřovala na děti i dospělé. Tato

¹⁸³ Zpracováno na základě přednášky Mgr. Magdaleny Šustové – *Ničitel českých středních škol Gustav Werner* konané dne 13. listopadu 2014 v Národním pedagogickém muzeu J. A. Komenského

činnost mohla probíhat jen díky specifickému postavení ghetta a vyplývala ze záměrů nacistické propagandy.

Nelze opomenout, že Terezín byl především přeplněným ghettem pro vězně z Protektorátu Čechy a Morava i jiných evropských zemí. Zároveň zde panovaly katastrofické hygienické podmínky, vyčerpání, hlad. Právě v tomto kontextu probíhaly veškeré pedagogické snahy.

Fungovalo zde tzv. oddělení *Péče o děti a mládež*, jehož vedoucím byl Egon Redlich. Dále zde působili například Alfred Hirsch, Otta Klein, Arnošt Klauber, Lila Ferdová atd. Ti všichni pečovali o děti a mládež a využívali individuálního přístupu. Zdůrazňovali roli sportu, samočinnosti dětí v rámci kulturních akcí, vedli jejich výtvarnou práci, pomáhali jim při psaní vlastních dětských časopisů.¹⁸⁴

Péče o děti a mládež neboli *Jugendfürsorge* se však také snažila dětským vězňům ulehčit život v ghettu a zároveň zabránit negativnímu vlivu terezínského nuceného společenství na dětskou psychiku. Rada starších v dětech viděla záruku pokračování židovského národa a budoucnosti a zároveň naději na svobodný život.¹⁸⁵

Značný význam vychovatelé přikládali výchově ke společenství, i když v definování společných cílů nedospěli k jednotnému stanovisku. Škála výchovných cílů tak byla velmi široká a barvitá. Našly bychom v nich výchovu k tradičním židovským hodnotám, ale i moderní myšlenkové a společenské proudy všeho druhu. Terezínská výchova představovala především výchovu osobnosti, charakteru a vůle.

Významným terezínským pedagogem byl z domova I v L 417 Valtr Eisinger, který prosazoval smysl pro toleranci, pro uznání jiných názorů a mínění. Prvním krokem k vytvoření skutečného dětského společenství bylo vytvoření „samostatné republiky ŠKID“ v prosinci 1942. Jednalo se o zhruba 50 chlapců ve věku 13 – 15

¹⁸⁴ KASPEROVÁ, Dana. *Zapomenutí pedagogové – Valtr Eisinger a jeho pedagogická činnost v ghettu Terezín*. IN: *Nám i budoucím* (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitel). Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2007, str. 195 - 196

¹⁸⁵ KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: Univerzita Karlova, 2010, str. 108

let. Jejich sebekázeň a spoluzodpovědnost za stav společnosti se měly odrážet i v otázce čistoty, pořádku, dodržování pravidel a jisté míry disciplinovanosti.¹⁸⁶

2.2. Vývoj v českých zemích 1945 – 1955

2.2.1. Všeobecně

Rokem 1945 bylo znovuoobnoveno československé školství. Konkrétně se tak stalo v květnu 1945. Samotná výuka byla ve většině případů zahájena v červnu a učitelé i studenti se snažili dohnat zanedbané učivo během prázdnin. Základní otázky nové školy a nové úkoly pro učitele byly zformulovány v Košickém vládním programu.

Postupným osvobozením území Československé republiky se začaly opět vytvářet podmínky pro znovuoobnovení českého a slovenského školství. Učitelstvo celého státu se často účastnilo bojů za svobodu a zvláště aktivně se učitelé projeví v Praze. Někteří představitelé českého učitelstva pomáhali na základě Košického vládního programu obnovit ministerstvo školství, Zemské školní rady v Praze, v Brně a v Ostravě, vybudovat školský odbor hlavního města Prahy, obnovit školský dozor a otevřít střední, odborné i vysoké školy (letní semestr 1945). Učitelstvo jako celek se řídilo výzvou Zdeňka Nejedlého: „*Začněte učit!*“¹⁸⁷ Ten byl do funkce ministra školství a osvěty jmenován prezidentem republiky, načež byl ve *Věstníku ministerstva školství a osvěty* otištěn medailonek o jeho osobě, spolu s jeho projevem k zaměstnancům ministerstva.¹⁸⁸

Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, československá škola plně nevyužila všech nabízených možností na změnu. Navíc byl normální běh událostí přetrhán okupací země hitlerovským Německem a druhou světovou válkou. Díky tomu, že byla v posledních předválečných letech zlepšena struktura národní školy, objevily se její kladné projevy po roce 1945. Představovala totiž jeden z příznivých

¹⁸⁶ KASPEROVÁ, Dana. Zapomenutí pedagogové – Valtr Eisinger a jeho pedagogická činnost v ghettu Terezín. IN: *Nám i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitel)*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2007, str. 195 - 201

¹⁸⁷ *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968, str. 60

¹⁸⁸ Viz *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, ročník I, sešit 1, 1945
Medailonek Nejedlého a ukázka z projevu viz obrazová příloha č. 11

předpokladů k vytvoření soustavy jednotné školy, zavedené posléze školským zákonem roku 1948 (více viz kapitola školské zákony).¹⁸⁹

Významným činitelem se v tomto období stala odborová organizace učitelstva. Jako složka revoluční *Ústřední rady odborů* se ustanovila *Ústřední odborová rada učitelská*, která sjednocovala učitele. Opírala se přitom o činnost Ladislava Koubka a jeho spolupracovníků už za okupace. Koubek a spol také tvořili jádro nové organizace. Její zemské a okresní složky prováděly očistné řízení učitelstva a školských pracovníků.

Manifestační sjezd českého učitelstva se konal celkem záhy a to v červenci 1945. Tento sjezd vyhlásil hlavní požadavky učitelské komunity k nově vytvořené vládě. Díky dekretům prezidenta Edvarda Beneše bylo vyhlášeno vysokoškolské vzdělání všeho učitelstva, založení Výzkumného ústavu pedagogického. Neprošel dekret o státní jednotné škole, jelikož nebyl přijat jednomyslně ve vládě Národní fronty. Z toho důvodu tak ministerstvo školství začalo připravovat zákon o jednotné škole (více viz kapitola školské zákony).

Z fondu Zemské školní rady lze usoudit, že obnova školství nebyla jednoduchou záležitostí. Bylo třeba vyřešit novou organizaci práce na školách a v Zemské školní radě. Konkrétně se její členové museli zabývat například likvidací majetku bývalých německých škol či suspendováním zaměstnanců v rámci očistných akcí. Jedním z primárních bodů bylo personální obsazení. Po válce nastala paradoxní situace. Učitelů byl totiž nedostatek. Bylo tak nutné vyřešit reaktivaci penzistů, reaktivaci vdaných učitelek, personální věci týkající se učitelstva v pohraničí a obsazování uvolněných míst ve vnitrozemí. Mimo jiné se řešily škody na majetku jednotlivých gymnázií.

Ze zápisu o poradě zástupců Zemské školní rady v Praze a Zemské školní rady v Brně aj. ze dne 11. října 1945 vyplynulo, že personální záležitosti týkající se učitelů středních škol v pohraničí byly považovány za vyřízené. Problematické byly hlavně národní školy.

Hned zpočátku byla zaměřena pozornost na seznamy učitelů odstraněných pro „*asociální a podobnou činnost*“ stojících dosud mimo službu. Touto činností bylo míněno: „*Činnost, jež nelze zahrnouti pod žádnou služebně – trestní skutkovou podstatu, takže proti zaměstnancům, o něž jde, nelze zavést normální*

¹⁸⁹ KUZMIN, Michail Nikolajevič. *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981, str. 189

disciplinární/kárné řízení. Proti osobám, o něž jde, nezle zpravidla uvést rovněž nic závadného z hlediska národní a státní spolehlivosti, takže u nich nepřijde v úvahu ani řízení před očistnými komisemi podle dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb.“¹⁹⁰

Každý školský ústav byl donucen odeslat jmenný seznam Zemské školní radě. Týkalo se to zejména osob, které byly odstraněny z funkce pro činnost, která měla být v rozporu s Benešovými dekrety. Konkrétně se jednalo o dekret č. 16/1945 Sb. ze dne 19. června 1945 o Potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů. Podle dekretu prezidenta republiky č. 105/45 Sb. o očistných komisích pro přezkoumání činnosti veřejných zaměstnanců, byli z veřejných služeb propuštěni, neboť se prokázali nehodnými zůstat ve službách tohoto státu.

K tomu lze ve fondech Zemské školní rady dohledat jmenný seznam, ve kterém bychom našli učitele působící na vybraných školách dále v textu (př. gymnázium Rakovník).¹⁹¹

Po válce tedy působilo několik druhů komisí. Očistné komise soudily osoby jednající proti českému či slovenskému národu¹⁹² a disciplinární komise působily dle předpisu č. 67/1945 Sb. dekretu prezidenta republiky, jímž se obnovila činnost disciplinárních a kvalifikačních komisí pro veřejné zaměstnance a zrušily se předpisy o omezení opravných prostředků.¹⁹³ Střední školy měly ustanovené své vlastní disciplinární komise, jejichž předsedou byl ustanoven JUDr. a PhDr. Karel Šmoranec. Na požádání byly ke středním školám připojeny i učitelské ústavy. Oba dva typy škol nadále soudila stejná disciplinární komise. Gymnázia a reálná gymnázia měla každá svého odborného člena učitelského stavu zastoupeného v disciplinární komisi. Pro gymnázia to byl Josef Mattausch, státní profesor při Akademickém gymnasiu v Praze II. Pro reálná gymnázia byl jmenován Josef Mrázek, ředitel státního reálného gymnasia v Praze XI.

Do disciplinárních komisí byli z podnětu zemské školní rady v Praze navrženi ministerstvu školství a osvěty také zástupci náboženského vyznání. Arcibiskupská

¹⁹⁰ Celé znění viz obrazová příloha č. 12

¹⁹¹ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 519, karton číslo 50, nová organizace práce na školách a v zemské školní radě – různá hlášení a seznamy, číslo jednací 825 - 1066

¹⁹² Celé znění viz obrazová příloha č. 13

¹⁹³ Celé znění viz textová příloha č. 5

konzistoř navrhla do této funkce komise I. stolice profesorů středních škol a učitelských ústavů Antonína Čulíka, st. prof. Rg. Praha II.¹⁹⁴

S počátkem školního roku 1945 – 1946 se odhalily všechny problémy, které přetržení tradičního školského systému způsobilo. Obzvlášť obtížná se ukázala obnova škol a nástup českého učitelstva do pohraničí.

Do tradičně německého prostředí „Sudet“ přicházelo úplně nové české obyvatelstvo, které zde navazovalo na předchozí tradice. Vzniká tak úplně nová společnost, která se pro pohraničí stává typickou. Bylo zcela nezpochybnitelné, že se „Sudety“ před válkou dočkaly velkého kulturního rozmachu. Bylo třeba, aby tento region zůstal na stejné úrovni i s obměněným obyvatelstvem. Pohraničí se stalo oblastí, kde měli učitelé možnost začít znovu, pokusit se o nové začátky.¹⁹⁵

Snaha navázat na tradice doby předmnichovské doby byla po válce nezpochybnitelná. Ve fondech Zemské školní rady byla založena složka týkající se vánočního stromu republiky. Tato tradice počala rokem 1924, kdy byl tento strom poprvé vztyčen zásluhou spisovatele Rudolfa Těsnohlídka. Význam této akce byl rok od roku vyšší, po stránce finanční i mravní. Vztyčení vánočního stromu republiky se stalo symbolem všelidské lásky, rodinného štěstí a mravního závazku šťastnějších k trpícím. Symbolika tohoto stromu z roku 1945 měla představovat první mírové vánoční svátky a počátek nové doby. Ideovým heslem Vánoc 1945 se tak stala následující věta: „*Vánoční strom republiky pro děti po obětech persekuce a války.*“¹⁹⁶

V letech 1946 – 1948 působil ve funkci ministra školství Jaroslav Stránský. V této době se již projevovala politická diferenciací mezi učiteli. Stránský se pokusil politicky orientovat učitelstvo svým exposé v *Národním shromáždění* o kulturní a školské politice, které se však nesetkalo s velkým úspěchem.

Za Stránského působení v resortu probíhala příprava nového školského zákona a vzbudila v roce 1947 řadu diskuzí, do nichž se zapojil i prezident republiky Edvard Beneš. Celková složitost problému školské reformy dalece přesahovala školskou dimenzi. Měla totiž nezpochybnitelný ráz politický. Problémy školství byly většinou těsně spjatý s politickou povahou jednotlivých školských zákonů. Dalším problémem

¹⁹⁴ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 519, karton číslo 50, nová organizace práce na školách a v zemské školní radě – různá hlášení a seznamy, číslo jednací 825 - 1066

¹⁹⁵ Na základě článku: HARATYK, Anna. *Regionaleducation in Polish, Czech and Slovakianborderlineafter 1945*. IN: Czech – polishhistorical and pedagogicaljournal, volume 5, number 1, 2013, str. 44 - 52

¹⁹⁶ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 519, karton číslo 50, nová organizace práce na školách a v zemské školní radě – různá hlášení a seznamy, číslo jednací 825 – 1066

byl fakt, že bylo naprosto nemožné přesně předvídat pedagogické výsledky reformy, jednalo se tak hlavně o otázku diferenciaci žactva. Ta se stala předmětem většiny diskuzí. Benešovy projevy nabádaly hlavně k tomu, aby realizace jednotné školy byla prostá dogmatické jednostrannosti a aby ponechávala možnost změnám podle pozdějších zkušeností i podle různosti prováděcích podmínek. Bylo třeba provést včasnou diferenciaci a dávat při ní pozor na rozmanité nadání žáků a směr jejich budoucí práce.¹⁹⁷

Na podporu výše zmíněných informací si zde uvedeme několik citací z projevů prezidenta Beneše týkajících se školské reformy.

1. Dne 19. března 1947 se dostavila deputace odboru profesorů středních škol při svazu zaměstnanců školství a sověty a byla přijata prezidentem republiky. Účastníky tohoto projevu byli Rudolf Schams, Josef Lomský, Václav Melichar, Rudolf Skřeček

„[...] Stojí – li pak dnes střední škola takřka v ohnisku reformních snah a diskuzí, odpovídá to, i když snad jen mimoděk, plně jejímu významu pro kulturu. Lze totiž právem říct, že naše střední škola v dosavadní své podobě směřodatně formulovala jádro naší inteligence, ať ji vysílala přímo do života, nebo ať jí dávala výzbroj pro studium na škole vysoké. Z úrovně střední školy lze do značné míry soudit na celkovou kulturní vyspělost národa, jako zas podle úrovně inteligence lze dobře usuzovat také na to, jakou má národ střední školu.“¹⁹⁸

„[...] Opakuji: Nejsem proti reformám, naopak. Jsem však pro to, aby organicky vplynuly z nejlepších tradic našeho školství, aby přinesly skutečné zdokonalení a respektovaly i rozvíjely žákovy vlohy. Doufám, že to budou reformy theoreticky co nejdůkladněji promyšlené, prakticky vyzkoušené, přípravné spoluprací povolaných odborníků ze škol národních, středních i vysokých, a že budou prováděny uvážlivě, nikoliv překotně.“¹⁹⁹

Z úryvku tohoto projevu vplynulo, že Beneš nestál v opozici ke školské reformě. Pouze se snažil upozornit a poukázat na to, aby neprobíhala bez rozmyslu. Předpokladem úspěchu byly dostatek času a dostatečné množství podkladů.

2. Dne 5. dubna 1947 byli prezidentem republiky přijati zástupci profesorských sborů fakulty filosofické a přírodovědecké Univerzity Karlovy.²⁰⁰ Projevu se účastnili

¹⁹⁷ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 10

¹⁹⁸ Tamtéž, str. 15

¹⁹⁹ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 17

²⁰⁰ Viz obrazová příloha č. 14

děkan fakulty filozofické Josef Král, děkan fakulty přírodovědecké Julius Komárek, Josef Kopal, Jindřich Křepelka, Bohumil Ryba, Viktor Trkal. Úryvek viz níže:

„[...] Jde – li o reformu takového významu a dosahu, jaká se právě chystá u nás, a má – li tato úprava dát našemu školství na dlouhou dobu novou tvářnost, plně chápu, že vysoké školy mají o ni zvýšený zájem a že tento zájem je přímo vitální právě u obou vašich fakult, filozofické a přírodovědecké, které vychovávají učitele pro střední školu.“²⁰¹

„[...] Domnívám se, že střední škola by měla být reformována v sobě samé a ze sebe samé tak, aby tím nejen ani v nejmenším neutrpěla, nýbrž naopak, je získala, což má být smyslem každé reformy. A soudil bychom že by se po dvouletém společném základu prováděla již od třetí třídy nižšího stupně diferenciací podle žákova nadání, a že by se tato diferenciací na střední škole vyšší mohla stupňovat až i přímému uvádění do studia na škole vysoké.“²⁰²

Bylo tedy patrné, že Benešovi záleželo na tom, aby se všechny stupně školství podílely na přípravě školské reformy a byly spolu za jedno. Výsledkem jejich vzájemné spolupráce pak měla být dobře promyšlená a fungující školská reforma.

3. Dne 23. dubna 1947 prezident Beneš přijal skupinu školských reformních pracovníků, byli jimi J. M. Rektor Karlovy univerzity Bohumil Bydžovský, Svatopluk Dyk, Josef Kepřta, Václav Příhoda, Sáva Racek, Emanuel Vlasák, Stanislav Vrána, Lidmila Žofková.²⁰³ Úryvky zde:

„[...] Sám jsem pro uskutečnění školské reformy především proto, že celá řada našich zákonů, stále ještě platných, se datuje z dob rakouských, a to z dob hodně starých. Pro převratnou dobu dnešní se mnohé z nich již nehodí a je opravdu třeba, aby tyto zákony a předpisy byly náležitě upraveny. Ostatně vy všichni pracujete již dlouho v čele všech snah, jdoucích za reformou naší školy. Zásadu jednotné školy pokládám u nás v podstatě za správnou a uskutečnitelnou.“²⁰⁴

„[...] Nestavím se zásadně proti žádné kategorii školských pracovníků, respektuji jejich názory ve věci školské reformy a neuzavírám se ani dalšímu jednání s nimi.“²⁰⁵

²⁰¹ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 24

²⁰² Tamtéž, str. 25

²⁰³ Viz obrazová příloha č. 15

²⁰⁴ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 31 - 32

²⁰⁵ Tamtéž, str. 33

Zde Beneš zdůrazňoval nutnost oprostít se od starých dob a soustředit se na utváření národa jako takového. Zároveň bylo patrné, že se snažil pomoci. Během komunismu se pak objevovaly názory, že Beneš sám s reformou nesouhlasil. Souhlasil, avšak chtěl, aby nebyla spontánní, nýbrž promyšlená.

4. Deputace svazu zaměstnanců školství a osvěty byla přijata prezidentem republiky dne 25. dubna 1947. Zúčastnil se jí poslanec Ladislav Koubek, J. P. Blažek, Milada Červená, Antonín Langr, Alois Pechouš, Rudolf Skřeček, Karol Stráňa, Miloslav Valouch, Josef Umlášek.²⁰⁶ Úryvky zde:

„[...] Řekl jsem již posledně, že je třeba, abychom i školské právo přizpůsobili novým poměrům, a to i politickým a hospodářským, jaké se u nás vytvořily po válce, a kterým nyní musíme přizpůsobovat i všechn ostatní život.“²⁰⁷

„[...] Z principu jednotnosti školy vycházejí dnes už všechny vyspělé národy a budeme tudíž z něho vycházet i my. O této zásadě rozhodne zákon, na kterém se usnese Národní shromáždění. Různé podrobnosti, například otázku diferenciacie svým názorem, diskuzí a dobrou rozvahou upraví odborníci. O těchto věcech se diskutuje a bude diskutovat ještě dále.“²⁰⁸

Z toho lze závěrem vyvodit, že možná právě opatrnost a pečlivost, se kterou Beneš přistupoval ke školské reformě, měla za následek nepochopení v některých politických a společenských kruzích.

Ve svých projevech přitom Beneš neřekl nic, co by již nebylo známo. Můžeme citovat, co formuloval již Otakar Kádner v knize *Vývoj a dnešní soustava školství* v roce 1929. A to:

„[...] školství každého kulturního národa dnes představuje celek velmi složitý, který ne neprávem bývá často označován výrazem organismus (organizace), celek sdružený v podstatě ze tří stupňů: škol nižších (obecných, elementárních), středních a vysokých. Stav ten je všude plodem staletého vývoje a v podrobnostech, není ještě ukončen, protože se školství neustále diferencuje a specializuje a vydává nové a nové útvary.“²⁰⁹

²⁰⁶ Viz obrazová příloha č. 16

²⁰⁷ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 37 - 38

²⁰⁸ BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947, str. 38

²⁰⁹ KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981, str.

Kolem chystaných změn a nových školních osnov probíhala také velmi živá diskuze. Obecně se soudilo, že problémem střední školy bylo přílišné memorování. Konkrétně profesor Vorovka napsal: „*Střední škola má podávat všeobecné vzdělání. Při nynějších učebnicích však většina žactva místo vzdělání získá zkušenost, že tak zvaný inteligent musí umět mluvit o věcech, kterým v podstatě nerozumí. Nic tak nedemoralisuje sebedůvěru rozumu, jako přibližné mluvení o věcech jen přibližně známých.*“²¹⁰

Přesuny obyvatelstva během válečných let, dále v roce 1945 a nakonec i 1948 se projeví ve složení a kvalitě učitelů. Trvale byl zaznamenán nedostatek učitelů, který brzdil rychlý růst zvláště některých kategorií škol. Důsledkem velkého odlivu pracovních sil do jiných povolání a nedostatečného přílivu nových pracovních sil docházelo například k rychlé feminizaci školství. Situace bránila i budování pedagogických fakult.²¹¹

Po komunistickém puči v únoru 1948 byl do funkce ministra školství jmenován Zdeněk Nejedlý. V rámci jeho jmenování zde stručně shrneme dějiny ministerstva školství a národní osvěty. V letech předmnichovské republiky působilo třináct ministrů školství, v době protektorátu tři. Po určitou dobu v roce 1953 pak existovala dokonce dvě ministerstva věnující se školství. Jednalo se o Ministerstvo školství a kultury a dále o Ministerstvo vysokých škol. Není překvapením, že nejvyšší zastoupení ministrů školství měla komunistická strana. Někteří ministři byli zvoleni několikrát, což byl právě případ Zdeňka Nejedlého.

Zřejmě proto byl výraznou postavou školství v námi vymezených letech Zdeněk Nejedlý. Bývá logicky spojován se školským zákonem z dubna 1948 a byla mu připisována i jednotná škola. Ani jeden ze zákonů však nebyl myšlenkou, jenž by Nejedlý vznesl. Nelze vyloučit, že se na realizaci těchto zákonů podílel, přeci jen byl ministr, ovšem jeho zásluhy nejsou ani zdaleka takové, jaké mu byly připisovány.²¹²

Na samotného Nejedlého měl zcela vyhraněný názor PhDr. Václav Černý a dokonce mu věnoval celou jednu stranu ve svých *Pamětech*. Uvedl zde například: „[...] Dokonce ani rok 1945 není mezi kvalitativní a nového přináší jen to, že konečně

²¹⁰ ČAPEK, Emil. *Stav školství a reforma*. Praha: Orbis, 1947, str. 25 - 26

²¹¹ *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968, str. 60 - 66

²¹² MORKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: Učitelské noviny, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18

moc, ta kýžená a dlouho marně vzývaná moc je proúčena člověku již dávno tvořivě bezmocnému a povahově zesláblému. Ta moc, fyzická moc nad českou kulturou a českým školstvím ho ovšem zdestruuje zcela, definitivně a neomluvitelně, pro Nejedlého let 1945 – 1962 je marné hrdlit se se skutečností o omluvu [...]”²¹³

Jeho nástupem se urychlila práce na přípravě nového školského zákona a nic tak nebránilo přijetí zákona o jednotné škole.

Úderem února se vláda nad československou kulturou přestěhovala do agitačně – propagačního oddělení ústředního výboru KSČ. V čele stáli Pavel Reiman a Gustav Bareš. Černý o nich dokonce tvrdil, že měli jen přibližné znalosti z oboru. Jejich prodlouženým orgánem pak bylo ministerstvo školství a národní osvěty se Zdeňkem Nejedlým v čele a ministerstvo informací (brzo kultury a informací) spravované Václavem Kopeckým. Na obou těchto ministerstvech vládla úřednická poslušnost stranických instrukcí, místo aby byla národní vzdělanost řízena odborně povolányi znalci.²¹⁴

Samotní učitelé změny spojené s jednotným školstvím samozřejmě vnímali. Takové odkazy je možno nalézt i ve fondech gymnáziích, konkrétně v protokolech z porad. Pro potvrzení tohoto tvrzení viz úryvek z protokolu gymnázia v Kadani: „*Letošního roku vchází v život veliká školská reforma, již je uskutečňován ideál jednotného školství. I když ustanovení základního školského zákona se dotknou škol III. stupně teprve ve školním roce 1950/1951, přece má i pro nás již nyní školská reforma veliký význam tím, že přináší do gymnázií a reálných gymnázií novou osnovnou náplň a hlavně nové pojetí učiva, jeho smyslu a duchu doby odpovídající pojetí učitelovy práce.*“²¹⁵

Po únoru 1948 se na školách začaly vytvářet akční výbory, o nichž se zachovaly materiály ve fondech Zemské školní rady. V rámci oznámení o založení akčního výboru na gymnáziích nalezneme i tato tvrzení:

„Podepsaní zástupci akčního výboru prohlašují v plném vědomí své odpovědnosti občanské i socialistické: Ručíme za kladný postoj všech členů sboru k lidově demokratickému řádu. Předložíme konkrétní plán na upevnění výchovné linie a zintenzívnění činnosti, který se za minulé vlády nepodařilo prosadit. Postaráme se,

²¹³ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 147

²¹⁴ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 221 - 222

²¹⁵ Soka Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1947 – 1949, KT 1 – inventární č. 2, protokol č. 1 o úvodní poradě ve školním roce 1948/1949

aby se únor 1948 stal zřetelným mezníkem ve vývoji naší pokusné školy. “ (akční výbor státního reálného gymnasia v Poděbradech)²¹⁶

Lze konstatovat, že se střední školy (a nejen ty) ocitly pod přímým státním dohledem. Navíc na každé škole byla vybudována politicky orientovaná skupina učitelů či jiných zaměstnanců, jež měla kontrolovat soulad školy s politickým režimem.

Škola tedy byla politicky programována. Fanatismus revolucionářů pokládat otázky národní výchovy (spíš převýchovy) za prvořadé a posedlost nenávistí k dosavadní výchově, domněle měšťácké, se podepsala na školství tohoto období. Lidé stojící za reformou byli ve většině nedovzdělaní a bez jakékoliv představy o škole a pedagogice. Za zákonem o jednotné škole, údajné demokratizace školství, se skrývala snaha otrocky napodobit školu sovětskou, a rovnou ji okopírovat na všech jejích stupních.

Předválečné české školství a na něj navazující poválečné patřilo mezi jedno z předních v Evropě. Častými reformami, návrhy a úpravami se situace stále zlepšovala. Kvůli středním školám se dokonce pořádaly ankety. Tradice českého školství byla vyzkoušenou organizací. Střední škola byla osvícenská, tereziánsko – josefínská, a tak jako soudobá škola francouzská tkvěla organizačně v *Code Napoléon* (= francouzský občanský zákoník).²¹⁷

Jednotnou školu ve svých *Pamětech* komentoval Černý a to následovně: „[...] *Měli jsme tedy, a máme dosud, školu jednotnou, a v jejím rámci lidovou devítiletku, jejíž mladý absolvent umí sice číst a počítat v rozsahu, v němž to uměl jeho předchůdce, absolvent bývalé školy obecné a následně měšťanské (případně nižší střední), ale s českým pravopisem již zápasí, ačkoliv byl pravopis zjednodušen reformou, ostatně nedůslednou. Je neuvěřitelné, ale je pravda, že pravopisné obtíže bude mít i na konci vyššího stupně jednotné školy, po maturitě na trojleté všeobecně vzdělávací střední škole (=VVSŠ); prakticky tedy po celý život. Jeho vyjadřovací a slohová vycvičenost je velmi slabá, jeho jazyková kultura žalostná, jeho úcta k rodné řeči rovna nule. Náboženské a nábožensko – mravní výchovy se mu na škole, která je nikoliv laická, nýbrž na všech stupních fanaticky ateistická, může dostat jen nesmírně*

²¹⁶ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 532, signatura II 5d, karton číslo 92, všeobecná jednání o středních školách: nové učební osnovy, rodičovská sdružení, rodičovská sdružení, akční výbory aj, číslo jednací 856

²¹⁷ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 257 - 260

*obtížně, v zcela omezené míře a s občanským rizikem pro jeho rodiče. Mravní a občanská laická výchova, která by ji teoreticky měla nahradit, je však na nejbídnějším myslitelném stupni: dokonce ani učitel dítěti není němým vzorem, režim z něho udělal politického agenta, veřejného zřízence, popohaněče cizích závazků; ztratil svou bývalou veřejnou vážnost u dospělých a proti dětské nedisciplinovanosti a zlobě je bezbranný vzali mu z ruky metlu. Teoreticky je občanská výchova pojata socialisticky, ale nikdo si pod tímto nepředstavuj jakýkoliv socialistický humanismus, nýbrž pohou třídní a stranickou tendenci, jejíž příslušné metodické otázky přitom vůbec nebyly rozřešeny. Jednu chvíli byli do škol posíláni externí dělníční instruktoři, k svému úkolu nebyli ani vzděláni ani cvičeni, za chvíli si s dětmi neměli ani o čem nezávazně povídat. [...]*²¹⁸

Výše uvedená ukázka ilustruje, jak školu a její proměny vnímal člověk vzdělaný. Školství pro něj představovalo úpadek. Nejen v úrovni vzdělanosti žactva, ale i v učitelském poslání. Výchovná role učitele byla okleštěna a podřízena přímému státnímu dohledu, stejně jako tomu bylo v období nacizmu.. Pokud učitel nevychoval budoucí generace v souladu s režimem, pak mu hrozily represe a sesazení z funkce bylo jedním z nejnižších trestů.

Předmět školské organizace se někdy úzce pojímal jednostranně v právním smyslu, jako souhrn právních předpisů, právních norem o školství. Pokud vycházíme z tohoto, pak byl pro středoškolské učitele, stejně jako pro ty ostatní, důležitý zákon ze 17. května 1950, č. 66 Sb., platový řád pro učitele vydaný vládním nařízením ze dne 30. května 1950. č. 69 Sb. V těchto dvou případech se jedná o ryze právní normy, které však určují společenské postavení učitelů jako státních zaměstnanců.²¹⁹

Při nástupu do práce musel složit učitel podle vládního nařízení č. 120/1950 Sb. slib, v němž „*slibuje na svou čest a svědomí, že bude věren ČSR, jejímu lidově demokratickému zřízení, jejímu presidentu a její vládě, že bude zachovávat zákony a nařízení ČSR, že bude své povinnosti plnit pilně, svědomitě a nestranně, zejména že bude poslušen příkazů vedoucích, že bude přísně zachovávat mlčenlivost v úředních*

²¹⁸ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 265 - 267

²¹⁹ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, str. 19

věcech a že bude při veškerém svém jednání mít na zřeteli jen zájmy služby a prospěch republiky a jejího lidu.“²²⁰

Celá tato přísaha jakoby degradovala učitelské poslání a jeho smysl. Nelze přeci povinnosti plnit nestranně a zároveň být poslušen příkazům. Profese učitele nebyla svobodná, za to však klíčová pro ovlivňování budoucích generací. Již se nedalo hovořit o elitě, ale spíše o pěstáckém systému. Málomocný středoškolský profesor si dovolil jakkoliv politicky se projevit či orientovat.

Zcela běžnou praxí se pak stalo přijímání absolventů, vyšších a vysokých škol pedagogických do učitelské služby a rozmisťování do jednotlivých krajů. To činilo ministerstvo školství za spolupráce krajských a okresních národních výborů. Tím pádem přejímalo obrovský vliv nad rozmístěním obyvatelstva a jeho skladbou.²²¹

Gymnázia v roce 1950 bývala označována jako Střední všeobecně vzdělávací školy. Všeobecně lze z nashromážděných materiálů usoudit, že střední školství v této době upadá. Zřejmě to bylo způsobeno zákonem o jednotné škole a zároveň politickým režimem v Československu. Počet absolventů středních odborných škol dosahoval v českých zemích v roce 1950 v pouze 1,88%. Není pochyb o tom, že střední školství bylo v úpadku.²²² Neustálé změny ve školské soustavě navíc působily zmatky a neumožňovaly řádný čas ke stabilizaci jeho proměn.

Nakonec došlo přesně k tomu, čeho se Beneš obával. Přestavba českého školství probíhala spíše překotně a nepromyšleně. Problémy, které přestavba přinášela, byly považovány za organické, brzy bylo přikročeno k novému zásadnímu řešení, které ale ve svém důsledku bylo spíše krokem vzad. Bylo jím zveřejnění zákona o školské soustavě a vzdělávání učitelů z roku 1953.²²³ Mechanické přenášení sovětských zkušeností zabrzdlilo rozvíjející se studium mezi učitelstvem a často v Čechách budilo oprávněnou nedůvěru. Nedostatky se projevovaly například ve vztazích mezi učiteli a národními výbory. Ty svévolně překládaly učitele, narušovaly školní práci vnějšími zásahy a zneužívaly školy k jiným úkolům. Zákon z roku 1953 vzbudil v učitelích spíše zklamání, než nadšení.

²²⁰ Tamtéž, str. 142

²²¹ KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, , str. 141

²²² Viz obrazová příloha č. 17

²²³ O zákonu více viz str. 21

Dalším důležitým mezníkem bylo až přijetí nového školského zákona v roce 1960.²²⁴

ZPamětí Václava Černého lze použít následující citace shrnující tuto část práce. Jeho názor může být považován za vyhraněný, ale byla v něm obsažena určitá pravda. Černý statut učitele v období po roce 1945 popisoval následovně: „[...] *Stalo se postupně za pár let, český učitel se vyvinul v ochotného náhončího režimu, korteše, roznašeče a propagátora směrnic, aktivistu nesčíslných politických akcí, anket, projevů „národního“ a „lidového“ souhlasu, stálo to pár vyhazovů starých učitelských, masarykovských, sokolovských kádří, výměnu bývalého nadřízeného okresního personálu (inspektorů), zpolitizování učitelských učilišť a promyšlenou soustavu hrozeb, lichocení a výhod. Navěky se do bezcharakternění českého učitele zapsal Nejedly, zlý duch a prznitel stavu povýšil učitelské ústavy na vysokoškolské fakulty, nadělal ze svých učitelských stoupenců „univerzitních“ profesorů, děkanů, rektorů, oděl je v taláry, otevřel dveře ctižádosti a úspěchu, zmátl a setřel svou domněle „jednotnou školu“ rozdílů i mezi stupni vzdělávání i mezi technickou výukou a humanitní kulturou, výchovu charakterů nahradil v soustavě politickým cepováním. [...]*

[...] Vypařil se typ učitele – lidového osvětového činitele, dobrovolného, nadšenecky bezplatného pracovníka v Sokole, divadelním ochotnictví, lidovém zpěvu, turismu, dělnickém hnutí, mezi mládeží, to odvál vítr přes noc. Co plavalo první, byla skutečná školská práce, na učitelské brigádničení a politizování doplácelo české dítě, úroveň jeho vědomostí i charakteru, do pár let byl český maturant, jenž neovládá český pravopis – ačkoliv jej ochotní univerzitní havránkové a trávničkové zjednodušili na beánskou úroveň - , a za národní dějiny pokládá dějiny dělnického hnutí a třídních bojů, přijímaným pravidlem. Český národní učitel byl nadto proměněn v nástroj politické vrchnosti v jejím protináboženském boji, tu šlo vrchnosti na ruku staré učitelské pokrokářství, režimem demokratické republiky od počátku tiše fedrované. [...]”²²⁵

Svobodný projev učitelského povolání tedy zanikl, což dokonale shrnula Černého slova ve své subjektivnosti. Pád české učitelské elity spočíval v jejich nesvobodě a spoutanosti režimem.

²²⁴ *Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968, str. 60 - 66

²²⁵ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992, str. 516 - 517

2.2.2. Vzdělávání učitelů

Vzdělávání všech učitelů bylo okupační správou narušeno. Ti, kteří byli režimem perzekuováni, se vraceli do služby, zatímco ti, kteří s režimem spolupracovali, byli propouštěni. Učitelstvo jako takové představovalo jednu z nejnaléhavějších potřeb společnosti, která vyžadovala okamžitá řešení. Je třeba podotknout, že ministerské výnosy se snažily maximálně ulehčit situaci učitelstva a vyjít mu vstříc. V podstatě hned po válce se ustanovily komise zkoumající učitelskou způsobilost (ty probíhaly na základě výnosů MŠaNO²²⁶ z let 1935 a 1937), byly zrušeny zkoušky z němčiny a také se zrušila většina nařízení z protektorátní doby. Naopak zavedeny byly zkoušky z dějepisu a zeměpisu.

V létě 1945 se pořádaly kurzy učitelské způsobilosti, jež měly usnadnit vstup do prvního poválečného školního roku. V rámci kurzu mohla být poskytnuta i úleva, např. středoškolští profesori mohli mít zkrácenou ustanovovací lhůtu.

Důležitým aspektem poválečného vzdělávání učitelů se stalo i rozšiřování sítě škol. V této době vzniká požadavek na vysokoškolské vzdělání učitelstva. Vezmeme – li v úvahu, že za něj učitelé bojovali zhruba sto let, pak se není čemu divit. Dekret prezidenta republiky o vzdělávání učitelstva z 27. října 1945 byl rozhodně krokem k uskutečnění této vize. Jakožto zákon byl následně uveden ve Sbírce zákonů a stanovoval, že učitelé všech stupňů a druhů nabývají vysokoškolského vzdělání na pedagogických a jiných fakultách vysokých škol. Tímto byly tedy zřízeny pedagogické fakulty. Konkrétně se tak stalo zákonem z 9. dubna 1946. Následně byl dne 27. srpna 1946 vydán *Statut pedagogických fakult* a byla určena studijní doba učitelů.

V Československu tak začaly být zřizovány pedagogické fakulty, kde se měli vzdělávat učitelé všech druhů a typů škol. Vzdělání mělo probíhat nejen v jejich oborech, ale také pedagogice, sociologii, psychologii a filozofii. To byl jeden z požadavků Otakara Chlupa a Václava Příhody. Byl tak splněn alespoň částečně. Garantem těchto historických změn se stal Otakar Chlup, jehož koncepce byla ve změnách zastoupena víc, než ta Příhodova. Chlup (narozený v roce 1875) byl

²²⁶MŠaNO = Ministerstvo školství a národní osvěty

pověřen organizačně zajistit počáteční fungování pedagogických fakult. Zároveň se stal prvním děkanem Pedagogické fakulty v Praze.²²⁷

Proces profesionalizace středoškolských profesorů trvající kontinuálně od 18. století byl završen rokem 1945 a vznikem pedagogických fakult. Politickým vývojem, myšleno komunistickým převratem roku 1948, byl tento proces dovršení narušen. Postavení středoškolských profesorů, tak tvrdě a dlouhodobě vydobyté, se opět mění a proces profesionalizace definitivně ukončuje. A to i přesto, že v roce 1946 vznikly první pedagogické fakulty.²²⁸

²²⁷ Kapitola zpracována na základě článku: VESELÁ, Zdenka. *Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953*. IN: Pedagogická orientace, ročník 2006, číslo 3, str. 69 – 76, 1211 - 4669

²²⁸ KOŤA, Jaroslav. *Profesionalizace středoškolských profesorů – od skromných počátků k rozvinutým aktivitám*. IN: e-pedagogium, ročník 3, 2012, str. 45

3. GYMNÁZIA

Třetí a poslední kapitola se zaměří na konkrétní příklady středních škol. Jedná se o dvě tradičně česká gymnázia ve vnitrozemí – Kladno a Rakovník. Dále o dvě tradičně německá gymnázia nacházející se v oblasti „Sudet“ – Chomutov a Kadaň. Tato čtyři reálná gymnázia byla zvolena záměrně, aby na nich bylo poukázáno na odlišný vývoj gymnázií ve vnitrozemí a v „Sudetech“. Sledován bude primárně jejich vývoj ve vymezených letech 1945 – 1955 a bude provedena sonda do vnitřních poměrů středoškolských profesorů těchto čtyř institucí.

3.1. Vnitrozemí

3.1.1. Kladno

Město Kladno je jednou z metropolí Středočeského kraje. Leží zhruba 25 km severozápadně od hlavního města Prahy. Ve svých počátcích toto město nehrálo příliš významnou roli. První písemná zmínka pochází až ze 14. století, konkrétně z Desek zemských z roku 1318. Teprve roku 1561 se Kladno stalo městysem a získalo tak některá městská práva od Ferdinanda I. Nejvýznamnějším majitelem města byl od roku 1705 řád benediktinů z Břevnova.

K růstu a prosperitě Kladna přispělo objevení ložisek černého uhlí roku 1846 a následný rozvoj hutnictví. Roku 1870 se Kladno konečně stalo městem. Navíc byla v 90. letech 19. století založena Poldina huť, čímž město roku 1898 získalo čestný titul „královského horního města.“²²⁹

3.1.1.1. Založení gymnázia

Kladenské gymnázium, označováno také jako Reálka, Reálné gymnázium, „Jedenáctiletka“ či Střední všeobecně vzdělávací škola, bylo vždy na Kladensku respektované a významné.

²²⁹ FIŠER, Josef. *Kladno: průvodce městem*. Kladno: Statutární město Kladno, 2002, str. 1

V 19. století se Kladno začalo stávat významným městem. Zejména druhá polovina tohoto století znamenala pro město největší rozkvět. Právě tehdy se představitelé města rozhodli zažádat o povolení zřídit střední školu. Ve městě fungovala již průmyslová škola, ale požadavek na českou reálku byl vznesen až ve druhé polovině devadesátých let. O zřízení školy bylo definitivně rozhodnuto 25. října 1899:

„Obec. král. hor. města Kladna doplňující ku výnosu vys. c. k. ministerstva záležitostí duchovních a vyučování ze dne 25. října 1899 č. 9445 usnesení obecního zastupitelstva ze dne 28. října 1898 zavazuje se ještě právoplatně budovu pro státní reálku, která by se ve školním roce 1900/01 první třídou zřídila dle plánů c. k. ministerstvem záležitostí duchovních a vyučování schválených vystavěti budovu tu i s pozemkem stavebním nejpozději do tří let od doby otevření první třídy počínajíc, eraru k neobmezenému a bezplatnému využívání břemen pustou přenechati a budovu uvedenou na útraty obce stále v dobrém stavu udržovati. Tato budova, kterou obec král. hor. města Kladna pro umístění reálky by postavila, bude vedle nutných učeben obsahovati síň duchovní s výklenkem pro oltář, nejméně dvě kreslírny s potřebnými kabinety, modelovnou, učební síň pro fysiku s fysikálním kabinetem a laboratoř pro učitele a žáky, přírodopisný kabinet s pracovnou, zeměpisný kabinet, knihovnu učitelskou, knihovnu žákovskou, ředitelnu s předsíní, sborovnu, náležitě rozsáhlou tělocvičnu s místností pro učitele a šatnou pro žáky, byt pro ředitele a byt pro školníka, konečně potřebné místnosti sklepní a půdy a musela by dále s hřištěm pro žáky školy reálné a pak, byl-li by jen poněkud možný, s botanickou zahradou spojena býti.“²³⁰

Představitelé obce byli z představy gymnázia nadšeni, a proto jeho vznik podporovali nejen finančně. Na jaře roku 1900 nebylo ještě ani rozhodnuto o projektu na budovu školy. Městská rada navrhla umístit reálku do budovy čp. 1438, do prostoru původní mateřské školy. Ta postrádala tělocvičnu, jež byla nakonec zajištěna v budově kladenského Sokola. Otevření školy tak nic nebránilo.²³¹

Prvními pedagogy nového gymnázia byli jmenováni ředitel František Bělohlávek a učitel Antonín Turek. Vzhledem k tomu, že přijímací zkoušky úspěšně složilo 78 žáků, bylo jasné, že dva pedagogové nemohou veškerou práci zastat, a tak ještě téhož roku došlo ke jmenování dalších dvou učitelů.²³²

²³⁰ Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 8

²³¹ Tamtéž.

²³² Tamtéž, str. 8 - 9

Pedagogové zdejšího gymnázia se aktivně zapojovali do různých akcí. Jednou z nich byla například podpora chudých studentů. Přestože kladenské gymnázium v této době nemělo nadaci ani podpořný fond, podařilo se škole nakonec získat několik finančních darů. Podpora chudých studentů se v prvních letech uskutečňovala pomocí milodarů. Z toho důvodu sám ředitel školy František Bělohávek připravil potřebné stanovy pro vznik podpůrného spolku. Oficiálně tak dne 1. února 1903 začal fungovat *Spolek ku podporování chudých studujících c. k. státní reálky v Kladně*.²³³ V době založení se tedy jednalo o reálku. Během let instituce měnila své zařazení v rámci školského systému. Ve vymezených letech 1945 – 1955 se zpočátku jednalo o reálné gymnázium.

Na stavbu školní budovy byla vypsána veřejná soutěž, jejíž výsledky se hodnotily v květnu roku 1903. Do soutěže přišlo celkem 31 plánů a jedna studie. Komise nakonec rozhodla udělit první cenu pánům Amenovi a Dryákovi, jejichž návrh byl podán pod heslem *Váňa*. Tehdejší ministerstvo kultury a vyučování schválilo již zmiňovaný vítězný projekt. Stavba byla na základě rozhodnutí obecního zastupitelstva v Kladně zadána kladenské stavební firmě E. a L. Hrabě, která se stavbou započala v podstatě hned a to 9. května 1904.²³⁴

Co se týče stěhování do nové budovy, ve školní kronice se lze dočíst následující: „*Stěhování ústavu zdejšího do nové definitivní budovy počalo se dít dne 11. září 1905. Dálo se tak v době nejméně příznivé, v době zápisu žáků a počátku školního roku, kdy jest práce nejvíce. Stěhování bylo ztíženo ještě tou nepříznivou okolností, že sbírky neměly dosud potřebného nábytku v budově zatímní a pro novou budovu začal býti počátkem měsíce září zadáván městskou radou, která se o nábytek dosud nestarala, až na přímý dotaz ředitele učiněný u starosty města v lednu 1905. Nové lavice nutně potřebné pro přibývší VI. třídu také dosud nebyly hotovy.*“²³⁵

3.1.1.2. Předválečná a válečná léta

Předválečná léta kladenského gymnázia jsou zaznamenána v *Pamětech* Václava Černého. Škola v této době dosahovala vysoké úrovně.²³⁶ Jedinou výraznou změnu přinesl školní rok 1935/36, kdy byla na základě výboru *Rodičovského sdružení* již po třetí podána

²³³ Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 10

²³⁴ Tamtéž, str. 12

²³⁵ SokA Kladno, Školní kronika č. 1, str. 28, sbírka školních kronik č. 96

²³⁶ Viz textová příloha č. 6

žádost na ministerstvo školství, aby byly zřízeny při zdejší reálce od páté třídy postupně pobočky reformního reálného gymnázia. Tato žádost o přeměnu reálky a byla úspěšná. Úplná přeměna ústavu byla dokončena ve školním roce 1940/41, jelikož dříve zapsaným studentům bylo umožněno dostudovat dle původního studijního plánu.²³⁷

V meziválečných letech se na zdejší škole začal klást důraz na tělesnou výchovu a žáci se pravidelně zúčastňovali středoškolských her. Tradice kvalitní výuky kreslení nebyla narušena ani v tomto období.²³⁸

Ve školním roce 1935/1936 bylo do ústavu zapsáno 548 žáků, z toho 187 žákyň. Jelikož se jednalo o předěl mezi reálkou a reálným gymnáziem, první tři ročníky byly reálně gymnazijní a poslední čtyři reálné. Pořádaly se vycházky (například Mostecký mlýn) nebo pochodová cvičení. Velký prostor byl ve školní kronice věnován oslavám 28. října. Na počátku století založený spolek pro podporu chudých studentů stále fungoval a dokonce pořádal dne 30. listopadu školní akademii.²³⁹ Demokratický charakter kronika nezapřela ani v okamžiku, kdy bylo zapsáno, že dne 17. prosince 1935 bylo se studenty všech tříd pohovořeno o rezignaci prezidenta republiky T. G. Masaryka.²⁴⁰

Kronikář o profesorském sboru poznamenal, že pracoval v úplné harmonii a nestalo se nic podstatného, co by profesory názorově rozdělilo.²⁴¹

V roce 1939 zaznamenala školní kronika velký příliv nových studentů, což bylo zapříčiněno nuceným vystěhováním českých obyvatel z pohraničí do vnitrozemí. V kronice nalezneme během válečných let strohé zápisy, které tvořily kontrast s těmi předválečnými. Samotná výuka byla okamžitě po 15. březnu 1939 narušena, jelikož budova školy měla sloužit potřebám vojska. O tomto svědčí i zápis ve školní kronice: „Dne 21. března 1939 byla budova zabrána říšskoněmeckým vojskem, žactvo propuštěno po 8. hodině domů, vyučování zastaveno. Odpoledne přišlo ve 3 hod. Vojsko říšskoněmecké, ředitelna musela býti i s předsíní vyklizena; ředitel úřaduje v bytě.“²⁴²

Gymnázium bylo nuceno vyučovat v dívčí měšťanské škole a do budovy se vrátilo 21. dubna, načež byl o týden později zahájen normální provoz školy. Dlouho zde gymnazisté nepobyli, jelikož 8. června budovu obsadila říšská vojenská policie. Od 9. června se na

²³⁷ Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 22

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ Viz obrazová příloha č. 18

²⁴⁰ SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 47, kniha č. 47, str. 193 - 204

²⁴¹ Viz obrazová příloha č. 19

²⁴² SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 48, kniha č. 48, str. 44

základě nařízení říšských úřadů nevyučovalo vzhledem k zavraždění člena vojenské říšské policie Wilhelma Kniesta na Kladně. Ani ne za týden se vyučovalo znovu, jelikož účast kladenských studentů na vraždě Wilhelma Kniesta nebyla prokázána.²⁴³

Ve školním roce 1938/1939 byly vztahy mezi členy profesorského sboru zřejmě vypjaté. Dle zápisu z pedagogických rad pracovali učitelé až na některé výjimky v harmonii. Není zde jmenován nikdo konkrétní, ale oproti minulým letům je zde vidět nepatrný rozdíl v souladu profesorského sboru.²⁴⁴ A to i přesto, že zápisy ve školních kronikách jsou obecně velmi formalizovanými texty.

Výuka byla během války narušována různými příkazy a výnosy. Například podle nařízení zemské školní rady z 5. ledna 1940 byly z knihovny vyřazeny všechny tzv. závadné spisy a autoři (všechny spisy E. Beneše, všechny knihy o bývalé československé armádě, kniha historika a bývalého profesora kladenské reálky Jana Slavíka atd.) V zimě roku 1940 byla situace natolik neudržitelná, že profesori byli nuceni přistoupit k domácímu samostudiu žáků.²⁴⁵

Ve školním roce 1939/1940 studovalo na ústavu 710 žáků, z toho 261 žákyň, nadále přitom pokračovala přeměna z reálky na reálné gymnázium. Zápisy ze školní kroniky této doby jsou velkou změť jmen přistoupivších a vystoupivších studentů a profesorů. Politická situace se přímo odrážela na dění ve škole. Příkladem může být i zápis v kronice z 19. října 1939:²⁴⁶ „Dne 19. října byl předvolán ředitel na radnici k vládnímu komisaři města Kladna Zuckerovi s ostatními řediteli středních škol i odborných na Kladně. Tam jim bylo učiněno vládním komisařem výstražné upozornění na nepřístojné chování mládeže (zejména studující) při biografických představeních na Kladně. Byla jim připomenuta osobní odpovědnost ředitelů (správců) škol a profesorských (učitelských) sborů za toto chování a tlumočena výzva, aby byli žáci varováni a bylo jim přísně domluveno. Totéž bylo žádáno, pokud by se chystaly nějaké projevy k 28. říjnu.“²⁴⁷

Protektorátní úřady, jak již víme z předchozích kapitol, zasahovaly do organizace školy a dokonce i do obsahu učiva. Právě kladenští profesori vyučující němčinu, dějepis a zeměpis byli nuceni zúčastnit se výstavy v Národním muzeu v Praze s názvem *Deutsche*

²⁴³Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 24

²⁴⁴SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 35, str. 3

²⁴⁵Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 24

²⁴⁶SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 48, kniha č. 48, str. 51 - 66

²⁴⁷Tamtéž, str. 54

Grösse.²⁴⁸ V kronice se píše: „Dne 27. března 1941 účastnilo se 17 profesorů aprobační skupiny N a všichni docenti dějepisu a zeměpisu výstavy *Deutsche Grösse* v Národním muzeu v Praze a odpoledního přednáškového kurzu.“²⁴⁹ Situace pro profesory i jejich žáky byla tedy za války tíživá. Dějepisáři měli obzvlášť nelehký úkol, často se museli podrobovat přeškolovacím kurzům. Mimo jiné byly také zavedeny dvojjazyčné třídní knihy.²⁵⁰

Po atentátu na Reinharda Heydricha, tedy po 27. květnu 1942, bylo vydáno okamžité nařízení vyklidit budovu. Byly tím na tři dny zcela přerušeny maturitní zkoušky a od 11. června vydal okresní úřad v Kladně nařízení, jímž se na dobu neurčitou zastavilo vyučování na všech školách. Do tělocvičny kladenského gymnázia byly deportovány lidické matky a děti, právě zde se většina rozloučila navždy.²⁵¹

Během válečných let tak byla výuka neustále narušována. Učitelé byli pod velkým tlakem a museli krátit vyučování například proto, že byli přiděleni k výdeji potravinových lístků v Kladně a následně k jejich pravidelnému vydávání. Žáci pak museli pomáhat v lesnictví a zemědělství. Vrcholem se pak stalo pracovní totální nasazení žáků.²⁵² „Dne 20. ledna byli Úřadem práce v Kladně zařazeni do práce žáci a žákyně narozené r. 1924. Nasazení žáci tř. VIII.a a VIII. b odjeli na práce do Říše, a to většinou do Junkersových závodů v bývalých přádelnách v Sasku ve čtvrtek 27. ledna 1944.“²⁵³

K úplnému narušení výuky došlo 9. března 1945, kdy byla škola vyklizena a úkoly vydávali pedagogové vždy v pátek v tehdejším kině Korso. Výuka tak znovu byla prováděna formou samostudia a od dubna se samostudium týkalo už jen nižších ročníků. V revolučních dnech pak budova posloužila vojsku, jelikož se 6. května stala sídlem velitelství praporu československého vojska. Nic nebránilo tomu, aby bylo zahájeno pravidelné vyučování od 29. května v nejvyšších ročnících, ve všech třídách pak od 25. června. Vyučování bylo rozděleno do dvojsměnného provozu. Pro všechny pedagogy to byla naprosto tíživá situace, protože se snažili dohnat vše, co bylo zameškáno. Byla zde obrovská snaha zahájit školní rok 1945/1946 tak, jak byli všichni dříve zvyklí.²⁵⁴

²⁴⁸Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 26

²⁴⁹SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 48, kniha č. 48, str. 68

²⁵⁰Tamtéž.

²⁵¹Tamtéž.

²⁵²Tamtéž.

²⁵³Tamtéž, str. 104

²⁵⁴Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 26 - 28

Na léta strávená na kladenském gymnáziu vzpomínají v almanachu vydaném k 100. výročí školy také studenti a profesori. Zmiňují zde válečná léta, ale také jakousi samozřejmost a soudržnost mezi nimi.²⁵⁵

3.1.1.3. Roky 1945 – 1955

Ve fondu zemské školní rady lze dohledat jméno jednoho z profesorů kladenského gymnázia, jenž byl postaven před očištnou komisí. Konkrétně se jedná o Karla Stránského (supl. st. prof.). O jeho dalším osudu se nepodařilo dohledat materiály. Stránský byl odsouzen na základě dekretu prezidenta republiky č. 105/45 Sb.²⁵⁶

První roky po skončení války se kladenské gymnázium,²⁵⁷ stejně jako všechna ostatní, snažilo obnovit svou činnost. Nebylo možno učinit vše najednou, a tak se třeba ještě u maturit v roce 1946 používaly protektorátní česko – německé formuláře, u nichž byla přeškrtnuta německá slova.²⁵⁸

Samotná školní budova byla počátkem školního roku 1945/1946 v podstatě nepoužitelná. Vyplývá to i ze zprávy podané prozatímním správcem Vojtěchem Burdou zaslané dne 11. září 1945 zemské školní radě. Způsobená škoda dosáhla částky skoro sto tisíc korun. Poškozena byla okna, kliky, knihy a sbírky (zejména dějepisné a zeměpisné). Tato hlášení musely podávat všechny školy, aby mohly být mimořádnými výdaji napraveny škody vzniklé válkou.²⁵⁹ Za této situace nebylo možné v budově školy provozovat výuku.²⁶⁰ Do původní školní budovy se gymnazisté vrátili až 25. října 1945. Od té doby se škola zcela soustředila na výuku a výchovu svých studentů. Během prvního školního roku se neustále řešila organizace a změny ve výuce, přičemž bylo nutné přistoupit ke střídavému vyučování. Studenti se hojně účastnili prací v zemědělství.²⁶¹

Ve školním roce 1945/1946 se studenti místního reálného gymnázia stali svědky návštěvy prezidenta republiky Dr. Edvarda Beneše. Zápis v kronice jej líčí následovně: „V neděli dne 24. března 1946 navštívil pan prezident Dr. Edvard Beneš Kladno. Budova

²⁵⁵ Viz textová příloha č. 7

²⁵⁶ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

²⁵⁷ Viz obrazová příloha č. 20

²⁵⁸ *Almanach ke 110. výročí Gymnázia Kladno*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2010, str. 14

²⁵⁹ Konkrétně viz obrazová příloha č. 21

²⁶⁰ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

²⁶¹ *Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 30

byla ozdobena československými státními vlajkami, žactvo s profesory stáli od bio Korsa ke kapli sv. Floriana na Masarykově třídě.²⁶²

V roce 1946 ministerstvo školství a národní osvěty sbíralo statistická data týkající se studentů středních škol. Z těch lze odvodit, že ve školním roce 1945/1946 navštěvovalo kladenské reálné gymnázium 398 chlapců a 239 dívek, celkem tedy 637 studentů. Všichni byli české národnosti. Co se náboženského vyznání týče, 439 studentů se hlásilo k římskokatolické církvi, 97 jich bylo bez vyznání a 80 se jich hlásilo k československé církvi. Ostatní vyznání byla zastoupena v nepatrném množství. Celkem zde vyučovalo 22 profesorů, z nichž bylo osm trvale ustanovených. V dotazníku jsou dále uvedeny závazky obce vůči škole. Ty byly následující: vnější i vnitřní udržování budovy, otop, světlo, voda a třikrát do roka hlavní úklid.²⁶³

Zatímco ve školním roce 1945/1946 stojí v cestě k harmonické spolupráci členů pedagogického sboru starší učitelé, ve školním roce 1947/1948 jsou to naopak mladší členové pedagogického sboru. Skutečnou příčinu tohoto stavu můžeme pouze odhadovat. Může to být častá obměna pedagogického sboru nebo vlivy politické situace.²⁶⁴

Postupně se projevovaly malé změny v charakteru školy. Stále se slavily například narozeniny T. G. Masaryka, zároveň se však slavilo i založení sovětské armády atd. Dva politické směry se začínaly během let 1945 – 1948 nenápadně propojovat a v zásadě koexistovat vedle sebe. Změny na gymnáziu se projeví hlavně po únoru 1948. Samotný únor 1948 není nijak zásadně komentován ve školní kronice.²⁶⁵ Odkazy na něj nalezneme ve fondu zemské školní rady. Dne 28. února 1948 zaslal Státní koedukační ústav učitelský v Kladně zemské školní radě zprávu o zřízení akčního výboru. Tento ústav sdílel budovu s kladenským gymnáziem. Zprávy o zřízení akčního výboru na gymnáziu se ve fondu nedochovaly.²⁶⁶

Velkou změnu přinesl samozřejmě Zákon o jednotné škole. Pro mnoho studentů z tzv. buržoazních a politicky nespolehlivých rodin tyto roky znamenaly várazné omezení

²⁶² SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 48, kniha č. 48, str. 123

²⁶³ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

²⁶⁴ SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 38 a 39

²⁶⁵ *Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 47

²⁶⁶ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 532, signatura II 5d, karton číslo 92, všeobecná jednání o středních školách: nové učební osnovy, rodičovská sdružení, rodičovská sdružení, akční výbory aj., číslo jednací 856

možnosti studovat a vystudovat. Tito studenti nebyli doporučováni ke studiu na vysoké škole. Zápisy z jednání komisí, které o tom rozhodovaly, se nám nedochovaly. Přesto byl ještě závěr tohoto roku věnován vzpomínkové oslavě vypálení Lidic.²⁶⁷

Ve školním roce 1948/1949 si v zápisech z pedagogických rad můžeme povšimnout drobných nuancí ve formulacích, jež byly dány politickou situací. Na závěr každého zápisu z pedagogické rady je odstavec zahrnující debatu, dotazy, návrhy. Například se zde píše: „*V debatě mluvilo se o úkolech třídních profesorů po stránce politické. Zat. st. prof. Vladmír Hrabal zdůrazňuje politicko výchovné poslání třídních profesorů a děkuje jako předseda závod. organizace KSČ při r. g. těm členům sboru, kteří se věnovali politickému přesvědčování žactva.*“²⁶⁸ Z toho jasně vyplývá, že škola přestala být pouze vzdělávací institucí a učitel přestal být pouhým vychovatelem v prostředí školy. Politické přesvědčování se však netýkalo jen žactva, ale i samotných profesorů účastnících se pedagogických rad.

Změny způsobené zákonem nesměřovaly jen ke studentům, v podstatě kompletně byl obměněn učitelský sbor.²⁶⁹ Mezitím studenti vyjížděli na brigády do okolí, ať už řepné, chmelové, bramborové, opravovat větrolamy u silnic, pomoci pracujícím na dole Fierlinger nebo do lesů v Železné Rudě. K tomu probíhalo spousta sběrů: papíru, léčivých bylin, lesních plodin, textilií. Občas se u studentů projevila jistá vzdorovitost. Například žáci III. C v den narozenin T. G. Masaryka v roce 1950 překryli Stalinův portrét obrazem prezidentů Beneše a Masaryka, načež byl jejich prohřešek prošetřován místním národním výborem. Vše skončilo jen kázeňským postihem a nápravou stavu. Některé akce z této doby jsou z dnešního pohledu úsměvné. Kladenské gymnázium se například muselo účastnit výsadby moruší. Ani jejich snaha však nepomohla tomu, aby se z Československa stala hedvábná velmoc.²⁷⁰

Ve školním roce 1949/1950 mělo gymnázium 17 tříd. Poslední zápis ze školní kroniky pochází z 28. října 1949, kdy byl ve školní aule – kapli oslaven státní svátek a navíc je zde vypsán jeho konkrétní program.²⁷¹

²⁶⁷ *Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 47

²⁶⁸ SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 41

²⁶⁹ *Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 47

²⁷⁰ *Almanach ke 110. výročí Gymnázia Kladno*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2010, str. 16

²⁷¹ SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), inventář č. 516, kniha č. 499, strany nejsou číslovány – poslední zápis v kronice

V letech 1950 – 1954 se do školní kroniky nezapisovalo. Další záznamy jsou až ze školního roku 1954/1955. Důvodem zřejmě bude zrušení gymnázií v roce 1953 a jejich přetvoření na jedenáctileté střední školy pro žáky od šesti do sedmnácti let.²⁷² V almanachu k 100. výročí školy nalezneme alespoň vzpomínky maturantů z roku 1951, jednu si tedy uvedeme jako ukázkou v textové příloze pro ilustraci dění.²⁷³

3.1.2. Rakovník

Královské město Rakovník leží cca 60 km západně od Prahy a je částečně skryto v komplexu křivoklátských lesích. Od roku 1252 je doložen název města, samotné slovo nejspíš znamenalo druh porostu v mokřinách při potoce. Pověst vypráví, že své jméno získalo podle jídla, které jedna vdova z rakovnického mlýna vařila v době hladomoru svým dětem, a to byli raci. Městu roku 1588 Rudolf II. udělil statut královského města a tím se zbavilo závislosti na postavení královského hradu Křivoklát.

Do historie města neblaze zasáhla i třicetiletá válka, po níž bylo město prakticky vylidněno a dlouho se vzpamatovalo z jejích důsledků. V této době ve městě vzniklo i židovské ghetto. Rozmach mu přineslo až 19. století, kdy město i díky vzniku reálky nabylo na důležitosti.²⁷⁴

3.1.2.1. Založení gymnázia

Město Rakovník mělo již ve 14. století svou školu, jejíž absolventi navštěvovali pražskou univerzitu. Její prestiž však postupně klesala. Víme jistě, že v 18. století děkanem spravovaná rakovnická dvoutřídní škola měla natolik mizernou úroveň a byla tak špatně placena, že se již od konce 17. století rozmáhalo privátní vyučování. Úroveň vzdělávání byla natolik žalostná, že vizitační komise v roce 1753 vyzvala ke zvýšení úrovně výuky češtiny, němčiny, hudby, aritmetiky a mravů a zároveň zakazovala privátní výuku.²⁷⁵

Úplně první reálná škola v rakouské monarchii vznikla roku 1809 ve Vídni. V téže zakladatelské vlně byly založeny v letech 1811 – 1817 další reálné školy v Brně, Brodě, ve

²⁷² *Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, str. 49

²⁷³ Viz textová příloha č. 8

²⁷⁴ Čerpáno z: <http://www.mesto-rakovnik.cz/mesto-a-okoli/historie-mesta/> dne 1. 3. 2016

²⁷⁵ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 10

Lvově a Terstu. Trvalo tedy necelých dvacet let, než se začalo jednat o vzniku reálky v Rakovníku.²⁷⁶

Za svůj vznik vděčilo gymnázium pražskému arcibiskupovi Václavu Leopoldovi Chlumčanskému. Byl zároveň fundátorem, jelikož jako biskup v Litoměřicích založil několik škol. Chlumčanský disponoval jistou sumou na zřízení gymnázia, to mělo být původně v Liberci, nakonec přispěl ke zřízení reálek v Liberci a i v Rakovníku. Roku 1826 tak na přání Chlumčanského podnikl piaristický provinciální vikář p. Prosper Husák konkrétní jednání o zřízení rakovnické a liberecké reálky. Tato jednání byla pro rakovnického purkmistra Hynka Engelthalera pochybná. Engelthaler tvrdil, že Rakovník pro svou chudobu neunes náklady na stavbu, a postavil se tak proti zřízení reálky.²⁷⁷

V Rakovníku tak měla být piaristy obsazena škola připravující budoucí hospodářské úředníky, jak bylo předurčeno vzhledem ke své poloze. Jednalo se a stále jedná o město ležící v lesnaté zemědělské oblasti s ložisky uhlí a kamence, s železárnami a sklárnami v okolí. Nová škola měla mít ředitele a čtyři profesory. Podmínkou pro zřízení reálky byl vznik čtyřtřídní školy. Pražské gubernium nakonec přijalo plány reálných škol kladně a dne 5. prosince 1828 se mikulovští piaristé zavázali k obsazení místa ředitele a učitele svými kněžími.²⁷⁸ Slavnostní otevření nové čtyřtřídní hlavní školy, „*aby mládež zde prvotinnému umění se naučila a pak s prospěchem do učiliště pověcného jako strůmek zze školky do sadu přesazena býti mohla*“, bylo určeno na den 9. listopad 1829.²⁷⁹

Výuka na reálce byla zahájena 4. října 1833 v soukromých prostorách, a sice u Jana Schollara (na náměstí čp. 33). Budova gymnázia byla postavena na místě bývalých budov čp. 178 a 179. Jedná se o nejstarší reálnou školu v Čechách.²⁸⁰ Základní kámen ke stavbě nové budovy, jež byla umístěna do volného, mírně se svažujícího terénu na Zákostelí, byl slavnostně položen 7. srpna 1832. Všechny stavební práce byly dokončeny k roku 1836.²⁸¹

3.1.2.2. Předválečná a válečná léta

²⁷⁶ *140 let reálky – gymnasia v Rakovníku*. Rakovník: Nákladem gymnázia Rakovník, 1973, str. 6

²⁷⁷ Tamtéž, str. 12

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ *140 let reálky – gymnasia v Rakovníku*. Rakovník: Nákladem gymnázia Rakovník, 1973, str. 8

²⁸⁰ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 12

²⁸¹ *140 let reálky – gymnasia v Rakovníku*. Rakovník: Nákladem gymnázia Rakovník, 1973, str. 9

V roce 1933 oslavila rakovnická reálka 100 let od svého vzniku. Ve třicátých letech často docházelo k přeměnám reálek na gymnázia. V roce 1919 bylo v Československu 85 reálek a v roce 1937 jejich počet klesl na 40. Navíc zde byla snaha zkrátit dobu studia z osmi na sedm let. Zřejmě proto již v roce 1934 žádala valná hromada rakovnických rodičů, aby došlo k přeměně reálky na reálné gymnázium. Dne 16. července 1936 obdrželo ředitelství rakovnické reálky ministerský výnos, jímž bylo ustanoveno, že československá reálka v Rakovníku bude, počínaje 1. zářím 1936, během školního roku 1936/1937 postupně přeměněna na československé reálné gymnázium. Proces přeměny byl dovršen v roce 1941.²⁸²

Nelze také opomenout, že před druhou světovou válkou, konkrétně v roce 1937, požádalo ředitelství školy a městská rada v Rakovníku Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR o udělení čestného názvu „*Státní československé gymnázium dr. Zikmunda Wintra*.“ To vše v souvislosti s pietními oslavami dvacátého pátého výročí úmrtí tohoto významného československého historika a spisovatele. Rozhodně nešlo o pouhou formální připomínku Wintrova působení na zdejší reálce.²⁸³

Na základě mnichovských rozhodnutí začala v roce 1938 evakuace českého obyvatelstva z pohraničí. Nové hranice okleštěného Československa procházely ve směru na západ pouhých deset kilometrů od Rakovníka. Již v polovině října 1938 začal také přesun studentstva středních škol z území, jež připadlo hitlerovskému Německu. Pro rakovnický ústav bylo administrativně rozhodnuto, že se mu přidělili studenti a také profesori reálných gymnázií v Karlových Varech, Chomutově a v Podbořanech. Řada profesorů a studentů ze „Sudet“, tak dočasně či natrvalo zakotvila právě zde. Do konce listopadu se přihlásilo 118 nových žáků a žákyň. Většinou přicházeli bez dokladů a přinášeli je teprve dodatečně nebo musely být jejich doklady ředitelstvím vyžadovány z evakuovaných škol. Během školního roku 1938/1939 se objevovali i další noví žáci a to nejen z původně přidělených měst, z Mostu, Duchcova nebo Chebu. Počet žáků se tedy neustále měnil, spousta z nich se navíc během školního roku přesouvala dále. S tím souvisely i časté změny profesorského sboru a velká neustálenost rozvrhu předmětů a hodin.²⁸⁴

²⁸² *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 31

²⁸³ Tamtéž, str. 31

²⁸⁴ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 32 - 33

Velmi obtížná situace nastala pro profesory, kteří museli opustit svá dosavadní působiště a nastoupit nouzovou službu. Dvanáct příchozích profesorů se rozdělilo na dvě skupiny. Jedna zůstala a spojila svůj další život se zdejším gymnáziem, druhá pokračovala dále. Samozřejmě zde byli i tací, kteří s politickou situací sympatizovali. Profesor zeměpisu a dějepisu Karel Ulrich začal otevřeně vystupovat se svými názory, které byly pozitivní vůči novému režimu. Na základě stížnosti rodičů na názory profesora Ulricha zahájilo vedení školy mezi žactvem vyšetřování a následně rozhodlo, že Karel Ulrich by měl rakovnické gymnázium opustit. Rychlý spád událostí a osudný 15. březen 1939 však způsobily, že byl prof. Ulrich opět dosazen zpět a stal se z něho jakýsi oddaný *strážce říšské myšlenky*. Na závěr školního roku 1938/1939 pak vyšla poslední výroční zpráva o činnosti ústavu, ale nesmělo se v ní již psát o veřejných událostech.²⁸⁵

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava se germanizační tlak stupňoval i na místním gymnáziu. Inspekce nad středními školami přešla plně do rukou nacistů a jejich pomahačů a zvláště striktním strážcem správného výkladu říšské nacistické ideologie se stal v českých zemích Gustav Werner, na něhož zavzpomínal i jeden z tehdejších studentů.²⁸⁶ Nacistická správa zasáhla samozřejmě i do dění v rakovnické škole. V prvních okupačních letech maturovaly poslední ročníky reálky a právě ve školním roce 1941/1942 vstoupila v platnost nacistická reforma, jež postihla studenty nyní již reálného gymnázia. Snížil se výrazně počet přijímaných žáků, takže ve školním roce 1943/1944 studovalo v devíti třídách 216 studentů a 75 studentek. V následujícím a posledním roce nacistické okupace zůstával počet zhruba stejný. Jedná se o výrazný rozdíl, jelikož v letech 1937/1938 navštěvovalo rakovnickou reálku 552 studentů.

Ani profesorům rakovnického gymnázia se nevyhnulo potupné prokazování árijského původu a rigorózně prováděná zkouška z německého jazyka. Navíc profesori zeměpisu a dějepisu nastupovali zvláštní *převýchovu* v Rankenheimu u Berlína, aby se ztotožnili s ideologií nového režimu. Mezi profesory zdejšího ústavu nebylo bezpečno. Již zmíněný Karel Ulrich se nejen ztotožňoval s nacistickým režimem, ale nejednou se zaměřil na své kolegy z profesorského sboru. Patřil mezi čelné funkcionáře fašistické Vlajky v Rakovníku a zasílal okresnímu hejtmanovi udavačské dopisy. Na základě jeho nařčení byli někteří profesori perzekuováni.²⁸⁷

²⁸⁵ Tamtéž, str. 33

²⁸⁶ Viz textová příloha č. 9

²⁸⁷ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 34

Během válečných let se v budově gymnázia tísnilo prakticky všichni studenti všech možných škol z Rakovníka, jelikož ostatní školní budovy sloužily mimo jiné jako lazarety pro vojáky Wehrmachtu. Počátkem roku 1945 se v prvním poschodí gymnázia usadilo nacistické vojsko a počátkem jara téhož roku se z části školní budovy stalo internační středisko desítek sovětských válečných zajatců. Za těchto podmínek nebyla normální výuka možná.

Již zmíněný inspektor Werner nechal z trestu přeložit na jiné ústavy tyto profesory: Štěpána Kubíka, Antonína Majera, Stanislava Reiniše, Františka Šteigera, Antonína Vaniše. V rámci tzv. totálního nasazení museli opustit školskou službu a nastoupit *na pomoc válečné výrobě* většinou od září 1943 mnozí další profesori a školník.²⁸⁸

3.1.2.3. Roky 1945 – 1955

Brzy po skončení války začalo vyučování i na rakovnickém gymnáziu. Konkrétně to bylo 29. května pro poslední maturitní třídy a 1. června pro všechny ostatní žáky. Netradičně byl tento školní rok zahájen v Tylově domě, protože školní tělocvična doposud sloužila jako skladiště. Postupně se na gymnázium vraceli perzekuovaní profesori a žáci. K 19. červenci, kdy skončil školní rok, navštěvovalo školu 303 žáků.

Souběžně proběhly první akty očisty. Zatímní správce ústavu profesor A. Krejčí byl zrušen funkce, s okamžitou platností byl suspendován také horlivý kolaborant Karel Ulrich. Ten se měl navíc postavit před mimořádný lidový soud, kterého se ovšem nedožil. Zemřel v průběhu vyšetřování v roce 1946. Před očištné komise byli postaveni i další profesori zdejšího reálného gymnázia. Kromě Krejčího a Ulricha to byl také Antonín Krejčí (st. profesor) a Adéla Šedivá. Všichni jmenovaní byli souzeni na základě dekretu prezidenta republiky č. 105/45 Sb.²⁸⁹

Druhá světová válka zanechala profesorům i žákům mnoho problémů. Bylo třeba urychleně napravit škody a křivdy protektorátního školství a umožnit všem postiženým žákům, aby co nejrychleji mohli ve studiu pokračovat a studia dokončit.²⁹⁰

²⁸⁸Tamtéž.

²⁸⁹Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

²⁹⁰*Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 35

Studenti, kteří byli v dobách nacistické okupace vyřazeni ze studia, nastupovali o dva až tři ročníky výš, aby jim alespoň z části byla odčiněna křivda. Neměli samozřejmě všechny znalosti a tato třídní nevyrovnanost znamenala pro vyučující vážné obtíže ve výuce. Celkově postihlo profesorský sbor spousta změn. Někteří jeho členové nastoupili na jiné školy, případně odešli pracovat do jiných odvětví. Tato absence profesorů měla být vyřešena tím, že byli o pomoc požádáni profesori na odpočinku.²⁹¹

Dne 11. září 1945 zaslalo rakovnické gymnázium Zemské školní radě seznam škod způsobených okupací.²⁹² Škody přesáhly celkové částky sto tisíc korun. Poškozeno bylo zařízení i vybavení školy. Stejně tak knihy a učebné pomůcky, sbírky dějepisné a zeměpisné. Nejvíce utrpěla žákovská knihovna, hlavně kvůli vyřazování knih.²⁹³

Statistické údaje žactva byly zaznamenány do dotazníku požadovaného ministerstvem školství a osvěty. Gymnázium navštěvovalo celkem 348 studentů, z toho 238 chlapců a 110 dívek. Kromě dvou studentů ukrajinské národnosti se jednalo o Čechy. K římskokatolické církvi se hlásilo 160 studentů, 119 k církvi československé aj. Povinnosti obce vůči škole byly omezené, jelikož obec odevzdala budovu školy přímo reálce. Měla však povinnost v případě živelné pohromy obstarat potřebné učebny. Do dotazníku bylo také zaznamenáno, že se zde vyučovalo ruštině a francouzštině. Celkem zde vyučovalo 21 profesorů, z toho pouze jeden trvale ustanovený.²⁹⁴

Ve školním roce 1945/1946 byla situace lepší a stabilnější než v předchozím roce. Tento rok se nesl ve znamení stého výročí narození Zikmunda Wintera. Stejně jako na jiných gymnáziích se situace ani na rakovnickém gymnáziu neustálila až do roku 1948, který odstartoval další změny.²⁹⁵

Jak již bylo vysvětleno v předchozích kapitolách, roku 1948 byl vydán zákon o jednotné škole. Školní rok 1948/1949 tak na rakovnickém gymnáziu proběhl ve znamení realizace tohoto zákona. Z nižších tříd gymnázia zůstaly pro tento školní rok třídy čtvrté, žactvo ostatních nižších tříd přestoupilo na školy druhého stupně. Pro žáky vyšších tříd gymnázií se zpracovávaly nové prozatímní osnovy. Celkový počet žáků gymnázia se

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Konkrétně viz obrazová příloha č. 22

²⁹³ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 36

snížil a dosahoval počtu 162²⁹⁶, což je méně, než bylo studentů po válce.²⁹⁷ Na toto období zavzpomínal i jeden ze studentů.²⁹⁸

Hned 28. února 1948 byl při zdejšímu gymnáziu zřízen akční výbor. Jako první řešil výbor případ Miloše Sýkory, který dostal rozkaz, aby se odebral na nucenou dovolenou. Důvodem bylo, že Sýkora během manifestační stávky dne 24. února 1948 hlasoval proti rezoluci přijaté na sjezdu závodních rad v Praze dne 22. února toho roku. Výše jmenovaný vystoupil s požadavkem, aby byl k rezoluci připojen dodatek, že úhrada úpravy platů státních a veřejných zaměstnanců má být vzata z ušetřených peněz po provedené restrikci. Místní akční výbor následně shledal toto prohlášení kladným iniciativním návrhem. V případě, že by Sýkora prohlášení podepsal, bylo akčním výborem doporučeno zrušení jeho dočasné rehabilitace.

Dále se projednával případ Františka Šteigra, jenž musel také nastoupit na nucenou dovolenou. Akční výbor na základě několika prohlášení dospěl k závěru, že mu není možno vyslovit důvěru. Věc pak dále přenechal akčnímu výboru při MMV a MŠU. Nedůvěra byla podporována písemným prohlášením podaným prof. Františkem Havlíčkem, suplentem zdejšího gymnázia. Ten tvrdil, že ve sborovně došlo ke slovní přestřelce mezi ním a Šteigrem. Důvodem mělo být Havlíčkovy prohlášení, že studenti mohou těžko pozitivně smýšlet o stávajícím režimu, když je učí lidé, kteří režimu nedůvěřují. Na adresu těchto profesorů Havlíček dále prohlásil, že mu přijde absurdní, aby tito profesori středních škol nadále setrvali ve státních službách. Dále se odehrálo následující: *„Na to vystoupil Dr. Fr. Šteiger a měl ostrou slovní půtku s podepsaným. Po odchodu podepsaného podle slov zúčastněných nazval jej Dr. Šteiger denunciantem a Ulrichem (místním udavačem gestapa za okupace), se kterým není možno spolupracovat a že použije svého vlivu k jeho odstranění.“*

Další zápis zdůvodňující vyslovení nedůvěry vůči Šteigerovi zněl takto: *„Při zmince o podpisové akci, kterou podnikala žákovská samospráva pro navrácení Dr. Fr. Šteigera na ústav, uváděli někteří žáci VI. tř. (Kubička, Fišerová), jakož i někteří žáci ze třídy VII., že Dr. Fr. Šteiger při hodinách chemie často uváděl politické narážky př. při řeči přešel na atomovou energii, pak na atomovou pumu, pak se zmínil o konferenci, kde Rusové řeknou, že atomovou pumu mají, ač ji nemají – říkal, že Stalinovy závody nevynášejí – jindy o*

²⁹⁶ Přesné počty studentů rakovnického gymnázia viz obrazová příloha č. 23

²⁹⁷ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 37

²⁹⁸ Viz textová příloha č. 10

uranové rudě zmínil, že oni nám to odtahají na pokusy a my tu nebudeme mít ani na léčení.“

V rámci zřízení akčního výboru bylo nutné, aby mu byla jednotlivými členy sboru vyslovena důvěra. Toho se však členové akčního výboru nedočkali od výše zmíněného Františka Šteigra, dále Jana Malocha, Antonína Vaniše a Gabriely Vanišové. Poslední dva jmenovaní byli navíc podrobeni dalšímu vyšetřování. Následně bylo ustanoveno, že Vanišová svým celkovým chováním a svými výroky nikdy ve sboru neprojevila kladný postoj ke stávajícímu lidově demokratickému zřízení. Ke všemu podněcovala kolegy, aby nehlasovali pro rezoluci a stavěla se za odstoupivší ministry. Doslova prohlásila, že pokud se tito ministři nevrátí, pak nastane diktatura. V zápise se píše: *„Kolega Havlíček prohlásil, že je lepší diktatury lidu, než diktatura buržoazního kapitálu. Gabriela Vanišová projevila nesouhlas, odešla, načež prohlásila, že je tak rozrušena takovými názory, že nemůže učit a odebrala se domů.“*

Antonín Vaniš byl obviněn hned z několika bodů. Dovolil si požadovat klavír z Dělnického domu zabavený z jedné německé vily s poznámkou, že Dělnický dům už přeci jeden klavír má. Navíc byl obviněn z toho, že nespravedlivě známkuje francouzské diktáty. Některým studentům měl údajně nadržovat a jiné záměrně srážet. Navíc při vypůjčování knih žákům z žakovské knihovny záměrně zamlčoval a nevydával díla sovětských autorů.

Bizarní obvinění bylo vzneseno i proti Janu Malochovi. Údajně nic moc nenaučil, nedostatečně a nespravedlivě známkoval a školní povinnost konal málo svědomitě.

Z usnesení akčního výboru bylo vyloučeno i několik studentů pro nepřátelský postoj k lidově demokratickému zřízení. Konkrétně můžeme jmenovat Marcelu Kropáčkovou, žákyni VI. třídy. Ta byla ze studia vyloučena úplně. Studentu VII. Třídy Oldřichu Strnadelovi bylo ze stejných důvodů doporučeno přestoupit na jiný ústav.²⁹⁹

Z doložené zprávy je možné usoudit, že bezprostředně po únoru 1948 došlo k okleštění svobod učitelského povolání. Zároveň došlo k obrovské vnitřní diferenciaci v rámci učitelského stavu, což zapříčinilo jeho postupný pád. Učitel se stal pouhým prostředkem k dosažení cíle, jímž byla ideologicky podmíněná výchova budoucích generací. Navíc se musel mít neustále na pozoru před svými kolegy i studenty.

²⁹⁹ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 532, signatura II 5d, karton číslo 92, všeobecná jednání o středních školách: nové učební osnovy, rodičovská sdružení, rodičovská sdružení, akční výbory aj, číslo jednací 856

Zákon z roku 1953 kladl na učitele mimořádné nároky, zároveň se s přechodem na nový typ školy výrazně rozšířil dosavadní pedagogický sbor o učitele vyučující v 1. až 8. postupném ročníku. Stávající budova přestávala nárokům stačit a musela být různě upravována. Rušily se např. knihovny a místo nich vznikaly nové učebny.³⁰⁰ Jako první byl zrušen kreslířský kabinet, hned po něm obec knihovny. Všechny knihy byly nouzově umístěny v různých částech budovy, část z kreslířského kabinetu našla své místo na půdě.³⁰¹

3.1.2.3.1. Učitelé zproštění obvinění z kolaborace

V okresním archivu v Rakovníku se nachází složka obsahující jména učitelů odsouzených po druhé světové válce za kolaboraci. Po vznesení dotazu na Archiv bezpečnostní složek se podařilo dopátrat všechna čtyři jména.³⁰² Ve třech případech se jedná o učitele měšťanských a obecných škol, protože však je tato práce zaměřena na učitele středních škol, pozornost bude věnována osobě čtvrté. Tou je školní inspektor působící na Rakovnicku.

Školní inspektor Josef Hrubeš, narozený 25. listopadu 1892 v Horušicích, působil během druhé světové války na Rakovnicku. Než se stal inspektorem, byl ředitelem hlavní školy ve Velímě v okrese Kolín. Nalezneme o něm záznam v *Presidiu české zemské školní rady*, kde je doloženo potvrzení o jeho árijském původu z roku 1941. Právě v tomto roce totiž Hrubeš složil zkoušku inspektorských čekatelů a byl zapsán do seznamu čekatelů na místa okresních školních inspektorů. Z toho důvodu musel být prověřen. V dokumentu o státoobčanské spolehlivosti a zachovalosti se doslova píše: „*Politicky podle svého udání organisován nebyl a politickou činnost nevyvíjel a ve zdejších spisech není žádných zápisů, které by nasvědčovaly opaku. V pohraničí byl služebně přidělen, není zde však záznamů o tom, že by jeho poměr k příslušníkům německé národnosti byl negativní.*“ To samé potvrzuje i vyšetřování policejního agenta Václava Roztočila.³⁰³ Ten prošetřuje Hrubeše z důvodu koupi domu v Poděbradech, kam se chtěl na penzi odstěhovat. Ve

³⁰⁰ *Reálka – gymnázium 1883 – 1983*. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983, str. 37

³⁰¹ *140 let reálky – gymnasia v Rakovníku*. Rakovník: Nákladem gymnázia Rakovník, 1973, str. 23

³⁰² Viz obrazová příloha č. 24

³⁰³ Národní archiv v Praze, fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium 1941 – 1950, značka fondu PP 1941 – 1950, karton 1624, signatura H 211/5

svém hlášení napsal: „*Po stránce mravní, jakož i státně politické, nestává zde proti němu žádná závada.*“³⁰⁴

V roce 1946 se o Hrubeše začala zajímat *Zemská ústředna státní bezpečnosti* s připomínkou, aby se případu věnovalo okresní velitelství SNB³⁰⁵ zvláště pozorně a aby bylo postupováno prozíravě. Důvodem byla zjištěná korespondence s Emanuelem Moravcem, bývalým ministrem protektorátu Čechy a Morava. Konkrétně se jednalo o dva telegramy zaslané Hrubešem Moravcovi a o dvě děkovné odpovědi zaslané jménem ministra zpět. V telegramech oslovuje Hrubeš Moravce jako „*slovutného pana ministra*“ a ujišťuje ho o své loajalitě s příslibem, že bude pracovat v jeho duchu a podle jeho zásad.³⁰⁶

V roce 1947 se Josefem Hrubešem začala zabývat očistná komise. Ta byla zřízena pro veřejné zaměstnance. Podle usnesení očistná komise odmítla zavést očistné řízení s Josefem Hrubešem, jelikož by toto řízení ve smyslu dekretu č. 105/45 Sb. muselo být zahájeno na základě kárného oznámení služebního úřadu. Jakožto inspektor spadl Hrubeš pod Zemskou školní radu v Praze a ta žádná taková opatření vůči němu neučinila.³⁰⁷

Z této části práce vyplynulo, že učitel by měl být v první řadě objektivní a nestranný. Neměl by spolupracovat s režimem a vnucovat takové myšlenky studentům. Jeho vlastní aktivity by neměly zasahovat do života školy a ovlivňovat studenty. Výše uvedený případ kolaborace je zajímavým dokladem jednoho lidského osudu v rámci jedné nelehké dějinné epochy, jež zasáhla všechny složky obyvatelstva.

3.1.2.3.2. Přesazování učitelů do pohraničí

Specifickým pramenem dokreslujícím historii rakovnického okresu je dochovaný materiál týkající se přesazování učitelů do pohraničí po skončení druhé světové války. Nakolik se jednalo o povinnosti, či bylo toto rozhodnutí zcela dobrovolným rozhodnutím učitelů?

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ **SNB** = sbor národní bezpečnosti

³⁰⁶ Archiv bezpečnostních složek, signatura 315-57-64

Viz obrazová příloha č. 25

³⁰⁷ Archiv bezpečnostních složek, spis OK – Praha 119/47

Viz obrazová příloha č. 26

Faktem zůstává, že dne 11. února 1946 byl Zemské školní radě doručen dopis od okresního školního výboru v Rakovníku týkající se úbytku 115 učitelů v okrese. Místní okresní školní inspektor si v něm stěžoval na to, že dochází k systematickému úbytku učitelů, kteří však nejsou nikým nahrazováni. Žádal zde proto o to, aby již další učitelé nebyli přesazováni do pohraničí.³⁰⁸

Situace byla tedy nejen v pohraničí, ale i ve vnitrozemí nelehká. Snaha obsadit uvolněná místa v prakticky celém pohraničí si vybírala svou daň ve vnitrozemí, kde způsobila působila zmatek v rámci učitelských sborů.

Je třeba upozornit na to, že okresní školní rady byly povinny sestavovat seznamy učitelů a učitelek působících v jejich okresech. Tyto seznamy byly děleny na učitele vhodné a nevhodné pro službu v pohraničí. Dále rozdělovaly čitele na ty, jejichž služební doba nepřekročila deset let a na ty sloužící pět až patnáct let.

Podle seznamu učitelů, jejichž služební doba nepřekročila deset let, si můžeme udělat jasný obrázek o tom, do jaké míry bylo přesazování do pohraničí dobrovolné. Z třiceti sedmi uvedených mužských jmen se totiž pouze tři přihlásili dobrovolně.³⁰⁹

Další selekce učitelů, kteří měli být posláni do pohraničí, probíhala na základě zjištění jejich rodinného stavu. Zachovaly se nám tak seznamy svobodných, bezdětných ženatých, ženatých s jedním dítětem, ženatých se dvěma a více dětmi. Domníváme se proto, že tak jak jdou seznamy za sebou, byla zachovávána i preference přesazování do pohraničí. Svobodní učitelé byli zhodnoceni jako nejvhodnější pro potřeby obsazení učitelských míst v pohraničí. Zajímavostí je, že seznamy rozdělovaly učitelky pouze na svobodné a vdané. Žádná z uvedených učitelek totiž neměla děti.³¹⁰

Je třeba dodat, že každý seznam obsahuje zároveň poznámku se jmény učitelů, kteří se ke službě v pohraničí nehodili. U každého jména je i odůvodnění, proč byli nevhodnými kandidáty. Výjimkou nejsou ani poznámky o tom, že někteří učitelé sami žádali Zemskou školní radu o zproštění povinnosti přesunu do pohraničí.

U některých učitelů bylo uvedeno i jejich nové působiště, případně místo, kam měli být posláni. V drtivé většině se jednalo o města v „Sudotech“, hlavně Most,

³⁰⁸ Viz obrazová příloha č. 27

³⁰⁹ Viz obrazová příloha č. 28

³¹⁰ Viz obrazová příloha č. 29

Chomutov, Karlovy vary, Litoměřice, Ústí nad Labem, Teplice.³¹¹ Je to zcela logické. Jedná se totiž o města s tradiční německou většinou, tedy o města, v nichž byla německá gymnázia, která byla po válce přeměněna na česká. Nebo, jako v případě Chomutova, kdese české gymnázium stalo kontinuálním pokračovatelem toho německého.

Z toho vyplývá, že přesazování učitelů do pohraničí bylo z větší části na bázi nedobrovolné. Učitelé neměli možnost do něj příliš zasahovat. Mohli žádat o to, aby přesazování nebyli, ale málokdy jim bylo vyhověno. Dalo by se říct, že v první fázi se jednalo o *divoké* přesazování, jelikož se moc nevěnovala pozornost tomu, kolik učitelů zůstane ve vnitrozemí. Záleželo pouze na tom, aby byly personálně obsazeny školy v pohraničí. Druhá fáze pak byla mírnější. Samotné školy žádaly o to, aby jim již žádní učitelé nebyli přesazováni.

3.2. „Sudety“

Zcela specifické téma představují gymnázia z oblasti „Sudet“. Ve většině případů se totiž jedná o školy původně německé, popřípadě zcela nově vytvořené. V rámci práce bude pozornost zaměřena hlavně na gymnázia v Chomutově a v Kadani. Obě tato gymnázia se nachází na bývalém území „Sudet“. Oproti gymnáziím ve Středočeském kraji měla, co se týče učitelů, poněkud odlišné osudy.

3.2.1. Chomutov

Město Chomutov leží v Ústeckém kraji, konkrétně 49 km jihozápadně od Ústí nad Labem. První zmínka o tomto městě pochází z 28. března 1252, kdy Bedřich, syn Načeradův, daroval Chomutov Řádu německých rytířů. Ti si zde zřídili roku 1252 svou komendu.³¹²

Ačkoliv většina místních názvů, vodních toků a kopců poukazuje na slovanský původ, byly dějiny Chomutova těsně spjaty s Němci. Důkazy o tom pocházejí již ze 13. století. Od této doby zde mělo německé obyvatelstvo převahu až do roku 1945, kdy byl jeho počet důsledkem druhé světové války značně zredukován. Zajímavostí je, že poslední české nápisy v kronice pocházejí z 15. století. Češi tu začali hrát

³¹¹ Viz obrazová příloha č. 30

³¹² BINTEROVÁ, Zdena a kol., *Dějiny Chomutova*, Chomutov: MěÚ Chomutov, 1997. str. 7

významnější roli až v 19. století, kdy sem přicházeli hlavně za prací související s rozvojem průmyslu a železnice.³¹³

Po roce 1945 tak na Chomutovsku vzniká situace zcela odlišná od té ve střední části Čech. Do Chomutova se vrátili Češi, kteří odtud byli před válkou vyhnáni, a s nimi sem přišlo velké množství těch, kteří měli znovu osídlit české pohraničí.³¹⁴ Tím v otázce školství vznikla naprosto unikátní situace. České školství tu bylo do počátku války pouze menšinové.³¹⁵ Pro obnovu školství v této oblasti bylo tedy nutné zajistit učitele.

3.2.1.1. Tradiční německé gymnázium

Tradice gymnázia v Chomutově je hluboce zakořeněná. Místní gymnázium bylo totiž jedno ze tří českých pobělohorských gymnázií, spolu s gymnázií v Českém Krumlově (1584) a Jindřichově Hradci (1594). Jeho založení v roce 1589 – 1591 bylo zejména záležitostí významných osobností z řad katolické šlechty.³¹⁶

Jiří Popel z Lobkovic přivedl jezuity³¹⁷ do Chomutova v roce 1589. Podle toho, co napsal Bohuslav Balbín ve svém díle „*Miscellanea historica regni Bohemiae*“, to byl také Lobkovic, kdo osobně vypracoval plány na výstavbu jezuitské koleje. V jejím sousedství byl postaven i „*domus pauperum*“ neboli seminář pro zaopatření jednoho sta chudých studentů,

³¹³ PACHNER, Jaroslav. *Chomutov*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006, str. 5

³¹⁴ PACHNER, Jaroslav. *Chomutov*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006, str. 5

³¹⁵ **Menšinové školství** tvoří v rámci školské organizace jak vnějším, tak i vnitřním obsahem samostatnou a svéráznou složku národního školství. Svými kořeny tkví v národnostních zápasech v bývalém Rakousku a zejména v úsilí Čechů, aby byl zachován článek XIX. základního zákona státního. Podle něho v zemích, v nichž bydlí několik národností, měla být veřejná učiliště zřízena tak, aby každý měl příležitost vzdělávat se ve své řeči a nikdo nebyl nucen učit se druhému jazyku zemskému. Definice viz: CHLUP Otokar, KUBÁLEK Josef, UHER Jan. *Pedagogická encyklopedie díl I*. Praha: Novina, 1938. str. 252

³¹⁶ BOBKOVÁ – VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, str. 58

³¹⁷ **Jezuité** = duchovní řád založený Ignácem z Loyoly viz OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XIII., Praha: Paseka/Argo, 1998, str. 285

nesoucí od roku 1623 jméno sv. Františka Xaverského (dnešní oblastní muzeum).³¹⁸

V první polovině 20. století prošlo místní gymnázium celou řadou změn. Roku 1909 bylo zestátněno po sérii dlouhých jednání a stalo se „c. k. státním gymnáziem“ (K. k. Staats – Gymnasium). Osecký klášter byl zavázán k tomu, aby mu poskytoval osm profesorů. Ve školním roce 1911/12 se mezi studenty poprvé objevily i dívky, mohly však být přijímány pouze jako „hospitující“ žákyně. Teprve od školního roku 1925/26 vyučovali na gymnáziu výhradně laičtí profesori. Navíc roku 1930 získalo gymnázium nový statut a to reálné gymnázium.³¹⁹

Na počátku 20. století bylo stále evidentnější, že pro gymnázium byly prostory bývalého jezuitského semináře zcela nedostatečné. Seminární budova od konce 16. století prodělala nepatrné změny a pro potřeby gymnázia byla zcela nevhodná. V roce 1919 tak městské zastupitelstvo rozhodlo o tom, že do tří let bude postavena nová budova. Vybrána byla tři místa, mimo jiné i tzv. Trägerova zahrada na Vinohradském kopci u silnice do Jirkova a Mostu.³²⁰

Realizace záměru výstavby nové budovy byla oddálena první světovou válkou a budova gymnázia byla v čím dál horším stavu. To charakterizoval roku 1925 i místní starosta Ernst Storch slovy: „*Stavební prohlídka zjistila, že gymnázium není zcela zchátralé a na spadnutí. To je však také jediná potěšující věc, která se o něm dá říci.*“ V roce 1927 se tak znovu začalo vybírat vhodné místo pro gymnázium a Trägerova zahrada byla odmítnuta s tím, že kvůli nevhodnému terénu by odhadované náklady na stavbu byly asi o čtvrtinu vyšší než na jiných místech. Přes všechny spekulace to však byla Trägerova zahrada, kde bylo nakonec v letech 1929 – 1931 postaveno nové gymnázium.³²¹

Projekt vytvořili profesor německé technické vysoké školy v Praze Artur Payr a ředitel chomutovského městského stavebního úřadu ing. Ernst

³¹⁸ PACHNER, Jaroslav. RAK, Petr. *Chomutovem krok za krokem*. Ústí nad Labem: Nakladatelství Kristýny Kaiserové, 2011, str. 23

³¹⁹ *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 14

³²⁰ PACHNER, Jaroslav. RAK, Petr. *Chomutovem krok za krokem*. Ústí nad Labem: Nakladatelství Kristýny Kaiserové, 2011, str. 58

³²¹ Tamtéž, str. 58 - 59

Landisch. Jednalo se patrně o největší stavbu meziválečného Chomutova. Výuka v ní byla zahájena dne 9. září 1932.³²² Přestěhování do nové budovy představovalo obrovskou událost. Předpokládalo se, že školní budova bude mít 12 tříd, což bylo na tehdejší poměry více než velkorysé.³²³

V této době se také projevovalo, jak úzce je spjata město a tato škola. Den znovuotevření gymnázia byl více než slavnostní a sjelo se na něj mnoho absolventů. Ze závěru projevu ředitele školy při loučení si citujme následující: „Zanechávám zde jednoho svědka těch časů, starou gymnaziální věž, odkud v dřívějších dobách žáci zdravili jaro a která zůstane i v budoucnosti symbolem města Chomutova, příznivě nakloněného vzdělání.“³²⁴

Z období válečných let jsou k dispozici pouze třídní a maturitní výkazy. Za války se gymnázium nazývalo *Oberschule für Jungen* (vyšší škola pro chlapce), ačkoliv ho dál navštěvovaly i dívky. V maturitních výkazech často nalezneme poznámky: padl na jižním úseku fronty, padl u Charkova atd. Mladší žáci zase měli mnoho absencí kvůli „*službám v Hitlerjugend*“. Válka se odrážela dokonce i v maturitních otázkách, jako byla Velkoněmecká idea a její uskutečnění v Třetí říši a jiné podobně formulované otázky. Poslední zpráva o německém gymnáziu v Chomutově máme z 10. února 1945, kdy zde maturovalo celkem 16 studentů.³²⁵

3.2.1.2. České gymnázium

3.2.1.2.1. Vznik a počátky

České střední školství jako takové se v Chomutově začalo rozvíjet teprve po vzniku Československé republiky. O českém školství máme zprávy již z roku 1886, kdy řídící učitel Klecanda z Teplic žádal Ústřední matici českou a zřízení české školy v Chomutově. Jeho úsilí nebylo naplněno a

³²² Tamtéž, str. 59

³²³ JEŽIL František, MICKA Jan, ZLÁMALOVÁ Marie. *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 15 - 16

³²⁴ Tamtéž, str. 16

³²⁵ Tamtéž, str. 16 - 17

podobně dopadl i pokus z roku 1901 o zřízení české jazykové školy. První ryze česká škola tak v Chomutově vznikla až po první světové válce.³²⁶

Průlomem pro českou vzdělanost v Chomutově se stal až školní rok 1935/1936, kdy Ústřední matice školská zřídila v tomto městě Československé reálné gymnázium a otevřela jeho první třídu. Byla to vůbec první a až do roku 1945 jediná česká střední škola v tomto okrese. Přes veškeré obtíže spojené s jeho založením gymnázium fungovalo dobře. Bylo otevřeno jako Československé spolkové reálné gymnázium Ústřední matice školské v Chomutově, ale 18. listopadu 1937 bylo zestátněno. Nadále pak gymnázium používalo název Státní československé reálné gymnázium v Chomutově, v jeho čele stál po celou dobu ředitel Miroslav Hájek.³²⁷

Dne 1. září 1935 se tedy otevřelo toto gymnázium, které stále nemělo svou vlastní budovu. První třídy byly nakonec umístěny v budově Masarykovy školy, čímž se zhoršily vyučovací podmínky pro všechny žáky a studenty. Na mysl tedy logicky přišla výstavba budovy českého gymnázia. Ačkoliv jednání probíhala na úrovni místních orgánů, mimo jiné i s ministerstvem školství a národní osvěty, tak efekt do roku 1938 nebyl žádný. Nakonec ministerstvo školství uvolnilo určitou finanční částku na pronájem dvou místností v domě čp. 254 v Dlouhé ulici za roční částku 15 tisíc korun.³²⁸

Ve školním roce 1936/1937 mělo gymnázium 3 ročníky a třetí ročník dokonce tvořily dvě třídy.³²⁹ Dvě třídy se vyučovaly v Dlouhé ulici a dvě stále ve stísněných podmínkách na Masarykově škole, kde se o budovu dělily s I. obecnou školou se šesti třídami, měšťanskou školou s osmi třídami a živnostenskou školou pokračovací se dvěma třídami. Třídy byly přeplněné a zcela nevyhovovaly podmínkám. Ke konci tohoto školního roku dosáhl

³²⁶ JEŽIL František, MICKA Jan, ZLÁMALOVÁ Marie. *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 19

³²⁷ MERTOVIŠ Štěpánka. *České reálné gymnázium v Chomutově 1935 – 1938*, In: Památky – příroda – život, 2002, ročník 34. str. 19

³²⁸ JEŽIL, František. *České gymnázium v Chomutově*. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 19

³²⁹ Tamtéž.

celkový počet žáků českého gymnázia 141 žáků.³³⁰ V tomto školním roce měl pedagogický sbor pouze 6 členů, ale během školního roku 1937/1938 se jejich počet zvýšil na 9. Nejprve se při vyučování užívalo prostorů Masarykovy obecné a státní školy v Chomutově, ale kvůli narůstajícímu počtu žáků muselo být pronajato 8 místností v domě čp. 254 v Dlouhé ulici. Bylo to opatření pouze provizorní, které nápadně připomínalo provizorium českých škol před rokem 1918. Vhodnou stavební parcelu pro novou školní budovu se podařilo získat v březnu 1938. O půl roku později, tedy v září 1938, však gymnázium zaniklo z důvodů okupace a odtržení pohraničí.³³¹

České gymnázium mělo umožnit středoškolské vzdělání v mateřském jazyce především dětem z české menšiny žijící v tomto okrese. Tato menšina nebyla příliš velká a do r. 1918 nepřekročila 3% z celkového počtu obyvatel. V roce 1921 se při sčítání lidu k československé národnosti hlásilo 8,42% obyvatel chomutovského okresu a roku 1930 to bylo 13,08%.³³² Do prvního ročníku výuky nastoupilo 79 dětí, jednalo se především o české děti z Chomutovska, Žatecka a Mostecka. Zajímavostí je, že v každém ročníku českého gymnázia studovali 3 až 4 studenti německé národnosti. Usuzujeme z toho, že tito studenti byli pravděpodobně židé, jelikož ti tvořili 2,58 % z celkového počtu studentů. České reálné gymnázium nepředstavovalo jedinou možnost středoškolského vzdělání na Chomutovsku, bylo ovšem jedinou možností, jak získat středoškolské vzdělání v češtině. V Chomutově bylo od roku 1930 německé gymnázium, které navazovalo na tradici jezuitského gymnázia. Jeho nová budova z roku 1932 je nynější školní budovou chomutovského gymnázia.³³³ Dále bylo německé gymnázium v Kadani a arcibiskupské gymnázium v Doupově. Navíc zde byly další dvě odborné

³³⁰ JEŽIL, František. České gymnázium v Chomutově. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 19

³³¹ MERTOVIŠ Štěpánka. *České reálné gymnázium v Chomutově 1935 – 1938*, In: *Památky – příroda – život*, 2002, ročník 34. str. 19 - 20

³³² Tamtéž, str. 19

³³³ Viz obrazová příloha č. 31

střední školy a to střední průmyslová škola v Chomutově a střední zemědělská škola v Kadani, obě samozřejmě s vyučovacím jazykem německým.³³⁴

Profesorský sbor v těchto letech tvořili ředitel školy Miroslav Hájek, tři vyučující náboženství, čtyři zatímní státní profesori: Kamila Korejsová (němčina, latina), Miroslav Mužík (zeměpis, dějepis, tělocvik), Karel Šedivý (matematika, fyzika, rýsování), Karel Trunečka (český jazyk, dějepis a zeměpis). Dále zde vyučoval státní profesor dr. Karel Gisshübel (český jazyk, německý jazyk).³³⁵

3.2.1.2.2. Gymnázium v letech 1945 – 1948

Průběh poválečných let byl zaznamenán ve výroční zprávě gymnázia nacházející se v okresním archivu v Kadani. Není divu, že v jediné zprávě se zrcadlí vývoj celých tří let, období po skončení druhé světové války se totiž vyznačovalo v oblasti „Sudet“ chaosem. Proběhla konsolidace situace a české gymnázium tak mohlo být znovu otevřeno.

Zřízeno bylo rozhodnutím ministerstva školství a osvěty ze dne 25. srpna 1945 s právní platností od 1. září 1945. Otevřeno bylo všech osm tříd, ovšem počty žáků značně kolísaly a měnily se v průběhu celého prvního školního roku. Víme však jistě, že na konci školního roku studovalo na gymnáziu 239 studentů, z toho 87 dívek.³³⁶

V rámci zkoumaných fondů není možno dohledat žádné zprávy, které by poskytly informace o zřízení očístných a disciplinárních komisí pro „sudetská“ gymnázia. Jednalo se o instituce za války německé, proto zde nemohly být žádné komise. Školy byly obsazeny úplně jiným personálem. České gymnázium bylo zrušeno se zřízením Protektorátu Čechy a Morava, nebylo tedy koho soudit.

Zemské školní radě zaslalo nově vzniklé české gymnázium navazující na tradice toho německého zprávu dne 11. září 1945. Ta se týkala škod způsobených během okupace. Celková škoda byla vyměřena na 265 tisíc.

³³⁴ MERTO VÁ Štěpánka. *České reálné gymnázium v Chomutově 1935 – 1938*, In: Památky – příroda – život, 2002, ročník 34. str. 19 - 20

³³⁵ JEŽIL, František. *České gymnázium v Chomutově*. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 19 - 20

³³⁶ Tamtéž., str. 20

Školní budova byla v pořádku, zařízení v ní bylo poškozeno. Sbírky byly kompletně rozkradeny a to, co zbylo, bylo poškozeno. Problém představovaly také žakovská i profesorská knihovna. Obě byly kompletně vybaveny německými tituly. Pro českou školu tak byly zcela nepoužitelné.³³⁷ Navíc ředitelství muselo podat hlášení o tom, že se nevyskytly žádné škody způsobené brannými silami Spojených států amerických. Jednalo se o celkem úsměvné prohlášení, jelikož chomutov byl osvobozen sovětskou armádou nikoliv americkou.³³⁸

Druhý školní rok po válce přinesl stabilizaci poměrů, protože již nedocházelo k hromadným přesunům obyvatelstva a tedy ani žactva. Na počátku školního roku tak nastoupilo 320 studentů ve dvanácti třídách. Sekunda, sexta, septima a oktáva měly po jedné třídě, ostatní ročníky po dvou.³³⁹

Podle údajů zaznamenaných ve fondu zemské školní rady týkající se statistiky žactva lze vyvodit, že gymnázium navštěvovalo celkem 328, nikoliv 320 studentů, z toho 211 chlapců a 117 dívek. Kromě tří studentů hlásících se ke slovenské národnosti, jednoho Litevce a jedné Švýcarky, se jednalo výhradně o Čechy. K římskokatolické církvi se hlásilo 221 studentů a 61 k církvi československé. Závazky obce vůči škole nebyly v tomto školním roce doposud ujasněny. Předpokládalo se, že budou stejné jako v době fungování německého gymnázia. Navíc se na ústavu vyučovalo angličtině. Celkové počty učitelů nejsou uvedeny.³⁴⁰

Ve třetím školním roce 1947/48 se počty žáků prakticky vůbec neměnily. Až v této době klesá počet přestárých studentů, kteří v důsledku války nemohli vzdělání dokončit v řádně stanovený čas.

Proměnami procházel také učitelský sbor. Stejně jako u žáků i zde si stabilizace vyžádala celé tři roky. Nesmíme zapomínat, že gymnázium bylo

³³⁷ Viz obrazová příloha č. 32

³³⁸ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

³³⁹ JEŽIL, František. *České gymnázium v Chomutově*. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 20

³⁴⁰ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

znovuobnovené a navíc české v budově tradičně německého gymnázia. Bylo tedy nutné, aby sem byli umístěni učitelé z vnitrozemí. Ať už dobrovolně nebo příkazem. V roce 1945 na gymnázium nastupuje celkem 15 učitelů. Po roce však dva odešli, zatímco osm nových přistoupilo. Ve třetím roce odešel jen jeden profesor a sedm jich nastoupilo. Je třeba zdůraznit, že mezi nimi byly i pomocné síly na část úvazku, jako např. učitel náboženství, těsnopisu, domácích nauk. Na konci školního roku 1947/48 zde působilo celkem 22 pedagogů.³⁴¹

Škola byla těsně spjata s poválečnou obnovou Československa. Není tedy divu, že se pořádaly různé sbírky a konaly se početné brigády. Těchto brigád se účastnili studenti i profesori. Jednalo se například o sklizeň brambor, řepy, zeleniny, o prázdninách žně, sklizeň chmele, dobývání rašeliny atd. Uspořádalo se i bezpočet vzpomínkových akcí, organizovány byly přednášky a besedy pro žáky.

Běžnou praxí po únoru 1948 bylo zakládání akčních výborů při školách. V kadaňském archivu, ani ve fondech zemské školní rady žádné takové zprávy týkající se chomutovského gymnázia nalezeny nebyly.

České gymnázium v Chomutově zcela přirozeně po válce přejalo roli, jež několik stovek let zaujímal to německé. Stalo se nezbytnou a významnou složkou kulturního a společenského dění ve městě.³⁴²

3.2.1.2.3. Gymnázium v letech 1948/1949 – 1952/1953

Školský zákon z roku 1948 zasáhl i do fungování chomutovského gymnázia. Zmenšil se počet tříd i žáků a došlo k obměně vyučujících. Ještě ve školním roce 1948/1949 bylo v pěti ročnících osm tříd se 142 žáky, ale již v dalším roce má gymnázium pouze čtyři třídy s neustále klesajícím počtem žáků.

Za celých pět let existence čtyřletého gymnázia působili na škole celou dobu jen tři profesori: Jan Bárta, Milan Jindra a Jan Stránský. Čtyři roky

³⁴¹ JEŽIL, František. České gymnázium v Chomutově. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 20

³⁴² Tamtéž.

zde učili dva profesori: ředitel Jan Auředník (vystřídal Věru Munovou) a Stanislav Jirsa. Z původních dvaceti vyučujících je to tedy celkem pokles. Ve školních letech 1949/1950 – 1952/1953 se počet vyučujících ustálil na deseti.

Negativní vliv únorových událostí roku 1948 se promítl do dění ve škole. Někteří vyučující museli svá místa na gymnáziu opustit právě z politických důvodů – Jan Frič, Miroslav Mužík. Specifické místo zaujal Václav Štěpán, který musel školu opustit v pololetí a pracovat ve Spojených ocelárnách jako tažec. V okresním archivu v Kadani se nepodařilo dohledat, z jakých důvodů byl Václav Štěpán nucen gymnázium opustit a nastoupit nové místo tažce v ocelárnách. Neustálé změny v profesorském sboru vedly k celkovému zhoršení kvality gymnázia, hlavně v prospěchu žáků.³⁴³

3.2.1.2.4. Gymnázium po roce 1953

Reforma z roku 1953 opět zasáhla do dění gymnázia. Spolu s touto reformou byl však vyvinut i nemalý tlak na profesory. Díky rovnostářské povaze této změny, se tvrdilo, že každý žák je schopen se naučit stejné množství učiva, pokud má dobré vedení ze strany vyučujícího.

Charakter školy se tak zcela změnil. Věková skupina studentů byla výrazně mladší (6 – 14 let) a opět nastaly velké změny v profesorském sboru. Nastupovali sem učitelé s kvalifikací pro bývalou národní a měšťanskou školu, naopak došlo k úbytku profesorů. V podstatě se tím stíraly rozdíly mezi vyučujícími a označení profesor se stalo až hanlivým výrazem, kterého se nesmělo používat. Na žáky byly kladeny menší požadavky, čímž klesla náročnost studia. Samotná práce učitelů se hodnotila pomocí známek a dobrým učitelem byl ten, kterému nikdo nepropadal, nehledě na to, co žáci skutečně uměli.³⁴⁴

Školské zákony z této doby konkrétně chomutovskému gymnáziu nepřinesly nic dobrého. Tato instituce s velkou tradicí a ohromným

³⁴³ JEŽIL, František. České gymnázium v Chomutově. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011, str. 21 - 22

³⁴⁴ JEŽIL, František. České gymnázium v Chomutově. IN: *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011 str. 22 - 23

respektem se postupem času změnila ve frašku. Vzestup a pád elity středoškolských profesorů zdejšího gymnázia byl stejně jako jinde závislý na stávajícím politickém režimu. Reakce na tyto události se promítají i ve vzpomínkách absolventů.³⁴⁵

3.2.2. Kadaň

Královské město Kadaň se nachází v severozápadních Čechách v místech, kde řeka Ohře vytváří přirozený předěl mezi Krušnými horami a Doupovskými vrchy. Osídlení kadaňské kotliny sahá do daleké minulosti a archeologické nálezy dosvědčují již knovízskou kulturu (Úhošť, 13. – 8. století před Kristem. Podle humanistické tradice z 16. století se předpokládá, že osadu nazývanou „*Kadan*“ založili Keltové a pojmenování se vykládá jako „zářící oheň“. Vzniklo prý tak, že si hradiska v Poohří dávaly ohněm znamení. Jedná se však o pouhou pověru.³⁴⁶

Germánské kmeny ovládaly kadaňskou kotlinu až do 6. století našeho letopočtu, kdy se promísily s přicházejícím Slovany. V souvislosti s nimi je nutné zmínit Úhošť, stolovou hora vypínající se nad městem. Dlouho se o ní totiž uvažovalo jako o pověstném slovanském hradisku Wogastisburg, u něhož Sámó porazil roku 631 franckého panovníka Dagoberta.³⁴⁷

Ve 12. století český kníže Bedřich daroval johanitům zmíněnou osadu, ti zde začali působit a postavili tu první kamenný kostel, zasvěcený sv. Janu Křtiteli. Postupně se z osady stávala městská aglomerace a ve 13. století byla Kadaň z iniciativy českého krále – Václava I. nebo snad Přemysla Otakara II. – povýšena na svobodné královské město.³⁴⁸

Město nadále vzkvétalo a upevňovalo svou pozici. Významným dnem se pro Kadaň stal 14. říjen 1779, kdy sem zavítal Josef II., když objížděl království, aby se přesvědčil o jeho stavu. Pobýval tehdy v Ottilienfeldském domě na náměstí čp. 79 a přijímal zde celý den prosebníky.

K vytváření regionálního vědomí tradičně přispívali Češi a Němci společně. Často mezi nimi však vznikalo napětí. Z předchozí věty vyplývá, že Kadaň byla tradičně

³⁴⁵ Viz textová příloha č. 11

³⁴⁶ HLAVÁČEK, Jaroslav. PACHNER, Petr. *Kadaň*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009, str. 7

³⁴⁷ Tamtéž, str. 7 - 8

³⁴⁸ HLAVÁČEK, Jaroslav. PACHNER, Petr. *Kadaň*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009, str. 8

německé město. Podíl českého obyvatelstva tu byl nepatrný. Například roku 1880 tvořili Češi asi jen 3% obyvatel města, podobně jako v Chomutově.³⁴⁹

3.2.2.1. Tradiční německé gymnázium³⁵⁰

Kadaňské gymnázium patří k nejstarším středním školám Ústeckého kraje a celého českého severozápadu. Dnešní gymnázium hrdě navazuje na bohatou tradici městské latinské školy, která byla již ve středověku předním školským ústavem. Zároveň se hlásí k odkazu humanistické akademie, vedené na hradě Hasištejně u Kadaně vzdělaným aristokratem Bohuslavem Hasištejnským z Lobkovicz. Zároveň je také nástupcem gymnázia v Doupově, zřízeného roku 1767, protože u zrodu gymnázia v Kadani stáli taktéž piaristé.³⁵¹ Od svého založení v roce 1803 představovalo Gymnasium Caadanense klíčovou vzdělávací a kulturní instituci rozsáhlé oblasti Kadaňska.³⁵²

Za více než dvě století existence gymnázia, nejprve německého a potom českého, se v jeho pedagogickém sboru i mezi studenty objevila řada významných osobností různých národností a vyznání. Jako příklad jmenujme Theodora Innitzera, kardinála a vídeňského arcibiskupa.³⁵³

Myšlenka na zřízení gymnázia vyvstala mezi kadaňskými měšťany v roce 1802. Důvodem byl zejména vysoký počet studentů, kteří byli nuceni za vzděláním dojíždět do okolních měst. Vznik vzdělávací instituce podporovali světští i církevní představitelé města. K uskutečnění záměru přispěla možnost získat vhodnou budovu bez velkých finančních nákladů. Jednalo se o budovu bývalého kláštera minoritů – dnes sídlo okresního archivu. Jak z přechozí věty vyplývá, minorité v Kadani již nepůsobili, a proto se představitelé města snažili pro gymnázium získat řád piaristů. Počátkem 19. století hráli totiž piaristé důležitou roli na poli vzdělávání. O realizaci záměru se ještě roku 1802 zasloužili sekretář městského úřadu Theonest Kinzl a reprezentant měšťanů Josef Dick. K nim se připojil místní děkan, páter Maxmilianem Pannochem, který přislíbil svou plnou podporu. Do akce zasvětil i litoměřického

³⁴⁹ HLAVÁČEK, Petr. *Kadaň*. Kadaň: Městský úřad Kadaň, 1993, str. 10

³⁵⁰ Viz obrazová příloha č. 34

³⁵¹ **Piaristé** = řehole pobožných škol viz OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný*, díl XIX., Praha: Paseka/Argo, 2000, str. 702 – 703

³⁵² HLAVÁČEK, Petr. *Svědkové minulosti – inspirace pro budoucnost*. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 2013, str. 7

³⁵³ HLAVÁČEK, Petr. *Svědkové minulosti – inspirace pro budoucnost*. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 2013, str. 29

biskupa barona Chlumčanského, stejně jako všechny duchovní na farách v okolí Kadaně.³⁵⁴ Z předchozí kapitoly víme, že Chlumčanský stál i u zrodu rakovnického gymnázia.

Dne 13. října 1802 byl na schůzi městské rady jednohlasně schválen plán na vybudování gymnázia. Pánové Kinzl a Dick, tedy iniciátoři hlavní myšlenky, se sešli s rektorem piaristického gymnázia v Doupově Hieronymem Ultschem, který věc přednesl kapitule v Litomyšli. Ultsch byl také jmenován prvním rektorem, kterého do Kadaně následovali sva profesori Ad. Minař a Ph. Fritsch. Nic nebránilo tomu, aby bylo zahájeno vyučování. Stalo se tak dne 24. října 1803 za účasti 99 studentů a od února roku 1804 bylo uděleno konečné povolení k založení piaristického gymnázia. Po poklidných dvaceti letech fungování instituce nastala změna. Důsledkem dvorního dekretu z 22. října 1823. Tehdy došlo k uzavření gymnázia, jelikož s piaristy byly neustálé potíže (postupné zadlužování, požadavky).³⁵⁵

Činnost gymnázia byla znovuobnovena v roce 1870. Kdaň se dvacet let předtím stala sídlem okresního úřadu, hledala proto cesty, jak pozvednout prestiž města. Zástupci města rozhodli o stavbě reprezentativní budovy pro gymnázium, která měla „*důstojně zaopatřit perspektivní vzdělávací ústav a dostatečně zajistit jeho další růst a rozvoj.*“ Projekt budovy vypracoval stavební mistr z Plzně Martin Steizer. Pro budovu gymnázia bylo vybráno místo, na němž se nacházely zbytky příkopů městského opevnění a hostinec, který bylo třeba vykoupit. S kopáním základů se započalo v únoru 1872. Ke slavnostnímu zasvěcení pak došlo na jmeniny císaře Františka Josefa, dne 4. října 1873.³⁵⁶

Z počátku zde bylo nižší, později vyšší, pak komunální a od roku 1891 státní gymnázium. Výuka v posledně jmenovaném probíhala až do roku 1939, kdy v důsledku obsazení pohraničí bylo přejmenováno na vyšší školu pro hochy „*Oberschulle für Jungen.*“ Zcela logicky existence tohoto ústavu zaniká v květnu 1945.³⁵⁷

³⁵⁴ Soka Kadaň: VÍTEK, Vladimír. *Inventář Německého gymnasia Kadaň 1802 – 1945*, NAD 125, archivní pomůcka/fond č. 125, inventární č. 6, str. 1

³⁵⁵ Tamtéž, str. 1 - 2

³⁵⁶ RAK, Petr. *Budova gymnázia (stavební průmyslové školy a obchodní akademie) v Kadani*. IN: *Nástup*, ročník XV (XLVII), číslo 24, 2006, str. 3

³⁵⁷ Soka Kadaň: VÍTEK, Vladimír. *Inventář Německého gymnasia Kadaň 1802 – 1945*, NAD 125, archivní pomůcka/fond č. 125, inventární č. 6, str. 2

Kadaň se od roku 1918 nacházela na území Československé republiky, gymnázium přesto zůstávalo německé. Oběžníky a korespondence se zemskou školní radou byly navzdory tomu vedeny v češtině, občas se sem posílaly i přeložené dokumenty.³⁵⁸

3.2.2.2. České gymnázium

Po roce 1945 se z gymnázia německého stává gymnázium české. Dochází zde tedy k obdobné situaci jako v Chomutově. Kdaňští žádali o zřízení českého gymnázia u ministra školství Jaroslava Stránského, který jej nakonec i povolil. Vyučování bylo zahájeno v budově, kde sídlí gymnázium dodnes.³⁵⁹ Dochované fondy v okresním archivu v Kadani se datují nejdříve od roku 1947. Pro dění v letech 1945 – 1947 se v archivu dokumenty nenachází. Fond z let 1947 – 1948 je plný pojednání, která vyjadřovala vstřícnost komunistickému režimu. Mimo jiné jmenujme například: Lidově demokratickou školou k výchově socialistického člověka, Socialismus v umění. Protokoly z porad profesorského sboru se objevují až od roku 1947.

Bezprostřední dění je alespoň částečně zaznamenáno v materiálech uložených ve fondu zemských školních rad. Stejně jako v případě Chomutova, ani zde nenalezneme žádné zmínky o očistných a disciplinárních komisích. Z vybraných gymnázií je to kadaňské jediné, které buď nezaslalo zprávu o škodách způsobených okupací nebo nebyla tato zpráva dochována. Z roku 1946 se nedochoval ani dotazník týkající se statistiky žactva, ačkoliv je doloženo, že odeslán byl.

První protokol o úvodní poradě ve školním roce 1947/1948 pochází z 18. září 1947. Na poradě nebyli přítomni všichni externí učitelé. Otevřením gymnázia byl pověřen Dr. Václav Vilímek a samotné otevření proběhlo konkrétně výnosem zemské školní rady ze dne 20. srpna 1947, číslo III A-2604 z roku 1947. Státní reálné gymnázium Kadaň tak započalo svoji činnost. Budova byla zcela nevyhovující, jelikož bylo nutné dělit se o prostory se základní odbornou školou a s mateřskou školou. V té době bylo ve škole pouze pět interních zaměstnanců: Dr. Václav Vilímek, Zdeněk Pachta, František Novák, Josef Dolejš, Alžběta Bartošová. Externích učitelů působilo na gymnáziu celkem deset. Přijato bylo celkem 84 žáků (z toho 39 dívek) do šesti

³⁵⁸ Soka Kadaň Německé gymnasium Kadaň 1802 – 1945, NAD 125, archivní pomůcka/fond č. 125, fascikl č. 1, inventární č. 105

³⁵⁹ *190 let gymnázia v Kadani*. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 1993, str. 4

ročníků. Jak otevření ústavu vnímali profesori, je patrné z následujícího *Pokynu profesora pověřeného správou* (Vilímek) nacházející se v protokolu č. 1:

„Ústav byl teprve nedávno otevřen a všichni, kdo sem přicházíme z jiných škol zejména vnitrozemských, vidíme, kolik práce nás zde čeká. Bude to však práce záslužná a opravdu budovatelská – nikdo z nás nesmí počítat pracovní hodiny, máme – li upřímnou snahu dáti zde – na půdě dávno nám vzaté a nyní vrácené – vnitřní náplň nově vybudované české střední školy. Za svou práci ve škole i mimo školu, za své jednání, za svůj poměr k okamžitým i trvalým otázkám sociálním, hospodářským a politickým ať povahy úzce místní, nebo celostátní a celonárodní neseme zde v Kadani, zejména v letošním prvním roce vyučování odpovědnost mnohem větší než kdekoliv jinde. Toho musíme býti pamětlivi vždy a všude. Tvoříme tradici školy a s námi ji tvoří i žáci. Naši povinnosti je nejen jim dáti poznatky ve škole, ale vésti je také k práci pro širokou veřejnost, především po stránce kulturní. Učme je snášenlivosti politické, náboženské i třídně společenské. Čiňme to ovšem s taktem, nevtrávejme a jděme především příkladem napřed.“

Z Vilímkových slov vyplývá, že učitelé brali své působení v bývalých Sudetech vážně. Dbalo se na to, aby si tradičně německá gymnázia zachovala svůj status. Výchova v nich měla být úzce spjata se státem. Nenalezneme zde žádné zmínky o demokracii, ale jazykové prostředky v textu použité poukazují na měnící se politickou situaci.

V roce 1947 stále nedosahoval počet zaměstnanců ani čísla dvacet. V tomto školním roce přistoupilo pouze pár studentů. Odešla pouze jedna učitelka a nastoupily rovnou tři dle výnosu zemské školní rady z 9. října 1947. Z kroniky gymnázia uvedené v protokolu vyplynulo, že se ústav účastnil několika akcí (film ze života prezidenta Osvoboditele, manifestační pochod k hrobům padlých rudoarmějců na místním hřbitově), oslavy (osvobození, vojenská přehlídka). Vyučování na kadaňském gymnáziu je dokonce zmíněno ve výnosu ministerstva školství a osvěty ze dne 13. září 1947, č.j. A-217.480/47/III/1. Objevila se zde nežádoucí kritika směřovaná na nízkou úroveň přijímacích zkoušek. Na obranu proti této kritice lze uvést, že již při nich bylo zdůrazněno, že malý počet žactva by mohl umožnit dohnat případné nedostatky. Kvalitní vzdělávání pro studenty se stalo důležitým nástrojem pro osidlování pohraničí.

Z protokolu č. 4 pedagogické rady konané 26. ledna 1948 se dozvídáme, že teprve v lednu 1948 se z budovy, kde bylo gymnázium, vystěhovala základní odborná

škola, čímž byly konečně dodrženy závazky ze smlouvy z 1. září 1947 uzavřené se školskou správou. V této době se v Kadani konaly různé vzpomínkové akce (600. výročí vlády Karla IV., dále akce týkající se Josefa Jungmanna, Elišky Krásnohorské, 30. výročí založení československé armády ve Francii a jiné).

Dne 23. února 1948 byl na kadaňském reálném gymnáziu ustanoven akční výbor, dne 28. února byl navíc ustanoven i žakovský akční výbor. Ze zprávy zaslané zemské školní radě vyplývá, že tyto události neměly vliv na personální obsazení zaměstnanců školy. Přesto byly 6. března veřejně vyhlášeny tresty a důtky učitelům, kteří se „*provinily proti lidově demokratickému smýšlení a nepochopily svůj úkol pracovati ze všech svých sil pro dobro a blaho národa a státu.*“ Ani jeden z těchto trestů se netýkal gymnaziálních profesorů.

Prohlášení zdejšího akčního výboru bylo naprosto v souladu s dobovými tendencemi: „*Věrní své služební přísaze osvědčují všichni zaměstnanci státního reálného gymnasia v Kadani svou oddanost republice Československé a její vládě. Ve snaze dokázati i činem svůj kladný postoj ke státu a jeho institucím nabízí zdejší učitelský sbor akčnímu výboru při okresním národním výboru v Kadani svou spolupráci a slibuje, že vykoná obětavě a s nadšením úkoly, svěřené mu jako celku, nebo jimiž budou pověřeni jeho jednotliví členové.*“³⁶⁰

V protokolu č. 6 z 12. dubna 1948 bylo zaznamenáno, že byl na gymnáziu malý počet interních členů, proto nemohl být ustanoven akční výbor. Rok 1948 v dějinách kadaňského gymnázia zaujal zvláštní místo. Ve stejný rok bylo v hodinách občanské výchovy připomenuto umučení senátorky Plamínkové, byla uspořádána oslava narozenin T. G. Masaryka a zároveň se všichni studenti a učitelé museli zúčastnit vojenské přehlídky u příležitosti 30. výročí založení Rudé armády. Všechny tyto akce jako by si navzájem protiřečily a odrážely doposud nejednoznačný směr politického vývoje.

Tato nejednoznačnost se změnila o několik měsíců později. Protokol č. 8 z 18. června 1948 se v úseku věnovaném kronice zmiňuje o různých oslavách (svátek práce), promluvách (nová ústava ČSR), pamětních dnech, přednášek pro žactvo. Škola začala být pomalu, ale jistě nástrojem režimu, což potvrzuje následující citace: „*Ve*

³⁶⁰ Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 532, signatura II 5d, karton číslo 92, všeobecná jednání o středních školách: nové učební osnovy, rodičovská sdružení, rodičovská sdružení, akční výbory aj, číslo jednací 856

dnech předvolebních bylo využito všech vhodných příležitostí, aby byla zdůrazněna nutnost jednoty národa. Ve všech třídách volena vhodná témata písemných prací při češtině a také při výtvarné výchově bylo hojně využito předvolebních motivů.“

Školní rok 1948 se nesl v duchu oslav předních komunistických představitelů. O politické orientaci, jež diktovala společenský i školský vývoj, již nebylo pochyb. Slavily se narozeniny generalissima J. V. Stalina a vzpomínalo se úmrtí V. I. Lenina. Také se pořádal Gottwaldův týden vzorné práce. Kontinuálně se nadále vedlo toho slavily narozeniny Masaryka a 28. říjen, protože nebylo možné tyto dny opomenout. Apolitičnost školy se velmi rychle vytrácela a tón zápisů protokolů a školské kroniky se prudce změnil v závislosti na politické situaci. To dokládá i protokol č. 7 z 14. prosince 1948, kde bylo uvedeno: *„Ministr Dr. Zdeněk Nejedlý prohlásil, že nejhorší politické poměry u nás jsou právě na školách III. stupně. Některé konkrétní skutečnosti z různých míst ukazují, že žáci jsou protistátního smýšlení. Příčinu toho třeba hledati ve špatné výchově. Vinu ovšem nese také okupace, která podporovala buržoazní uvědomění žactva, jest je většinou z rodin zámožných. Je nutno, aby na studie chodilo více dětí z rodin rolnických.“*³⁶¹

Stát měl zájem na to, aby žactvo středních škol spolupracovalo s režimem a bylo v něm vychováváno. Ukazovalo se, že je na to možná pozdě. Ne všichni žáci chtěli spolupracovat, a tak se ve školách objevují protichůdné názory a nálady, jež byly reflektovány i samotným ministrem. Jejich otevřenost a početnost byla zřejmě masivní, jestliže bylo nutné je komentovat.

Od školního roku 1949/1950 byl ráz zapisování protokolů a dalších písemností gymnázia podřízen dobovým tendencím, čemuž odpovídá i jazyková stránka textů. Objevovala se slova jako budování, socialismus, třída, dělnictvo atd. Gymnázium dál bez problémů fungovalo a přijalo 57 nových žáků. Oproti dřívějším dobám se často vyjíždělo na různé brigády, které byly závazné, dokonce se s nimi počítalo do harmonogramu školního roku. Jednalo se o lesní brigády, chmelové práce atd.

Nově začalo nově přistupovat k vytváření osnov, což dokládá protokol č. 3 z 19. září 1950: *„Učebním programem jest rozuměti přesný plán, podle něhož učitel postupuje. Základem pro jeho vypracování jsou osnovy a ty učební plán rozvádějí, co do látky i časově. Učební plán, tzv. rozvrh předmětů si vypracovával učitel již v dřívějších dobách. Zařízení toto tedy není nové, rozdíl je však v pojetí a funkci plánu*

³⁶¹ SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1947 – 1949, KT 1 – inventární č. 2

dnes a v dobách minulých. Kdežto dříve zůstal rozvrh učiva v ředitelském archivu a byl k dispozici jen úředním kontrolním orgánům, představuje dnes učební plán zejména důležitý prostředek ke vzbuzení žákova zájmu o předmět a o obsah jeho vyučování.“³⁶²

Vytváření osnov tedy nebylo žádnou novinkou. Změnil se přístup k žákovi a na konečnou formu osnov bylo nahlíženo z nového hlediska. Mohlo by se zdát, že učitel měl tak možnost vytvořit volnější osnovy. Ve skutečnosti to znamenalo, že osnovy budou nadále podléhat větší kontrole a obsah vyučování bude pečlivě zkoumán i vyššími kontrolními orgány.

Do jaké míry byl tento systém funkční, není zcela jasné. Faktem zůstává, že plnění plánů nebylo v Československu jen na úrovni hospodářské, ale také v otázkách školství. Vypracování pětiletých plánů nebylo ničím neobvyklým a zároveň se v protokolech začaly objevovat přehledy o většinou zcela stoprocentní plnění plánů.³⁶³ To se v podstatě jeví jako nemožné, ale odpovídá to dobovým trendům o absolutní plnitelnosti plánů. Dále se zdůrazňovala důležitost dějepisu, zejména byl kladen důraz na česko – ruské vztahy.³⁶⁴ Dějepis se tak znovu stal, stejně jako během 2. světové války, jednou z klíčových oblastí, jež měla sloužit prostředkům ideologické výchovy. Znovu byli učitelé přeškoleni, znovu se měnily osnovy a učebnice tak, aby odpovídaly dobovým požadavkům.

V okresním archivu v Kadani se nachází materiály do roku 1951. Další materiály byly pravděpodobně vydány v následujících letech, otištěné je nalezneme až ve výroční zprávě z roku 1998. Pro tento účel nám proto poslouží almanach vydaný k 90. výročí gymnázia. Dlouhé existenci se nově vzniklé gymnázium netěšilo, jelikož již v roce 1951 rozhodlo tehdejší představitelstvo Okresního národního výboru zřídit v Kadani střední průmyslovou školu. Gymnázium tím bylo zrušeno a studenti museli dojíždět např. do Chomutova. Z toho důvodu tedy z let 1951 až 1953 nemáme k fungování gymnázia žádné nově vydané materiály.

V roce 1953 svitla díky školské reformě o zřizování jedenáctiletých středních škol studentům v Kadani nová naděje. Díky této reformě mohlo být v Kadani

³⁶² SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1949 - 1950, KT 1 – inventární č. 3

³⁶³ Ukázka viz obrazová příloha č. 38

³⁶⁴ SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1949 - 1950, KT 1 – inventární č. 3

obnoveno všeobecně vzdělávacím směrem koncipované školství. Prvním ředitelem místní jedenáctiletky se stal Václav Lemberg.³⁶⁵

3.3. Shrnutí

Z kapitoly věnující se konkrétním reálným gymnáziím vyplynulo, že vnitrozemská gymnázia sváděla boj již o svůj vlastní vznik. Po svém založení se jednalo o tradiční české školy působící dodnes. Tato gymnázia několikrát měnila svůj status, ale zachovávala si postavení respektovaných institucí v rámci svých měst. Sudetská gymnázia byla tradičně německá a jejich kontext a smýšlení se odlišovalo. Hlavně jejich vývoj po roce 1945 nebyl tak jednoznačný, jako u těch vnitrozemských. Měly nelehký úkol navázat na německá gymnázia, respektive jejich tradici a zároveň vytvořit novou tradici českých středních škol. Nelze vyloučit, že se oba typy gymnázií v rámci Československa vzájemně ovlivňovaly a působily na sebe. Ostatně mnoho učitelů bylo nuceně přesazeno právě do „sudetských“ gymnázií, naopak učitelé vnitrozemských škol se museli potýkat s nedostatečným počtem svých kolegů. Každé z těchto gymnázií svým osobitým a svérázným způsobem ovlivňovalo dějiny svého města a bylo s nimi těsně spjato.

Jejich vývoj se sjednotil po roce 1948 a to díky školským zákonům a homogenní národnostní skupině žactva, které je navštěvovalo. Ačkoliv byl v podstatě ukončen boj stýkání a potýkání se s Němci, započal zde nový boj. Tentokrát sváděný pouze mezi Čechy. Byl to boj ideologický, který se nevyhnul sborovně ani třídám.

Kolem roku 1948 došlo také k útlumu přesazování učitelů a začala se tvořit novodobá společenská vrstva těchto středoškolských profesorů. Nelehká situace nenásilného přechodu školství z válečných dob byla narušena únorem 1948. Ani tři roky nestačily učitelům na to, aby došlo k úplné konsolidaci poměrů a sjednocení názorů. Rok 1948 ideologicky rozštěpil vnitřní poměry učitelstva a tím, že mu znovu nasadil okovy v podobě výchovy podle režimu, zapříčinil jeho pád.

³⁶⁵ 190 let gymnázia v Kadani. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 1993, str. 4

ZÁVĚR

Hlavním cílem této práce bylo pokusit se objektivně sepsat dějiny středoškolského českého učitelstva na základě dostupné literatury a archivních materiálů. Primárně byla pozornost zaměřena na léta 1945 – 1955. Pro pochopení situace bylo však nutné poukázat na vývoj v předchozích letech, hlavně od roku 1935. Učitelská emancipace je proces, který kontinuálně trval skoro sto let.

Hned zpočátku bylo nutné zasadit zvolené téma do historického kontextu. Na pozadí velkých politických změn se odehrávaly události, jež poznamenaly vývoj školy do dnešních dnů. Bez jakýchkoliv souvislostí by problematika mohla být těžko pochopitelná. Zaměřili jsme se proto na vývoj československého všeobecně vzdělávacího školství se všemi jeho specifiky.

V první řadě byly popsány a jednotlivé zákony s ohledem na dopad, jaký měly na soudobou společnost. Primárně se jednalo o dva mezníky určující další vývoj českého školství. Byl to zákon z roku 1948, tzv. zákon o jednotné škole, jehož negativní dopad je mnohdy přeceňován. Jako druhý byl uveden zákon o školské soustavě a vzdělávání učitelů z roku 1953. Dopad těchto zákonů na následující generace byl pouze jednou částí promyšlené sovětizace Československa.

Pro konkrétní představu o tom, kolika lidí respektive učitelů se dané téma dotýká, bylo nahlédnuto do statistik. Informace z nich získané byly ve finále matoucí, jelikož se ani jedna ze tří uvedených v ničem neshodovala. Oficiální instituce vydávající tyto statistiky nebyly schopné poskytnout pravdivé informace. Bylo zapotřebí přihlédnout i k faktu, že obyčejná věc, jako je statistika, byla pod taktovkou režimu ideologicky podkreslena, což se projevovalo primárně v užití konkrétních jazykových prostředků.

Jako třetí náhled na věc byla zvolena pedagogická periodika: *Věstník československých profesorů*, *Střední škola*, *Gymnázium*. Na základě jejich četby byla provedena analýza s ohledem na politické změny odehrávající se v Československu. Periodika ani statistiky neumožňují dojít k jednoznačným závěrům, ačkoliv se jedná o tradiční prameny. Proto bylo třeba sestoupit na úroveň dílčích osudů, ať už učitelů nebo škol, kde bylo možné ukázat pád

české učitelské elity. Obecně periodika odhalila nahlížení profesorů na sebe samé a na jejich vlastní vnitřní diferenciaci.

O dějinách školství bylo sepsáno bezpočet publikací, pozornost tak byla zaměřena na dějiny učitelstva jakožto profesního stavu. Jako klíčová se ukázala oblast výzkumu, v níž se dalo analyzovat, jakým způsobem se profilevala vrstva středoškolských profesorů a jak nabývala svého společenského statutu.

Dějiny učitelstva jsou v práci rozděleny do tří logických kapitol s ohledem na období. V rámci úvodu byl nastíněn vývoj v letech 1848 – 1918, kdy se profilevalo postavení středoškolských profesorů. Nejen oni, ale i všichni ostatní učitelé se v tomto období pokoušeli o vlastní emancipaci. Zároveň formulovali požadavky na základní sociální skutečnosti, jako byl plat atd. Začali se sdružovat, zakládat spolky, vydávat periodika, pořádat sjezdy. Ačkoliv učitelství nebylo původně jedním z tradičních povolání, v této době se jím rozhodně stalo. Být učitelem střední školy se stalo známkou vysokého společenského postavení, respektu a váženosti.

V letech 1918 – 1945 se formulovaly další požadavky učitelstva. Mimo jiné právo vychovávat studenty v demokraticky zřízeném státě. Nově vzniklé Československo bylo zpočátku nuceno převzít většinu agendy zaniklého Rakouska – Uherska a s tím tedy i jeho zákony. Učitelstvo jako takové se však zapojilo do školských reforem ve snaze překonat monarchistický Hasnerův zákon a vytvořit si vlastní. Tato kontinuita byla narušena druhou světovou válkou. Tvrdě vydobyté české školství bylo zcela překryto. Učitelé začali být různě přeškolení, studenti poněmčováni. Střední školství bylo trnem v oku okupační správy, což dokazuje i působení školního inspektora Gustava Wernera. Pro naše české školství nebylo v protektorátu a ani v říši místo.

Změna pro učitele nastala s rokem 1945. Poslední část dějin učitelstva pojednává o letech 1945 – 1955. Situace v této době byla ztížena faktem, že docházelo k dalším velkým přesunům obyvatelstva, zejména do vysídleného pohraničí. Spousta tradičně německých škol najednou zůstala zcela bezprizorních a bylo třeba, aby je československá správa vybavila učiteli a žáky. Učitelé byli po skončení 2. světové války nuceni zaříditi se podle přemísťovacích rozkazů, což vedlo k úbytku kvalitního učitelstva ve vnitrozemí. Trvalo několik let, než se situace uklidnila. Nově vydané zákony ještě více rozjitřily nevyváženou poválečnou situaci školského systému.

Poválečné dějiny učitelstva byly poznamenány hlavně únorem 1948. V podstatě okamžité vytvoření akčních výborů na všech školách zapříčinilo ještě větší vnitřní diferenciaci učitelstva.

Se školskými zákony v poválečných letech zmizel portrét učitele, tak jak ho známe například z filmu Škola základ života. Profesori přestali být váženou složkou sociální struktury. Samotné vzdělávání učitelů je v rukou režimu. Politický režim rozhodoval o tom, kdo má vychovávat další generace. Učitel se stal pouhou loutkou, již bylo nařizováno, co a jak má učit a kdo bude sedět ve školních lavicích. Učitel se ocitl pod drobnohledem kolegů i svých žáků. Svoboda výchovy vymizela zcela. Nebylo možné, aby se učitel svobodně vyjadřoval o „lidově demokratickém zřízení republiky“. Za nevhodné vyjádření mohli být učitelé prezekuováni a trestáni. Váženost elitní vrstvy společnosti utrpěla vážné trhliny. Problém nastával již při přijímacím řízení na pedagogické fakulty, kam se často dostávaly osoby, které by za normálních okolností přijaty nebyly. Režim si vychovával vlastní vychovatele.

Na příkladech konkrétních gymnázií byly vylíčeny rozdílné okolnosti vzniku a fungování těchto škol, jež byly determinovány jejich zeměpisnou polohou. Ve všech čtyřech případech si lze povšimnout nenápadného pronikání komunistické ideologie do škol. Zápisy z pedagogických rad se tak staly naprosto nedocentitelným materiálem. Marxistickým myšlenkám byli učitelé vystavováni prakticky denně. A samotné vzdělání ač bezplatné se stalo nedostupným pro ty, kdo režimu nechtěli naslouchat.

Tato diplomová práce má název Pád české učitelské elity. Po té, co jsme se zaměřili na všechny aspekty tehdejší společnosti z pohledu učitelstva můžeme konstatovat, že se o pád opravdu jednalo. Jak vyplynulo hned z úvodního citátu Otakara Březiny, učitelské povolání nikdy nebylo jednoduché. Učitelé o své postavení bojovali od nepaměti. Učitelé středních škol se oproti učitelům národních škol tradičně těšili váženosti obce. U nich se tedy spíše jednalo o boj za právo vychovávat. To jim ve většině případů bylo znemožňováno. Ačkoliv to byli právě oni, kdo by měl mít možnost mluvit do otázek týkajících se školství, nestalo se tak.

Ačkoliv bylo učitelstvo jedním ze základních článků národního vědomí, najednou se stalo, že se ochotně podřídilo režimu. Lze se tak domnívat, že pád učitelské elity spočíval v okleštění učitelského povolání, jež bylo způsobeno soudobým politickým režimem. Přímá kontrola státu nad vychovateli národa způsobila velké škody v rámci chápání jejich poslání. Tato otázka trápila některé přední osobnosti již dříve. Na závěr se tak jako naprosto výstižná jeví otázka Václava Černého: *„Bude úkolem zevrubného sociologicko – kulturního rozboru, v našich poměrech velmi důležitým vypátrat, které příčiny způsobily za poslední půlstoletí rozklad historicky tak výsostného étosu českého lidového učitele. Národní nevděk, který ponechával učitele, a dokonce i v národní obci již osvobozené a státně konstituované,*

v postavení malé společenské vážnosti a neoceňoval jeho reálné, ba někdy rozhodující národně – společenské zásluhy ani spolehlivým a uznaným hmotným zajištěním? “³⁶⁶

³⁶⁶ ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

A. Prameny

Archiv bezpečnostních složek, signatura 315-57-64

Archiv bezpečnostních složek, spis OK – Praha 119/47

Archiv bezpečnostních složek, spis OK – Praha 1612/46

Archiv bezpečnostních složek, spis VOK – Praha 485/46

Archiv bezpečnostních složek, spis VOK – Praha 73/46

Národní archiv v Praze, fond Policejního ředitelství Praha II – prezidium 1941 – 1950, značka fondu PP 1941 – 1950, karton 1624, signatura H 211/5

Národní archiv v Praze, fond Policejního ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, začka fondu PŘ II – EO, signatura Hrubeš Josef 1892 25. 2.

Národní archiv v Praze, fond Policejního ředitelství Praha II – prezidium 1941 – 1950, značka PŘ 1941 – 1950, karton 3878, signatura H 4704/9 Hrubeš Josef 1892 25. 2.

Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 531, signatura II 5b, karton číslo 88, různá periodická podání o vyučování na středních školách, škody zaviněné okupací a válkou, statistika žactva středních škol aj., číslo jednací 1386

Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 517, karton číslo 46, poměry učitelů a žáků v období Protektorátu na českých školách, číslo jednací 591 – 1443

Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 519, karton číslo 50, nová organizace práce na školách a v zemské školní radě – různá hlášení a seznamy, číslo jednací 825 – 1066

Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 532, signatura II 5d, karton číslo 92, všeobecná jednání o středních školách: nové učební osnovy, rodičovská sdružení, rodičovská sdružení, akční výbory aj., číslo jednací 856

Národní archiv v Praze, *Zemská školní rada Praha 1919 – 1952*, inventární číslo 518, karton číslo 47, postoj českých učitelů v době okupace r. 1942, číslo jednací 3 - 306

SokA Kadaň fond Československé spolkové reálné gymnázium Chomutov

SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1947 – 1949, KT 1 – inventární č. 2

SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1947 – 1949, KT 1 – inventární č. 2

SokA Kadaň fond Gymnázium Kadaň 1947 – 2006, fond č. 512, č. Inventáře 333: Zápisy z pedagogických porad 1949 - 1950, KT 1 – inventární č. 3

SokA Kadaň Německé gymnasium Kadaň 1802 – 1945, NAD 125, archivní pomůcka/fond č. 125, fascikl č. 1, inventární č. 105

SokA Kadaň: VÍTEK, Vladimír. *Inventář Německého gymnasia Kadaň 1802 – 1945*, NAD 125, archivní pomůcka/fond č. 125, inventární č. 6

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), inventář č. 516, kniha č. 499

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 33

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 35

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 38

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 39

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno 1900 – 1953 (1961), zápisy z pedagogických rad, inventární č. 41

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 48, kniha č. 48

SokA Kladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, Sbor profesorský, inventární č. 449, kniha č. 449

SokA Kladno sbírka školních kronik: Kronika školy č. 3, str. 39

SokA Kladno sbírka školních kronik: Kronika školy č. 98, str. 97

SokA Rakovník Okresní školní výbor Rakovník 1870 – 1948, 3b spisy: Přesazování učitelstva do pohraničí 1945 - 1946, evidenční č. 1, inventární č. 7

SokA Rakovník Okresní školní výbor Rakovník 1870 – 1948, 3b spisy: Zprošťování učitelstva služby pro kolaboraci s nacisty 1945, evidenční č. 1, inventární č. 6

SokAKladno Reálné gymnázium (Reálka) Kladno, inventář č. 47, kniha č. 47

B. Literatura

a) Dobová

100 let reálky rakovnické, díl I., Praha: Nákladem sboru pro oslavu stoletého jubilea rakovnické reálky, 1933. 346 s.

100 let reálky rakovnické, díl II., Praha: Nákladem sboru pro oslavu stoletého jubilea rakovnické reálky, 1933. 83 s.

BENEŠ, Edvard. *O školské reformě*. Praha: Knihovna národního osvobození, 1947. 40 s.

ČAPEK, Emil. *Stav školství a reforma*. Praha: Orbis, 1947, 299 s.

ČERNÝ, Václav. *Paměti I (1921 – 1938)*. Brno: Atlantis, 1994. 394 s. ISBN 80-7108-072-1

ČERNÝ, Václav. *Paměti II (1938 – 1945)*. Brno: Atlantis, 1992. 438 s. ISBN 80-7108-059-4

ČERNÝ, Václav. *Paměti III (1945 – 1972)*. Brno: Atlantis, 1992. 670 s. ISBN 80-7108-036-5

CHLUP Otakar, KUBÁLEK Josef, UHER Jan. *Pedagogická encyklopedie díl I*. Praha: Novina, 1938. 640 s.

CHLUP, Otakar; KUBÁLEK, Josef; UHER, Jan. *Pedagogická encyklopedie díl I*. Praha: Novina, 1938. 640 s.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství, svazek I*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1929. 459 s.

KEPRTA, Josef. *Organisace a správa československého školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, 157 s.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Padesát let Učitelských novin*. Praha, 1936. 29 s.

PECH, Oldřich. *Příruční slovník pedagogický*. Praha: Česko – slovenská grafická unie a.s., 1939, 563 s.

b) Odborná

140 let reálky – gymnasia v Rakovníku. Rakovník: Nákladem gymnázia Rakovník, 1973. 93 s.

190 let gymnázia v Kadani. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 1993.

Almanach ke 110. výročí Gymnázia Kladno. Kladno: Gymnázium Kladno, 2010. 84 s.

BINTEROVÁ Zdena a kol. *Dějiny Chomutova*. Chomutov: MěÚ Chomutov, 1997. 115 s.

BOBKOVÁ – VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006. 280 s. ISBN 80-246-1082-5

- CONNELLY, John. *Zotročená univerzita: sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945 – 1956*. Praha: Karolinum, 2008. 496 s. ISBN 978-80-246-1185-3
- ČADSKÁ, Milada. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1999. 98 s. ISBN 80-7184-797-6
- Dějiny českého a slovenského učitelstva 1848 – 1945*. Praha: Komise pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při Odborovém svazu pracovníků školství a vědy, 1970. 203 s.
- Dějiny učitelstva ČSSR 1848 – 1968*. Praha: Ústřední sekce pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva, 1968. 76 s.
- DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv, 1996. 284 s. ISBN 80-7004-085-8
- DVOŘÁČEK, Jiří. *Kompendium pedagogiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2009. 176 s. ISBN 978-80-7290—405-1
- FIŠER, Josef. *Kladno: průvodce městem*. Kladno: Statutární město Kladno, 2002. 30s.
- Gymnázium Kladno – Almanach ke 100. výročí školy*. Kladno: Gymnázium Kladno, 2000, 134 s.
- HÁBL, Jan. *Přehled dějiny pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 113 s. ISBN 978-80-7435-044-3
- HLAVÁČEK, Jaroslav. PACHNER, Petr. *Kadaň*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2009. 59 s. ISBN 978-80-7185-983-3
- HLAVÁČEK, Petr. *Kadaň*. Kadaň: Městský úřad Kadaň, 1993, 39 s.
- HLAVÁČEK, Petr. *Svědkové minulosti – inspirace pro budoucnost*. Kadaň: Gymnázium Kadaň, 2013, 83 s. ISBN 978-80-87838-00-6
- JEŽIL František, MICKA Jan, ZLÁMALOVÁ Marie. *Gymnázium Chomutov historie a současnost*. Chomutov: Gymnázium Chomutov, 2011. 190 s.
- KÁDNER, Otakar. *Pedagogika, školství a jejich dějiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 197 s.
- KALISTA, Zdeněk. *Stručné dějiny československé*. Praha: Vyšehrad, 1992. 410 s. ISBN 80-7021-123-7
- KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha: Panorama, 1990. 245 s. ISBN 80-7038-193-0

- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa I.* Brno: Barrister & Principal, 2005. 768 s. ISBN 80-86598-98-5
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa II.* Brno: Barrister & Principal, 2008. 828 s. ISBN 978-80-87029-31-2
- KASPER, Tomáš. KASPEROVÁ, Dana. *České učitelstvo na cestě k reformě školy*. IN: e – pedagogium, ročník III, 2012, str. 22 – 34
- KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana. *Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky*. Liberec: Technická univerzita, 2006. 129 s.
- KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: Univerzita Karlova, 2010. 224 s.
- KASPEROVÁ, Dana. *Zapomenutí pedagogové – Valtr Eisinger a jeho pedagogická činnost v ghettu Terezín*. IN: *Nám i budoucím* (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitel). Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2007. 332 s.
- KODEDOVÁ, Oldřiška. UHEREK, Zdeněk. *Kapitoly z dějin českého učitelstva (1890 – 1938)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. 159 s.
- KOŤA, Jaroslav. *Profesionalizace středoškolských profesorů – od skromných počátků k rozvinutým aktivitám*. IN: e-pedagogium, ročník 3, 2012, str. 35 – 49
- KUZMIN, Michail Nikolajevič. *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981. 241 s.
- MARINKOVÁ, Helena. MOJŽÍŠOVÁ, Jarmila. *Činnost učitelských spolků – inspirace pro dnešek?* IN: *Řízení ve školství* číslo 6, 1997, str. 42 – 49
- MERTO VÁ Štěpánka. *České reálné gymnázium v Chomutově 1935 – 1938*. IN: *Památky – příroda – život*, 2002, ročník 34. str. 19 - 20
- MICHALIČKA, M. SVOJTKOVÁ, V. *Rozvoj československého všeobecně vzdělávacího a odborného školství v letech 1945 – 1970*. [Pedagogický ústav J.A. Komenského \(Československá akademie věd\)](#), 1972. 60 s.
- MORKES, František. *Československé školy v letech 2. světové války*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2005. 35 s. ISBN 80-901461-8-X
- MORKES, František. *Ministři našeho školství*. IN: *Učitelské noviny*, ročník 102, číslo 37, 1999, str. 18 – 19
- MYŠKA, Milan. ZÁŘICKÝ, Aleš. *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava: Filozofická fakulta ostravské univerzity v Ostravě, 2010. 310 s. ISBN 978-80-7368—845-5

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl X.*, Praha: Paseka/Argo, 1997. 1025 s. ISBN 80-7185-155-8

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XI.*, Praha: Paseka/Argo, 1998. 1066 s. ISBN 80-7185-156-6

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XIII.*, Praha: Paseka/Argo, 1998. 1113 s. ISBN 80-7185-158-2

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XIX.*, Praha: Paseka/Argo, 2000. 1051 s. ISBN 80-7185-274-0

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XVI.*, Praha: Paseka/Argo, 1999. 1058 s. ISBN 80-7185-237-6

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XVI.*, Praha: Paseka/Argo, 1999. 1058 s. ISBN 80-7203-207-0

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XX.*, Praha: Paseka/Argo, 2000. 1086 s. ISBN 80-7185-288-0

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XXIV.*, Praha: Paseka/Argo, 2001. 901 s. ISBN 80-7185-382-8

OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný, díl XXV.*, Praha: Paseka/Argo, 2002. 995 s. ISBN 80-7203-385-9

PACHNER, Jaroslav. *Chomutov*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006. 76 s. ISBN 80-7185-699-1

PACHNER, Jaroslav. RAK, Petr. *Chomutovem krok za krokem*. Ústí nad Labem: Nakladatelství Kristýny Kaiserové, 2011. 148 s. ISBN 978-86971-34-6

RAK, Petr. *Budova gymnázia (stavební průmyslové školy a obchodní akademie) v Kadani*. IN: *Nástup*, ročník XV (XLVII), číslo 24, 2006, str. 3

Reálka – gymnázium 1883 – 1983. Rakovník: Ředitelství a sdružení rodičů a přátel školy gymnázia v Rakovníku, 1983. 151 s.

ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři ze starého Rakouska: české střední školy v letech 1867 – 1918*. Praha: Libri, 2007. 215 s. ISBN 978-80-7277-163-9

Študáci a kantoři : historky ze školních lavic minulých i současných : sborník vybraných příspěvků z literární soutěže. Mladá Boleslav: Magistrát města Mladá Boleslav, 2005. 23 s. ISBN 80-239-5397-4

ŠUSTOVÁ, Magdaléna. *Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2008. 219 s. ISBN 978-80-86935-13-3

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945 do roku 1953*. IN: Pedagogická orientace, ročník 2006, číslo 3, str. 69 – 76, 1211 – 4669

C. Periodika

Gymnasium: časopis pro pedagogiku, didaktiku a organizaci gymnasií, 1948/1949, ročník 1, číslo 2

Naše doba, roč. XXVI, 1918 – 1919, s. 220

Střední škola: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1948, roč. 52 , číslo 3

Střední škola: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1948, roč. 52 , číslo 1. – 2

Střední škola: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1947, roč. 51 (24)

Střední škola: pedagogická část XLV. ročníku věstníku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, 1938, roč. 18

Škola měšťanská, roč XX, 1918, č. 12, s. 425 – 427

Učitelské noviny, r. 1887, č. 1

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45, č. 3 – 4

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45, č. 1. – 2

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1939 – r. 1940, roč. 47, č. 5. – 6

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1938 – r. 1939, roč. 46, č. 12 – 13

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1938 – r. 1939, roč. 46 č. 6 – 9

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45 č. 17 – 18

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45 č. 2

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45 č. 1

Věstník československých profesorů: list ústředního spolku československých profesorů, Praha: Ústřední spolek československých profesorů, r.1937 – r. 1938, roč. 45 č. 1 + 2

Věstník ministerstva školství a národní osvěty, ročník I, sešit 1, 1945

D. Cizojazyčné zdroje

HARATYK, Anna. *Regional education in Polish, Czech and Slovakian borderline after 1945*. IN: Czech – polish historical and pedagogical journal, volume 5, number 1, 2013, str. 44 – 52

E. Internetové zdroje

<http://www.mesto-rakovnik.cz/mesto-a-okoli/historie-mesta/>

<http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-85>

http://depositum.cz/knihovny/ckd/tiskclanek.php?id=c_22080

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-67>

http://www.jtpunion.org/spip/article.php3?id_article=2044

http://www.ahmp.cz/page/docs/soustava_skol.pdf čerpáno dne

F. Další zdroje

ŠUSTOVÁ, Magdalena. *Ničitel českých středních škol Gustav Werner*. Přednáška z 13. listopadu 2014 v Národním pedagogickém muzeu J. A. Komenského
Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: Federální statistický úřad, Nakladatelství technické literatury n.p., 1985. 910 s.

Statistika školství a kultury. Praha: [Min. školství a kultury, Odbor evidence a rozborů](#), 1963, 379 s.

Sbírka zákonů republiky československé ročník 1948

Sbírka zákonů republiky československé ročník 1953